

А. П. ЧЕХОВ

1953 | ГБ УзССР
30456

ҲИКОЯЛАР

1-^а СИГНАЛЬНЫЙ

№ 12901
3

ЎзССР ДАВЛАТ НАШРИЁТИ
ТОШКЕНТ — 1952

3049

Жонгинам

Исте'фога чиққан коллегия ассессори Племянниковнинг қизи Оленька ҳовли эшиги олдидаги супачада хаёл суриб ўтиради Кун иссиқ, пашшалар хиралик билан жонга тегар, кеч киришга яқин қолганлиги кўнглига хуш келар эди. Кунчиқар тарафдан ёмғирдан дарак беручи қолқора булут бостириб келмоқда, ҳар замонда ёмғир томчилаб қўяр эди.

Шу ҳовлидан бир уйни ижарага олган, „Тиволи“ номли роҳат боқчасининг эгаси ва антрепренёри Кукин ҳовлининг ўртасида туриб, осмондан кўзини узмасди.

— Ана холос! — деди у жиғи-бийрони чиқиб. — Тағни ёмғир ёгадиган бўлди-ку! Кунда ёмғир, кунда ёмғир, менда қасди борми! Уйим куйди-ку! Хонавайрон бўлдим! Зарар кўрмаган кун қолмади-ку!

У, икки қўлини биқинига қўйиб, Оленькага қараб, давом этди:

— Кўрган кунимиз шу, Ольга Семёновна. Буйнингга сиртмоқ солгинг келади. Уззу кун ишлайсан, ўлиб тириласан, кечалари ухламай чиқасан, қандоғ қилсам яхшироқ бўларкин деб бош қотирасан, — оқибати нима? Бир томондан халқ нодон, ёввойи халқ. Мен унга энг яхши опереткаларни, феерияларни қўйиб берсам, бориб турган лапарчиларни сахнага чиқарсаму, унга ёқмаса! Халқ бунга тушунмайди-да! Халққа масхарабозлик ёқади, у энг паст, кишининг кўнглига урган тамошаларни талаб қилади! Энди бу осмонни қаранг! Худонинг берган кунни ёмғир ёгади! Унингчи майдан бери ёгади, бутун май тинмай ёғди, июнь ёғди, жонга тегди-ку, ахир! Одамлар боққа кирмай қўйишди, кирим йўқ, ижара ҳақини қандай тўлайман? Артистлар ёллаганман, уларга қандай ҳақ тўлайман?

Эртаси куни кечқурун осмонни яна булут босди. Бутун умидини йўқотган Кукин ақлдан озган одамдай қаҳ-қаҳ уриб сўзларди.

— Ҳа, майли! Ёғса ёғаверсин! Менга қолса бутун боғчани сув босиб кетсин, мени ҳам қўшиб олиб кетсин! Бу дун'ёда ҳам, у дун'ёда ҳам бахтсиз ўта қолай! Артистлар мени судга бериб, кесдириб юборишсин! Суд ҳам гапми, Сибирьга сургун қилишсин! Дорга осиб ўлдиришсин мени! Ҳа-ҳа-ҳа!..

Учинчи куни ҳам худди шундай бўлди.

Оленька, Кукиннинг гапларини жим ўтириб, жиддий тинглар, гоҳо унинг кўзларига ёш келарди. Бориб-бориб Кукиннинг бахтсизлиги Оленьканинг юрагини эзди, қиз уни яхши кўриб қолди. Кукин пакана, ориқ, за'фарон юзли, сочларини ҳўл тараб юрадиган одам эди; овози ингичка бўлиб, гапирганда лабларини буриб гапирарди, унинг афтида ҳамавақт умидсизлик, норозилик акс этарди. Шуларга қарамай, у, Оленькада ҳақиқий, чуқур севги уйғотди. Оленьканинг ўзи бирон кишини севмасдан юролмасди. Энг олдин ўз отасини яхши кўрар эди, отаси энди оғир касал бўлиб, қоронғи қилиб қўйилган уйда нафаси бўғилиб ётарди; кейин йилда бир-икки марта Брянскдан келиб-кетиб юрадиган холасини яхши кўриб қолди. Ундан олдин эса прогимназияда ўқиб юрган вақтларида, француз тили ўқитчисини севиб қолган эди. Оленька мулойимгина, хушфе'л, кўнгли очиқ, тўладан келган дўндиққина ювош қиз эди. Унинг анордай қипқизил юзига, қопқора хол тушган оппоқ, юмшоқ бўйнига, биронта ёқимли сўз эшитганида чеҳрасида пайдо бўладиган жилмайишига кўзи тушган эркаклар бир жилмайиб: „Чакки эмас...“ деб қўярдилар. Меҳмонга келган хотинлар эса гапнинг ўртасида бирдан унинг қўлидан ушлаб:

— Жонгинамей! — демасдан қўйишмасди.

У туғилиб ўсган ва мирос қоғозида унинг номига ёзилган уй шаҳарнинг четида, Циганская Слобода деган жойда, „Тиволи“ боғчасининг ёнида эди. Ҳар куни кечқурун ярим кечагача боғдан музика овозлари ва мушакларнинг пақиллаб отилиши эшитиларди, мушакларнинг пақиллашини эшитиб у „Кукин ўз тақдири блан олишаётир, энг ёвуз душмани бўлмиш — ҳамма нарсага бефарқ қаровчи тамошабинларнинг кўнглини олмоқ-

да“ деб ўйларди, юраги орзиқиб урар, уўқуси келмас, тонготар пайтида Кукин уйга қайтиб келганда ўзининг ётоқ бўлмасида туриб деразани қоқар, парда орқасидан юзи ва бир елкасини кўрсатиб, меҳрибон жилмайиб қарар эди...

Кукин таклиф қилди, улар никоҳ ўқитишиб, эр-хотин бўлишди. Кукин, Оленьканинг бўйнини ва юмшоқ-қина, тўла елкаларини кўриб, ўзида йўқ севинди ва:

— Жонгинам! — деди.

Кукин ўзини бахтиёр сезарди, аммо тўй кунини ва туни блан ёққан ёмғир уни анча хафа қилган эди.

Тўйдан кейин улар учун яхши кунлар бошланди. Оленька кассада ўтириб билет сотар, боғча тартибларига қараб юрар, ҳисоб-китоб ҳам шуниинг қўлида эди; артистларга ойликни ҳам шу тўлар, унинг қипқизил анордек чехрасини ва мулойим, юмшоқ жилмайишини гоҳ касса дарчасида, гоҳ саҳна орқасида, гоҳ буфетда кўриш мумкин эди. Оленька ўзининг ҳамма танишларига — дун’ёда энг яхши ва энг керакли нарса театр, фақат театрдагина киши роҳатланади, билимдон булалади, — дерди.

— Аммо бунга халқ тушунмайди! — дерди у. — Халққа масхара бозлик кўрсатсангиз ёқади! Кеча кечқурун биз „Фаустнинг тескариси“ деган спектакльни қўювдик, деярлик ҳамма ложалар бўш қолди. Ваничка иккимиз биронта бемаза нарсани қўйиб кўрсатсак, одам лиқ тўлиб кетади. Эртага Ваничка иккимиз „Дўзахга тушган Орфей“ни қўямиз, келинлар.

Театр ҳақида, актёрлар ҳақида Кукин нима деса Оленька ҳам шуни қайтарарди. Кукин каби у ҳам халқни бефарқ ва нодонлиги учун ёмон кўради, репетицияларга аралашади, актёрларнинг ҳаракатларини, сўзларини тузатади, музикачиларни тергайди, маҳаллий газетада театрни ёмонлаб биронта мақола босилиб қолса йиғлайди, кейин редакцияга бориб изоҳ беради.

Артистлар уни яхши кўришарди, унга „Ваничка иккимиз“ ва „Жонгинам“ деб от қўйишган эди. Оленька уларга раҳм қилиб, оз-моз пул қарз бериб турар, агар уларнинг ба’зилари пулни қайтармай алдаб кетишса, ҳеч кимга билдирмай йиғлар, аммо эрига айтмасди.

Қишда ҳам уларнинг турмуши яхши эди. Улар шаҳар театри биносини бутун қишга ижарага олиб, гоҳ

малоросслар труппасига, гоҳ фокусчига, гоҳ шу ернинг театр ҳаваскорларига қисқа муддатга ижарага беришар эди. Оленька кун сайин семирарди, вақти хушлигидан кундан-кунга очиларди. Бутун қиш бўйи иш ўнгидан келиб, даромад ёмон бўлмаса-да, Кукин „зарар кўпайиб кетди“ деб нолигани-нолиган эди, юзи тобора саргээр ва ўзи озар эди. Кечалари йўталиб чиқарди, Оленька ўнга малина гули ва липа дарахтининг гулини қайнатиб ичираб, кўкрагига атир суртар, ўзининг юмшоқ жун рўмолига ўраб қўярди. Унинг сочларини силаб:

— Танимдаги жонимсан, — дерди у юракдан.

Труппа тўплаш учун Кукин, рўза кезида, Москвага кетди. Оленька усиз бутун ҳузур-ҳаловатини йўқотди, кечалари мижжа қоқмай, дераза олдида юлдузларга қараб чиқарди. Шундай пайтларда у ўзини, катакда хўрозсиз қолиб, уйқусиз безовталанучи товукдек ҳис этарди. Кукин Москвада узоқ туриб қолди, юборган хатида ҳайитга етиб келишини ёзиб, „Тиволи“ роҳат боғчасини ижарага олиш тўғрисида ҳаракат бошлашни сўюрган эди. Броқ чинарафа куни кечқурун биров бочкани гумбурлатиб ургандек дарвозани хунук қоқабошлади. Уйқудан зўрға кўзини йирган кухарка ялангоёқ лой кечиб, дарвозани очгани югурди.

— Дарвозани очинг тезроқ! — деди йўгон овозли киши дарвоза орқасида туриб.

— Сизга телеграмма бор!

Оленька илгарилар ҳам эридан телеграмма олиб турарди, броқ бу сафар ўтирган ерида қотиб қолди. У, титроқ қўллари блан телеграммани очиб ўқиди:

„Иван Петрович бугун тўсатдан ўлиб қолди амригизни кутамиз хатук шянба куни дафу этилади“. Телеграммада шундай „Хатук“ деган тушуниб бўлмайдиган сўз ва „дафн“ сўзи „дафу“ деб ёзилган; уни оперетта труппасининг режиссёри юборган эди.

— Сенинг ўрнингга мен ўлсам бўлмасмиди-я! — деб йиғи солди Оленька. — Жоним Ваничка! Нега учрашдим сен блан? Нега сени севдим? Бечора, бахтсиз Оленькани кимга ташлаб кетдинг!

Кукинини сешанба куни Москвада Ваганьков қабристонига кўмишди, чоршанба куни Оленька уйига қайтиб келди, остонадан кириши бланоқ ўзини кроватъга ташлади-да, ҳўнграб йиғлаб юборди. Унинг дод-фар’ёди ҳатто кўчага ва кўшни ҳовлиларга ҳам эшитиларди.

— Жонгинамей! — дерди қўшнилари чўқинишиб. — жонгинам Ольга Семёновна йиғлайвериб адо бўлди-я, бечора!

Орадан уч ой ўтди. Қора кийинган Оленька бир кун черковдан уйига қайтиб келмоқда эди. Иттифоқо унинг қўшниларида бири, Бабакаев деган савдогарга қарашли ёғоч-тахта складининг бошқаруچиси Василий Андреич Пустовалов ҳам черковдан чиқиб, уйига қайтиб келар эди. Бошига похол шляпа, эғнига оқ желатка кийиб, кўкрагига тилла занжир таққан Пустовалов савдогардан кўра кўпроқ помешчикка ўхшаб кетарди. У, Оленькага ачиниб улуғворлик блан деди:

— Ҳарқандай ишнинг ўз тартиби бўлади, Ольга Семёновна. Бирон яқин кишимизнинг куни бигган экан, демак, уни тангрининг ўзи олган бўлади. Модомики шундай экан, тақдирга тан беришдан бошқа иложимиз йўқ.

Оленькани эшик олдиғачи узатиб, хайрлашди-да, ўз йўлига қараб кетди. Шундан кейин унинг товуши кечгача Оленьканинг қулоғидан кетмади, кўзини юмса унинг қорадан келган соқоли кўзига кўринди. Пустовалов унинг кўнглига жуда ёқиб қолган эди. Оленька ҳам унга ёқиб қолган бўлса керак, шу воқнадан кўп ўтмай, уникига бир кекса хотин кофе ичгани келди. Меҳмонга келган хотин стол ёнига ўтириши бланоқ Пустоваловдан гап очди, унинг яхши ва савлатли эр-каклигини, ҳарқандай қизнинг унга жон деб тегишини айтди; Уч кундан кейин Пустоваловнинг ўзи меҳмон бўлиб келди; у кўп эмас, ўн минутча ўтирди, кам гапирди, аммо Оленька уни яхши кўриб қолди, шу қадар яхши кўриб қолдики, ҳатто кечаси блан ўртаниб, ухламай чиқди, эртасига эрта блан кекса хотинга одам юборди, кўп ўтмай улар унаштирилди, кейин никоҳ ўқилди.

Тўйдан кейин Пустовалов блан Оленька яхши турмуш кечирди. Одатда Пустовалов тушки овқат маҳалигача складда ўтирарди, кейин ўзининг ўрнига Оленькани қўйиб, турли ишлар блан кетарди. Оленька эса оқшомгача складда мол сотиб, ҳисоб-китоб ишларини қилиб ўтирарди.

— Ёғоч, тахталарнинг нархи кундан-кунга йиғирма процент ошмоқда — дерди Оленька харидор ва танишларига. — Ўзингиз ўйлаб кўринг, илгари биз шу ердан

чиққан тахтани сотардик, эндиликда Васичка ҳар йили Могилев губернасидан мол келтиради. Нархнинг ошишини айтмайсизми! — дерди у, икки кафтини икки чаккасига уриб.

Унга, бутун умри ёғоч-тахта сотиш блан ўтгандай, ёғоч-тахтасиз ҳаёт бема'ни ҳаётдай туюларди, хода, хари, сарроф, тахта, ёғоч деган гаплар унинг қулогига позик ва ёқимли музикадай эшитиларди... Тоғ-тоғ ёғоч, тахталар, хода-харилар ортиб, бир ёқларга ташиб кетаётган арава-арава карвонлар, бир полк келадиган ўн икки газли, беш қаричли ходаларнинг складга ҳужум қилиб бостириб келишлари, ходаларлар, саррофлар ва тахталарнинг бир-бирларига урилиб, садо чиқаришлари, кейин ерга қулаб, яна туришиб, бир-бирларининг устига чирмашиб чиқишлари кечалари унинг тушига кириб чиқарди. Оленька тушида буларни кўриб, бехосдан қичқариб юборарди. Пустовалов эса уни:

— Оленька, нима бўлди сенга, жоним? Ўзингни босиб ол! — деб овунтирарди.

Эри нимани ўйласа у ҳам шуни ўйларди. Агар эри уй жуда исиб кетди деса, ёки ишнинг мазаси қочди деса, у ҳам худди шуни дейди. Эри ҳеч қанақа ўйинкулги, кўнгил очишларни ёқтирмас, ҳайит кунлари ҳам уйдан чиқмас эди. Оленька ҳам уйда ўтирарди.

— Уйда ўтирганларнинг ўтирган, — дейишарди танишбилишлари. — Театргами, от ўйингами бориб, ёзилиб келсангизчи, жонгинам!

— Васичка икковимизнинг театрға боришга вақтимиз борми? — деб жавоб берарди у, улуғворлик блан. — Биз меҳнаткаш одаммиз, бундай сеҳуда нарсаларға берадиган бўш вақтимиз йўқ. Театрға бориб нима ҳам ордирардик?

Шанба кунлари кечқурун Пустовалов Оленька блан биргалашиб бомдод номозига, ҳайит кунлари эса пешин номозига боришади, черкавдан ҳам бирга қайтишади, икковининг чеҳраси очик, атрофга хушбўй ҳид сочиб келишади. Оленьканинг шоҳи кўйлагининг шитирлаши қулоққа ёқади; уйга қайтиб келиб, сўлқилдоқ нон ва ҳархил мурабблар блан чой ичишади, кейин ироғ ейишади. Ҳар кун туш пайтида борш ва қўй гўшtidан ёки ўрдакдан пиширилган қовурма, рўза кунлари эса қовурилган балиқнинг ҳиди ҳовлидагилар ёки кўчадан ўтучиларнинг думоғини қитиқлаб, иштаҳасини

очиб юборар эди. Конторада доим самовар қайнаб туради, харидорлар чой ва тешиккулчалар блан меҳмон қилинади. Ҳафтада бир марта эри-хотин биргалашиб ҳаммомга бориб, икковлари қипқизил бўлиб, уйга қайтишади.

— Худога шукур, турмушимиз ёмон эмас,— дерди Оленька танишларига. — Васичка иккимизни еткизган кунга ҳаммани ҳам еткизсин.

Пустовалов мол келтириш учун Могилев губерна-сига кетган вақтларида Оленька жуда зерикади, кечалари ухламай, йиғлаб чиқади. Ҳовлидаги уйлардан бирида туручи, полкда от доктори бўлиб хизмат қиладиган Смирнин деган ёш йигит ба'зан кечқурунлари уникига келиб турарди. Смирнин унга уёғ-буёғдан сўзлаб берарди ёки иккови карта ўйнардди, бундан Оленька анча овунарди. Смирниннинг ўз оиласи ҳақидаги ҳикоялари уни айниқса қизиқтирарди. У уйланган бўлиб, бир ўғли ҳам бор эди, аммо хотини унга хиёнат қилгани учун ажрашиб кетганди, шунинг учун хотинини жуда ёмон кўрарди, ўғлига атаб ҳар ойда қирқ сўм пул юбориб турарди. Оленька бу гапларни эшитиб, уҳ тортиб, унга ачинарди. Смирнин блан хайрлашаётиб:

— Худо ўз паноҳида сақласин. Келганингиз учун раҳмат, илоҳим ҳамиша соғ-саломат бўлинг... — дерди ва уни шам блан зинагача кузатиб қўярди.

Гапирганда ҳам эрига тақлид қилиб, улуғворлик блан гапирарди, от доктори аллақачон уйига кириб кетган бўлса-да, кетидан чақириб дерди:

— Хотинингиз блан ярашиб қўяқолсангиз ҳам буларди Владимир Платонич! Ўғлингиз туфайли гуноҳини кечинг... Бола бояқиш ҳамма гапга тушунса керак, — дерди.

Пустовалов сафэрдан қайтиб келганда Оленька унга от докторининг барбод этилган турмушини ҳикоя қилиб берар, кейин икковлари биргалашиб ачинишар, бош чайқар, отасини соғинган ўғли ҳақида гапиришар, шундан кейин икковлари бахтиёр ўринларидан туриб, бурчакдаги санамга қараб, худодан бола тилаб сажда қилэр эдилар.

Олти йилгача Пустоваловларнинг турмуши тинч, севги ва тотувликда ўтди. Қиш кунларидан бирида складда иссиқ чой ичиб терлаб ўтирган Василий Андреич харидорга мол сотмоқ учун телпаксиз ташқарига чиқ-

ди, шунда шамоллаб, бетоб бўлиб қолди. Оленька уни энг ўткир докторларга боқизган бўлса ҳам, тўрт ой ётгандан кейин дард устин келиб вафот эгди. Оленька яна бева қолди.

— Кимга ташлаб кетдинг, мени, севганим! — деб ҳўнграб йиғларди у, эрини кўмгандан кейин. — Мен бечора сенсиз қандай турай бу дун'ёда? Раҳмингиз келсин, яхшилар, мен етимнинг дардига дўво топинглар-эй... — дерди.

У мотам тутиб қора кийди, шляпа ва қўлқопни бутунлай киймай қўйди, кўчага камдан-кам чиқадиган бўлди, чикса ҳам черковга ёки эрининг қабрига бориш учун чиқарди, бўлак вақтларда тарки дун'ё этган одамдай, уйда ўтирарди. Олти ой деганда мотам кийимларини ташлаб, дераза дарчаларини очадиган бўлди. Ба'зан эрталаб у-бу келтириш учун кухарка блан бозорга чиққанини одамлар кўришди, броқ эндиги турмуш қандай, уй ичида нима гаплар бор, — бу ҳақда одамлар фақат гумон блан гапиришар эди. Масалан, одамлар унинг ўз боғчасида от доктори блан бирга чой ичиб ўтирганидан, докторнинг унга газета ўқиб беришидан ва яна почтада бир таниш хотин блан учрашиб, унга:

— Шаҳримизда тўғри йўлга қўйилган ветеринария назорати йўқ, касалнинг кўплиги ҳам шундан. Анови сутдан, мзнови отдан, сигирдан юқиб касал бўпти деган ҳодисалар кўпайиб кетди. Инсон сиҳатига қандай гамхўрлик қилинса, жониворларни ҳам шунча боқиш керак, — деб айтган гапидан унинг нима ҳақида ўйлашини гумон қилардилар.

У, от докторининг айтганини айтар, у нимани ўйласа шуни ўйлар эди. Оленьканинг севгисиз яшайолмаслиги ва янги бахтни ўз ҳовлисида топиб олганлиги ҳаммага равшан эди. Бошқа хотин бўлганда уни ҳамма қораларди, аммо Оленька ҳақида ҳечким ёмон фикрда эмас, унинг ҳаётидаги воқиалар ҳаммага ма'лум ва равшан эди. У ҳам, от доктори ҳам ўзаро муносабатларида юз берган ўзгаришлар ҳақида ҳечкимга бир оғиз сўз айтмасликка тиришар эдилар, броқ Оленька ҳечқандай сирни юрагида сақлаб юролмасди. Агар докторнинг ҳамкасблари меҳмонга келишса Оленька уларга чой қўя туриб ёки овқат торта туриб, қора молга келган вабодан ёки шаҳар кушхонасидан гап бошларди, доктор эса уялганидан қипқизариб кетарди. Меҳ-

мэнлар тарқалишиб кетгач, доктор унинг қўлидан ушларди-да ғазаблангани ҳолда:

— Тушунмаган нарсанг ҳақида оғиз очма деб неча марта айтдим сенга! Менинг ҳамкасбларим йигилишганда ва ўз ишимиз устида сўзлашганимизда сен зинҳор аралашма! Одамни зериктириб юборасан, ахир! — дерди.

Оленька унга таажжубланиб қарар ва хавотирланиб:

— Володичка, бўлмаса нимани гапирай? — деб сўрарди.

Ва кўзига ёш олиб от доктори бағрига отилар, жаҳли чиқмаслигини сўраб ялинарди; иккиси ҳам ўзини бахтиёр деб ҳис этарди.

Броқ бу бахт кўпга бормади. От доктори ўз полки блан бирга жўнаб кетди, унинг полки бошқаёққа, Сибирь томонга кўчирилган эди. Оленька яна ёлғиз қолди.

Энди у бутунлай ёлғиз қолган эди. Отаси аллақачон ўлиб кетган, унинг креслоси ҳужрада бир оёқсизчанг босиб ётарди. Оленька ҳам ориқлаб кетган, ҳусни ҳам қочган, кўчада кўрганлар ҳам унга илгаригидек боқмас ва жилмайиб қарамас эди. Энг яхши йиллар — ёшлик вақтлари ўтиб, энди унинг учун қандайдир янги турмуш, бундан буёғи нима бўлишини билиш қийин бўлган давр бошланган бўлса керакки, яхшиси бу тўғрида ўйламаслик лозим эди. Кечқурунлари Оленька эшик олдига чиқиб, „Тиволи“ роҳат боқчасида чалинаётган музикани, мушакларнинг пақиллаб ёрилишини эшитиб ўтирар, аммо бу товушлар энди унда ҳечқандай туйғу уйғотмасди. У, ўз ҳовлисига без'тибор тикилиб ўтирар, ҳеч нарсани ўйламас, кўнгли ҳеч нимани истамасди, кеч киргач уйга кириб ётарди. Уйқусида яна ўзининг бўш ҳовлиси тушига кирарди. Овқатни ҳам биров зўрлаб едираётгандай ер эди.

Энг ёмони шу эдики, унда ортиқ ҳечқандай фикр қолмаган эди. У ўз атрофида хилма-хил буюмларни кўрар, нималар булаётганига ақли етар. Аммо улар ҳақида нима деб ўйлашни ва нималарни гапиришни билмасди. Ҳечқандай фикрга эга бўлмаслик нақадар оғир! Бир шишанинг тикка турганини, ёки ёмғир ёғишини, ёхуд аравага тушиб кетаётган мужикни кўриб турасану, броқ шишанинг нимага кераклигини, ёмғирнинг нимага ёғишини, мужикнинг нега аравага тушиб боришини, уларда қандай ма'но борлигини ўлсанг ҳам айта

билмасанг! Кукин ва Пустовалов бор-вақтида, от доктори борида Оленька уларнинг ма'носига етаоларди, ҳар нарса устида фикр юрита оларди, энди унинг ўйларини ва юрагини худди ҳовлини босган қоронғидек қоронғу ва бўшлиқ қоплаганди. Гўё чуқур сойга гарқ бўлиб кетаётгандай уни даҳшат босарди.

Бу орада шаҳар ҳар тарафга қараб кенгайиб кетди, Циганская Слобода энди кўча тусини олди. „Тиволи“ роҳат боқчаси ва ёғоч-тахта складлари бўлган жойларга янги иморатлар тушиб, анча-мунча тор кўчалар ҳосил бўлган эди. Мунча ҳам вақт тез ўтиб боради! Оленьканинг ўйи эскирган, тунука томи занглаб кетган, сарой ҳам бир ёққа қараб ёнбошлаган, ҳовли саҳнини отқулоқ блан сассиқ алаф босиб кетган эди. Оленьканинг ўзи анча қариган, ҳусндан ҳам қолган эди. Ёз кунлари у эшик олдидаги супачага чиқиб ўтиради. Қалбида илгаригидек бўшлиқ ҳукм суради, ўзидан ҳам сассиқ алафининг ҳиди келиб туради, қиш кунлари эса дераза ёнига ўтириб, ҳовлидаги қордан кўзини узмайди. Баҳор келганда ёки шамол черков қўнғироқларининг овозини учуриб келиб қолган чоқларда бирдан ўтмиш кунлар эсига тушиб, юраги „шув“ этиб кетади, кўзларига жиққа ёш келади, аммо бу кўп давом этмайди, бирпасдан кейин юракни яна бўшлиқ эгаллайди, бу дун'ёда нима учун яшаётганини яна билмайди. Бриска деган қора мушуги бир оҳангда миёвлаб, унга эркаланади, аммо бу ҳам Оленькага та'сир қилмайди. Унга бу керакмиди? Унга бутун борлигини, бутун юрагини, ақли-фаросатини мафтун этаоладиган, ҳаётига ма'но берадиган, кишини ўйга соладиган, унинг совуб бораётган қонини қизитаоладиган севги керак! Этагига чиқиб олган мушукни ерга итариб туширади-да алам блан:

— Кет, кет... Жонга тегдинг! — дейди.

Шу йўсунда ҳечбир шодликсиз, ҳечқандай фикрсиз кунлар, ойлар, йиллар ўтди. Кухарка Мавра нима деса шу эди.

Саратон кунларининг бирида, подалар ҳаммаёқни чангитиб даладан қайтиб келаётган оқшом пайтида, кимдир кўча эшигини қаттиқ қоқди. Оленьканинг ўзи бориб дарвозани очди, очиши блан турган ерида қотиб қолди: келган киши — сочлари оқарган, штатский кийим кийган от доктори Смирнин эди. Оленьканинг эсига бутун ўтмиш келди, ўзини тутиб ололмай, бир сўз

ҳам демасдан, бошини унинг кўксига қўйди-да, йиғлаб юборди. Ҳаяжонланиб кетганидан икковлари ҳам уйга кирганларини, чойга ўтирганларини билмай қолди.

— Вой жонимей! — деди у, севинчдан қалтироқ босиб, — Владимир Платович! Қаердан худо ярлақаб қолди?

— Шу шаҳарда яшаб қолмоқчиман, — деди доктор. — Исте'фога чиқдим, энди эркинликда бахт излаб топмоқчиман, бир ерга қўниб олишим керак. Ўғлим ҳам катта бўлиб қолди, гимназияга беришим керак. Биласизми, мен хотиним блан ярашиб олганман.

— Қаерда улар? — деб сўради Оленька.

— Улар мусофирхонада қолишди, мен уй қидириб юрибман.

— Ана холос! Менинг уйимни олақолинг! Нима қипти бу уйга? Сизлардан бир тийин ҳам олмайман! — У яна ҳаяжонланиб, йиғлай бошлади. — Сизлар бемалол шу катта уйга жойлашаберинглар, менга ҳовлидаги кичкина уй ҳам етиб ортади. Юборган худодан ўргилай!

Эртаси куни уй томини бўяб, деворларни оқлашга киришилди, Оленька икки қўлини белига қўйиб, ҳовлидагиларга ҳархил ишларни буюриб юрар эди. Унинг чеҳрасида илгариги жилмайишлар пайдо бўлган, худди узоқ уйқудан уйғонгандай бутун борлигига қон юрган эди. Кейин ориқ ва хунук, сочлари калта қирқилган, инжиқ юзли бир хоним семизгина, қаптар кўзли, икки юзида чуқурчаси бор Саша деган болани етаклаб кириб келди. Улар от докторининг хотини ва ўн яшар ўғли эди. Бола ҳовлига кириши бланоқ мушукни қува кетди, унинг хушчақчақ қўнғироқ кулгиси бутун ҳовлини босди.

— Хола, бу сизнинг мушугингизми? — деб сўради бола. — Туққанда биттасини бизга беринг, ойим сичқондан жуда кўрқадилар.

Оленька у блан анча сўзлашди, чой ичирди, гўё бу болани ўзи туғиб ўстиргандай ҳис қилиб, кўкрагига иссиқ югуриб, роҳатланди. Кечқурун Саша овқатхонада дарс тайёрлаб ўтираркан, Оленька севгига тўлган кўзларини ундан узмай:

— Чирогим... Хушрўйгинам... Ақлли-ҳушли ўғил экансан! Оппоғим... — деб шивирлади.

— Ҳар тарафи сув блан ўралган қуруқ ер — орол деб аталади, — деб ўқиди китобдан Саша.

— Ҳар тарафи сув блан ўралган қуруқ ер — орол деб аталади...— деб такрорлади Оленька. Бу — неча йиллаб ўйсиз-фикрсиз кун кечирган кишининг ишонч блан айтган биринчи фикри эди.

Энди у мустақил фикрга эга эди, кечки овқат устида Сашанинг ота-онасига гимназияда ўқишнинг нақадар оғирлашиб кетгани, аммо шундай бўлса-да, реал мактаб та'лимидан кўра классик мактаб та'лимининг афзаллиги ҳақида гапирди, чунки унинг фикрича, гимназияда ўқиган кишига ҳамма йўл очиқ: „хоҳла докторликка, ўқи, хоҳла инженерликка“.

Саша гимназияга қатнайбошлади. Унинг онаси Харьковдаги синглизиникига кетиб, узоқ қолиб кетди. Отаси ҳар куни қаергадир йилқи кўргани кетиб, ба'зан уч кунлаб уйига қайтмас эди, Оленька Сашанинг ота-онаси бутунлай ташлаб кетгандай, бола уйда ортиқча одамдай туйилди, бола бечора очдан ўлади деб ачинди. Кўп ўтмай у, болани катта уйдан ўз уйига олиб, жажжигина бир бўлмага жойлаштирди.

Ярим йилдан ошдики, Саша унинг уйида туради. Ҳар куни эрта блан Оленька унинг олдига киради, бола, қўлини чаккасига қўйиб қаттиқ ухлаб ётади, уйғотгани кўзи қиймайди.

— Сашенька, — дейди у, гамгинлик блан, — тур, қўзим! Гимназияга борадиган вақт бўлди.

Саша ўрнидан туриб кийнади, ибодат қилади, кейин поништага ўтиради. Уч стакан чой блан иккита катта тешик кулча ва мой суртилган яримта француз булкани еб олади. У ҳали уйқудан тоза уйғонгани йўқ. Шунинг учун кайфи бузукроқ. Оленька уни худди узоқ сафарга узатаётгандай унга тикилиб, дейди:

— Сашенька, масални яхшилаб ёдлаб олдингми? Мени ташвишга солиб қўйдинг сен. Тиришиб ўқи, оппоқ қўзим... Муаллимларинг сўзидан чиқма...

— Қўйсангизчи бу гапларингизни! — дейди Саша.

Кейин у гимназияга кетади, ўзи кичкина, бошида кагтакон шапка, елкасида китоб жилди. Оленька унинг кетидан секин-аста қадам ташлаб боради.

— Сашенька! — деб қичқиради.

Саша қайрилиб қарайди. Оленька унинг қўлига хурмо ёхуд попуқ қистиради. Гимназия жойлашган кўчага бурилгандан кейин, Саша ўзини баланд бўйли

семиз хотин кузатиб қўйишидан уялади. Орқасига қарайди-да:

— Хола, сиз энди уйга кетаберинг, ўзим бораман, — дейди.

Оленька тўхтаб, Саша гимназия эшигидан кириб кўздан ғойиб бўлганча қараб туради. Наҳадар севади Оленька бу болани! У илгари кечирган севгиларининг ҳечбири ҳам бунчалик чуқур бўлмаганди. Эндиликда унда оналик ҳиссиёти кучайиб бораётган пайтда, унинг қалби шу қадар фидокорликка, сахийликка ва севинчга тўлиб тошган эдики, бунақа ҳисни авваллар у сра сезмаган эди. Мана шу бировнинг боласи учун, унинг юзларидаги чуқурчалари, бошидаги шапкаси учун бутун жонини беришга тайёр эди. Нега бундай? Ким билади дейсиз?

Сашани гимназияга узатиб, ўзи хурсанд, оҳиста, хушфе'л ҳолда уйга қайтади. Олти ой ичида анча яшарган юзидан жилмайиш аримайди. Йўлда учраган танишлар уни кўриб хурсанд бўлишади ва:

— Яхшимисиз, жонгинам Ольга Семеновна! Эсон-омонгина юрибсизми?— дейишади.

— Гимназияда ўқиш ҳам қийинлашиб кетди, — дейди у, бозорда учратган танишларига. — Ўзингиз уйланг, кеча биринчи синф болаларига бутун бир масални ёдлашга буюришипти, лотинчадан таржима қилдиришипти, ҳисобдан масала беришипти... Ёш бола чидармиди бунга?

Оленька муаллимлар, дарслар, дарсликлар ҳақида, хуллас, Саша нимани гапирган бўлса, у ҳам шунини гапирди.

Соат учда инкковлари ўтириб овқат ейишади, кечқурунлари дарс тайёрлашади, қўшилишиб йиғлашади. Сашани ётқизиб бўлиб, Оленька уни узоқ чўқинтиради, шивирлаб дуо ўқийди, кейин ўрнига ётиб, узоқ ва нома'лум келажак ҳақида, Сашанинг доктор, ёки инженер бўлиб етишиб, уйли-жойли бўлиши, от-аравага эга бўладиган, уйланиб бола-чақа кўрадиган замонларни хаёл қиладди... У, кўзлари уйқуга кетаркан, ҳамон ўшаларни ўйлайди, юмуқ кўзларидан оққан ёшлар юзларини ювади. Қора мушук ҳам унинг биқинига кириб жойлашган:

— Хр... хр... хр...

Бирдан кўча эшик қаттиқ қоқилди. Оленька уйго-

ниб, құрққанидан нафас олмайди, юраги қаттиқ ура-
бошлади. Сал ұтмай эшик яна тақиллади.

„Харьковдан телеграмма келган бўлса,— деб ўйлай-
ди у, вужудини титроқ босиб,— онаси ўғлини чақир-
тирган бўлмасин... Оҳ, худойим!“

Уни умидсизлик босди, бошини кўтаролмади, кейин
икки қўли, оёқлари бўшашиб кетди, ўзини дун'ёда энг
бахтсиз банда ҳис қилди. Броқ, яна бирпасдан кейин
ҳовлидан таниш овозлар эшитилади, от докторининг
клубдан қайтгани ма'лум бўлади.

„Худо, ўзингга шукур!“ деб қўйди Оленька.

Юраги секин-аста енгиллашди, у яна тинчийди. Яна
ўрнига ётиб, уйқуда ётган Сашани ўйлайди. Саша эса
қўшни уйда қаттиқ уйқуда ётиб, гоҳо-гоҳо:

— Сеними, шошмай тур! Кет! Урушма!— деб уйқуси-
рарди.

Ҳасрат

Кимга айтай дардимни?

Шом пайти. Ёгаётган лайлак қор янги ёқилган фонарьлар атрофида айланар, эринибгина отларнинг устига, одамларнинг елкаларига ва телпақларига қўниб оқартирар эди. Извошнинг курсисидан букчайиб қимир этмай ўтирган Иона Потаповнинг ҳаммаёғи оппоқ, худди арвоқга ўхшайди. Агар устига катта қор уюми босиб тушганида ҳам гўё уни устидан қоқиб ташламайдигандай кўринар эди... Унинг оти ҳам қордан оппоқ оқариб тек турар эди. От ўзининг ҳаракатсизлиги, ориқ гавдаси ва ингичка чиллакдай оёқлари блан яқиндан келиб қараганда ҳам қанд нондан ясалган „тойчоқ“қа ўхшаб кўринади. Ҳарҳолда у ҳам хаёлга ботган бўлса керак. Чунки ўрганган даласидан, омочидан айрилиб, аломат чироқлар ёнган, тўхтовсиз тарақ-туруқ, югуриб юрган одамлардан иборат бир жойга келиб қолганидан кейин хаёл сурмай иложи йўқ...

Иона блан оти анчадан бери шу ердан қўзғалмай туриб қолди. Гарчи саройдан пешиндан илгари чиққан бўлса ҳам ҳалигача ҳечбир кира қилучи одам топилмади. Мана, кеч кириб, шаҳарни қоронғилиқ босмоқда. Оқариб турган фонарьлар энди чарақлаб, порлаб кетди. Кўчанинг ғовур-ғувури борган сари авж олди, Ионанинг қулоғига:

— Извошчи, Виборгскийга, — деган овоз эшитилди.

Иона сесканиб, қор блан чаплашиб қолган киприкларни орасидан қараб шинель ва қулоқчин кийган бир ҳарбий одамни кўрди.

— Виборгскийга! — деб такрорлади ҳарбий, — нима бало, ухлаяпсанми? Виборгскийга деяпман!

Иона рози бўлиб отнинг тизгинини тортган эди, унинг устини ва ўзининг елкасини қоплаган қор тўкил-

2-344
1953 ГБУзССР
30456

ли... Ҳарбий киши чанага ўтирди. Извошчи чуқ деб ўрнидан сал кўтарилди-да, гозга ўхшаб бўйинни чўзиб, керак бўлмаса ҳам, одати бўйича, қамчини айлантирди. От ҳам бўйинни чўзди ва чиллакдай оёқларини май-маштириб аранг жойидан кўзголди...

Иона энди йўлга тушиши бланоқ, қоронғида уёқдан-буёққа ўтиб турган одамлар орасидан бировнинг:

— Қаёққа юраётибсан! Ўнгдан юрсангчи!— деган товуши эшитилди.

— Извош минишни биласанми ўзинг! Ўнгдан юр!— деб койиб берди извошдаги ҳарбий киши ҳам.

Бир фаэтоннинг кучери уни сўкиб ўтиб кетди. Кўчанинг у юзидан бу юзига ўтаётиб отнинг тумшугига ўзини уриб олган қандайдир киши ҳўмрайиб, енгидаги қорни қоқди. Иона игна устида ўтиргандай бетоқат, гўё бу ерга нима учун, қандай қилиб келиб қолганини ўзи ҳам тушунаолмаётгандай атрофга аланглаб қарар эди.

— Мунча ҳам аблаҳ одамлар экан!— дея ҳазил қилди ҳарбий. — Ҳаммаси ҳам худди маслаҳатлашиб қўйгандай келиб сенинг отингга ё аравангга урилишади-я!

Иона орқасига қайрилиб қаради-да, лабларини қимирлатди... У бир нарса айтмоқчи бўлди-ю, овози чиқмади, хириллади.

— Нима?— деди ҳарбий.

Иона лабларини қийшайтириб кулумсиради ва бутун кучини тўплаб товуши борича гапирди:

— Афандим, мен сизга айтсам... шу ҳафта ичи ўғлин ўлди.

— Ҳим... нимадан ўлди?

Иона бутун гавдаси блан ўгирилиб, ўтирган одамга қаради-да:

— Ким билади дейсиз! Иситмадан бўлса керак... Уч кунгина касалхонада ётдию, ўлди... Худонинг хоҳиши-да.

— Отингни бур иблис!— деди қоронғилиқдан биров, — эсингни едингми! Кўзингга қарасанг ўласанми!

— Ҳайда-ҳайда...— деди ҳарбий — бу аҳволда эртага ҳам етолмаймиз. Тезроқ ҳайда!

Извошчи яна бўйинни чўзиб ўрнидан сал кўтарилди-да, қамчини айлантирди. Сўнгра бирнеча мартаба орқасига ўгирилиб қаради, лекин ўтириб бораётган одамнинг сўзларини эшитгиси келмади шекиллик, кўзларини юмиб олган эди. Виборгскийда уни тушириб бир

майхона ёнида тўхтади. Ўзи яна букчайди, жим ўтириб қолди... Ёғаётган лайлак қордан унинг ва отининг усти яна оппоқ тусга кирди. Орадан бир-икки соат чамаси вақт ўтди...

Қаттиқ-қаттиқ қадам ташлаб, сўкишиб тротуардан учта ёш йигит келмоқда, уларнинг иккитаси ориқ ва новча, учинчиси букир ва пакана эди.

— Извошчи, бизни Полицейский кўпригига элтиб қўй!— деди букир хириллаган товуш блан,— уч киши... Биттангага!

Иона чуқ деб тизгинни силкитди. Биттанга албатта арзийдиган нарх эмас, лекин унга ҳозир нархнинг аҳамияти йўқ эди... Бир сўмми, беш тийинми — барибир, ишқилиб одам бўлса бас... Йигитлар итаришиб, сўкишиб унинг ёнига келдилар-да, сўнг уччалови бирдан чанага ташландилар. Сўнгра ким ўтириб борадю, қайси биттаси тикка туриб кетади, деган масала устида тортиш бошланди... Узоқ вақт жанжаллашганларидан кейин букирнинг бўйи пакана бўлгани учун унинг туриб кетиши керак деган қарорга келдилар.

Букир Ионанинг орқасида тик тураркан, хириллаган товуш блан:

— Қани, ҳайла!— деди, унинг нафаси Ионанинг бўйнига уриб турарди.— Войбўй, телпагингни қара, оғайни! Бутун Пегербургни ахтарсанг ҳам бунақа расво телпакни қидириб тополмайсан...

— Ҳи-ҳи-ҳи...— кулди Иона,— бори-да...

— Қани бўлмаса, тезроқ ҳайдачи! Ё бўлганинг шуми? А? Гарданингга солсам-чи!

— Бошим ёрилиб кетгудай бўлиб оғрияпти...— деди ўтирган новча йигитнинг бири,— кеча Дукмасовникида тўрт шиша коньякни Васька иккаламиз ичиб қўйибмиз.

— Ҳеч тушунолмаيمان-да. Ёлгон гапнинг нима кераги бор!— деб койиди иккинчи новча.— Ўлгудай ёлгончисан-да.

— Худо урсин, рост айтаяпман...

— Бу рост гапнинг ҳам худди бит йўталади деганга ўхшаган ростлардан-да.

— Ҳе!— деб яна кулди Иона,— жуда хушчақчақ йигитлар экансизлар-ку!

— Минг ла'нат!..— деб қўйди букир.— Чол ўлгир, тузукроқ ҳайдайсанми ё йўқми? Шу ҳам юришми? Қамчи урсангчи! Ур, ла'натини!

Иона орқасида типирчилаб турган букирнинг гавдасини сезиб, хирллаб чиқаётган товушини эшитди. Ўзига хитобан айтилаётган сўкинишларни эшитади ва яқинида одамларни кўриб юрагидаги ёлғизлик сезгиси бироз йўқолгандай бўлади. Букир тутатиб, зўр бериб куракда турмайдиган сўзлар билан сўкар ва то йўтали тутиб қолгунча сўкинарди. Ўтирган йигитлар қандайдир бир Надежда Петровна деган хотин ҳақида сўзлашиб борардилар. Иона уларга қараб қўйди. Уларнинг қисқагина сукут қилган вақтларини пойлаб туриб яна ўгирилиб қаради-да, секингина:

— Шу ҳафта ичи, ҳалиги... ўғлим ўлди!— деб гулдираб қўйди.

— Ҳаммамиз ҳам ўламиз-да...— деди букир йўталдан сўнг лабларини артатуриб,— қани, тезроқ юр, ҳайда! Афандилар, мен ортиқ тоқат қилолмайман, бу аҳволда қачон етамиз?

— Ҳа, сен елкасига туртиб, мадат бериб тур-да!

— Ўлат теккан чол эшитаяпсанми? Бўйнинг узиладия!..— деди букир.— Сенларни аяган киши пиёда қолади!.. Эшитаяпсанми? Ё бизларнинг сўзимизни писанд қилмаяпсанми?

Иона буларнинг норозилигини яхши билса ҳам:

— Ҳи... жуда ҳам хушчақчақ экансизлар, худойим умрларингизни узун қилсин!— деб кулди.

— Хотиннинг борми?— деб сўради ўтирган новчанинг бири извошчидан.

— Меними? Ҳи-ҳи...Хушчақчақ афандилар... Энди менинг биттагина хотиним бор— қора ер... Ҳи... ҳи... Гур! Мана, ўғлим ўлиб мен тирик қолдим... Ажал менга келиб, янглишиб ўғлимни олиб кетди.

Иона ўғлининг қандай қилиб вафот қилганини сўзлаб бермоқчи бўлиб орқасига ўгирилган эди ҳамки, букир енгил нафас олиб „Худога шукур, етдик“ деб қолди. Иона биттангани олиб саёқ йигитлар кириб кетган қоронғи йўлакка узоқ вақт тикилиб турди. Яна у танҳо қолди, яна сукунат... Салгина кўнглидан кўтарилган ёлғизлик алами қайта бошдан куч олиб унинг юрагини сиқабошлади. Иона ҳаяжонли ва аламли кўзлари билан кучанинг икки томонида оқаётган халойиққа боқди. Уёқ-буёққа ўтиб турган шу мингларча одамдан унинг дард-ҳасратига қулоқ соладиган бирон киши топилмасмикин? Лекин ўткинчилар на унинг ўзини, на кўнглидаги аламини

пайқамай ўтиб кетмоқдалар... Ҳасрат шундай зўр ва чексиз. Агар Ионанинг юраги ёрилсаю, ичидаги чексиз, поёнсиз дарди-ҳасрати оқиб чиқса борми, ер юзини тутиб кетарди. Аммо шундай бўлишига қарамай, у кўзга кўринмайди, у шундай кичкинагина жойга ўрнашиб олганки, агар кундуз чироқ ёқиб изласанг ҳам тополмайсан...

Иона чипта халта кўтариб бораётган қоровулни кўриб қолиб, у блан гаплашишга жазм қилди.

— Азизим, соат неча бўлди экан?

— Тўққиздан ошди. Нега бу ерда тўхтадинг? Жўна!

Иона извошини бирнеча қадам нарироқ олди ва энди одамларга мурожаат қилишни беҳуда деб билиб, яна букчайганича хаёлга ботди... Лекин оранан беш минутча ўтар-ўтмас қаттиқ санчиқ турган одамдай қаддини ростлаб, бошини кўтарди ва отнинг жиловини тортди... Унинг тоқати тоқ бўлган эди.

„Саройга борайин,— деди у,— саройга!“

Оти ҳам худди унинг мақсадига тушунгандай йўрғалаб кетди. Бир ярим соатлардан кейин Иона каттакон ифлос печка ёнида ўлтирарди. Печка устида, полда, скамейкаларда одамлар ҳуррак тортиб ухламоқдалар. Уй дим... Иона ухлаб ётганларга қараб қашинди ва бунчалик эрта қайтганига ачинди...

„Ем пули ҳам ишлайолмадим,— деб ўйлади Иона,— шунинг учун ҳам кўнглим гаш. Уддабурро одамнинг ўзи ҳам, оти ҳам тўқ, кўнгли эса ҳамавоқт хотиржам бўлади...“

Бир бурчакда ухлаб ётган ёш извошчи ўрнидан туриб, уйқули кўзлари блан сув тўла челақка ёпишди.

— Чўллагингми?— деди Иона.

— Ҳа, сув ичким келди!

— Ҳим... Ош бўлсин... Менинг ўғлим улди ука... Эшитдингми? Шу ҳафта ичи, касалхонада... Мана муаммо!

Иона ўзининг сўзлари йигитга та'сир қилганини билмоқчи бўлиб унга қаради, лекин ҳечнима кўролмади. Йигит бурканиб аллақачон уйқуга кетган эди. Чол оғир хўрсиниб, қашинди... Ёш йигит қанчалик чанқаган бўлса, бунинг худди шунчалик сўзлагиси келарди. Ўғлининг ўлганига бир ҳафта бўлиб қолган бўлса ҳам, ҳали бирон одамга ёрилиб ичидаги дардини, ҳасратини айтилгани йўқ... Ипидан игнасиғача сўзласа. Ўғлининг қан-

дай касал бўлганини, дард тортиб қандай азобланганини, Ўлим олдидан айтган сўзларини ва қандай қилиб жон Серганини сўзлаб бергиси бор... Ундан кейин унинг жанозаси, кўмиш маросими қандай ўтганини, мархумнинг кийими учун касалхонага борилганини батафсил сўзлаб бергиси келади. Ундан ташқари қишлоқда Анисия деган қизи қолган... Унинг тўғрисида ҳам сўзламоқ керак... Хуллас у гапираман деса гап кўп; тингловчи оҳ-воҳ қилиб ачиниб эшитиши керак. Бу ҳақда хотинлар билан ҳасратлашиш яхшироқ бўлади. Улар эси пастроқ бўлса ҳам, бу тўғрида икки оғиз сўзласанг дарров кўз ёши қиладилар.

„Отдан хабар олайчи,— деб ўйлади Иона,— уйқу бўлса бўлар... Ҳали хўб ухлармиз ҳам...“

У кийимини кийиб отхонага қараб кетаркан, беда, ем, об-ҳаво ҳақида ўйлади. У ёлғиз қолган чоғларида Ўғлини ўйлай олмайди... Унинг ҳақида биров билганина сўзлашса тузук. Ўзи ёлғиз ўйлаш, уни кўз олдига келтириш жуда оғир.

— Кавшаяпсанми?— дейди у, отнинг ёниб турган кўзларига қараб,— чайна-чайна... Емга етарлик пул ишлаб-маганимиздан кейин пичан еб турамиз-да... Ҳа... Энди извош ҳайдашга кексайиб қолибман... Ўрнимга... Ўғлим ҳайдаса... У ҳақиқий извошчи эди... Ўша ўлмаса бўлар эди...

Иона узоқ жим бўлиб, сўнг давом этди:

— Шунақа экан, ука!.. Кузьма Ионичдан ҳам айрилиб қолдик... Бизларни ташлаб... ўлди кетди, чакки қилди... Мана, чунончи сенинг қулунинг бор, сен унинг туққан онасисан... Чунончи, ўша қулунинг бирданига сени доғу ҳасратга қўйиб ўлса-ю кетса... киши ачинади-а?

От қулоқ солгандай унинг қўлларини ҳидлаб кўрт-кўрт чайнайди...

Иона берилиб кетиб, кўнглидаги бутун ҳасратини унга айтиб берди...

Уйқу истаги

Тун. Ўн уч яшар даст'ёр қиз Варька бола ётган беланчакни тебратади ва эшитилар-эшитилмас минғирлайди.

Алла айтай сенга-ё.

Алла қўзим, алла-ё...

Санам олдига шамчироқ ёқилган; уйнинг у бурчагидан-бу бурчагига тортилган арғамчига йўрғак латта ва катта қора шимлар осилган. Чироқ шу'ласидан шипга катта доира шаклидаги кўкимтир доғ тушиб турипти. Шим ва латталар печкага, беланчакка, Варькага узун-узун соя солган... Чироқ липиллаганда шипдаги доғ блан соялар жон кириб шамолдан силкинаётгандай қимирлайди. Уй дим. Ҳаммаёқни карам шўрва, чарм ва мум ҳиди тутиб кетган.

Бола йиғлапти. У аллақачонлар ҳолдан кетиб, товуши бўғилиб қолган бўлса ҳам чинқирмоқда, ҳали бери овунадиганга ўхшамайди. Варькани уйқу босиб, кўзлари юмилмоқда. Бўйни толиб боши ерга оғиб боради. На қовоғини қимирлатаолади, на лабларини. Назарида юзи, кўзи қурғаб тарашадай қотган, боши тўғноғичнинг бошидай кичкина бўлиб қолганга ўхшайди.

— Алла қўзим алла-ё.

Сенга ош пишира-ё...—

деб минғирлайди у.

Печкада чигиртка чириллайди, нариги уйда хўжайини ва унинг шогирли Афанасий ҳуррак тортади... Беланчак нолигандай ғижирлайди. Варька минғирлайди. Буларнинг ҳаммаси қўшилиб аллаловчи тун музыкасига айланадики, бу музикани ўринга ётиб эшитганда ҳузур қилади киши. Бу музыка Варьканинг гашига тегади,

чунки уйқусини келтиради, ухлаш эса мумкин эмас. Худо кўрсатмасин, агар ухлаб қолса борми, хўжайинни уриб ўлдиради.

Чироқ липиллайди, шипдаги доғ, сояларга жон кириб, Варьканинг ярим очиқ ҳаракатсиз кўзига суқилгандай бўлади. Унинг мудраётган миясида алақ-чалақ тушга айланади. Варька осмонда бир-бирини қувлашиб, боладай йиғлаётган қора булутларни кўради. Бирдан ел эсиб булутлар ғойиб бўлди ва суюк лой блан қопланган кенг тош йўл пайдо бўлди; йўлдан аравалар ўтмоқда, унинг орқасидан тугун кўтарган одамлар бормоқда, нотайин кўланкалар елиб юрмоқда: йўлнинг икки томонида совуқ туман қоплаган ўрмон зўрға кўзга чалинади. Бирдан ҳалиги одамлар тугунлари ва соялар блан ўзларини ерга ташлаб суюк лойга ётишади. — „Нега бундай қилдинглар?“ — деб сурайди Варька. — „Ухлаймиз, ухлаймиз“, — дейишади улар. Маст ва ширин уйқуга кетишади. Қарғалар, зағизгонлар телеграф симларига кўниб, худди йиғлаётган боладай қичқиришиб ҳалигиларни уйғотишга уринишади.

— Алла айтай сенга-ё, алла кўзим алла-ё... — деб минғирлайди Варька ва ўзини қоронғи, дим уйда кўради.

Ерда унинг отаси раҳматлик Ефим Степанов тўлғанаётди, қиз уни кўрмайди-ю, лекин оғриққа чидолмай, ағнаётганини ва инграшини эшитади. Унда, унинг ўз табири блан айтганда „Грижа касали авж қиляпти“. Оғриқ шу қадар кучлики, бир оғиз сўз айтишнинг иложини қилаолмай энтикади, инграйди.

Онаси Пелагея югурганича хўжайиннинг ҳовлисига, Ефим ўлай деяпти деб айтгани кетган. Унинг кетганига хийла вақт бўлиб қолди, келақолса ҳам бўлар эди. Варька печь устида уйғоқ ётиб, отасининг „оҳ-воҳига“ қулоқ солади. Мана, аравада кимнингдир келиб тўхтагани эшитилди, хўжайин, уйига шаҳардан меҳмон бўлиб келган ёш докторни юборилти. Доктор уйга кирди, уни қоронғида кўриб бўлмаса ҳам йўталгани ва эшикни ёпгани эшитилди.

— Чироқ ёқинг, — деди у.

— Уҳ-уҳ-уҳ... — деб жавоб қилди Ефим.

Пелагея ирғиб печка ёнига келиб гугурт қутисини излайбошлади. Бир дақиқа жим қолишди. Доктор чўнтагини кавлаб, ўз гугуртини ёқди.

— Ҳозир, тақсир, ҳозир — деб, Пелагея югурганича уйдан чиқиб кетди-да, бироздан сўнг шам' қолдиғини ёндириб кирди.

Ефимнинг якки юзи яллиғлаб кўзлари ярақлаб турибди. Айниқса кўз қараши шундай ўткирки, уйни ва докторни тешиб юбормоқчи бўлгандек тикилади.

— Хўш, нима бўлди?— деди доктор энгашиб.— Эҳе! Қачондан бери шундай бўлиб қолди?

— Нима дедингиз? Улай деяпман, жанобиолийлари, куним битган... тузалмайман...

— Қўй, қўй бемаза гапингни... даволаймиз!

— Билганингизни қилинг жанобиолийлари, қуллик, фақат биз шуни биламизки... ажал тикилиб келса, чора йўқ.

Доктор чорак соатча Ефимнинг уёқ-буёғини кўрди; сўнг ўрнидан туриб:

— Қўлимдан ҳечнарсга келмайди... Касалхонага боришинг керак, у ерда операция қилишади. Ҳозирнинг ўзида бор... Албатта бор! Вақт бироз кеч, касалхонадагиларнинг ҳаммаси ухлаб қолишгандир. Лекин майли, мен тўрт элик хат ёзиб бераман. Уқдингми?

— Тақсир, нимада боради? Бизда арава йўқ,— деди Пелагея.

— Ҳечқиси йўқ, мен хўжайинларга айтиб кўраман, арава беришади.

Доктор кетди. Чироқ ўчиб яна ҳалиги „оҳ-воҳ...“ эшитилади. Ярим соатдан кейин кўча эшиги олдига арава келиб тўхтади. Хўжайинлар Ефимни касалхонага олиб боргани арава юборишибди, Ефим ўрнидан туриб кийиниб, касалхонага жўнади...

Тонг отди, мусаффо эрталабки пайт. Пелагея уйда йўқ: у Ефимнинг ҳолини билгани касалхонага кетган. Қаердадир йиғлаётган боланинг овози келади. Варька қулоғига кимнингдир угинг товуши блан болани аллаётган овози эшитилади:

— Алла қўзим алла-ё, алла айтай сенга-ё...

Пелагея қайтиб келди; чўқинди ва пичирлаб:

— Кечаси операция қилишган экан, эрталаб жон берибди... Жойи жаннатда бўлсин... Кечроқ ҳаракат қилибсизлар дейишди... Эртароқ олиб борганда бўлар экан...

Варька ўрмонга бориб ўша ерда йиғлаб ўтирди, бирдан биров унинг бўйнига шундай мушт урдикки,

қизнинг пешонаси бориб қайинга тегди: кўзини очиб, олдида хўжайини — этикдўзни кўрди.

— Бу нимаси, ла'нати?— деди у,— бола йиғласину, сен ухлагин!

У яхшилаб қизнинг қулоғидач чўзгилади. Қиз бошини силкиганича бешик тебратиб, мингирлаб алласини айтади. Шипдаги доғ ва ёйиғлик шим, йўрғак латталаридан тушиб турган соялар тебраниб, липиллаб яна унинг миясини банд қилди, у яна ҳалиги суюқ лой блан қопланган йўлни кўрди. Тугун кўтарган одамлар ва соялар ётиб қаттиқ уйқуга кетган. Уларни кўриб Варьканинг ҳам жуда ухлагуси келади. Ўзига қолса-ку, жон деб ётарди-я, лекин онаси Пелагея ёнида кетаётир ва тезроқ юр деб шошираётир. Иккови ҳам жадаллаб шаҳарга кетишяпти, ишга киришмоқчи.

— Худо йўлига бироз хайр қилинглр!— деб онаси йўловчилардан садақа сўрайди,— худо хайирингизни берсин, яхшилар!

— Бер, болани буёққа!— деб қичқиради унга жавобан таниш бир овоз,— бер, болани буёққа!— дейди яна ҳалиги овоз, қаттиқроқ ва жаҳл блан,— ухлаяпсанми, касофат?

Варька чўчиб кетади, уёқ-буёғига қарайди, на тош йўл бор, на Пелагея ва на йўловчилар; боласини эмизгани кирган бекаси уйнинг ўртасида турибди, бу барваста хотин болани овутиб, эмизиб булгунча Варька кутиб туради. Дераза ғира-шира ёришиб, шипдаги доғ ва соялар хиралашиб боради. Бироздан кейин тоғ отади.

— Ол!— деди бека, кўйлагининг тугмасини солатуриб,— йиғлаяпти, кўз текканга ўхшайди.

Варька болани олиб беланчакка ётқизиб яна тебрата бошлайди. Соялар, шипдаги доғ аста-аста йўқолади ва қизнинг кўзини тиндириб, миясини гангитадиган нарса қолмайди. Лекин ҳали ҳам аввалгича уйқу босиб келмоқда, ҳамон уйқуси келади! Варька бошини беланчакнинг бир четига қўйиб, уйқусини қочиршиш учун бутун гавдаси блан тебранади. Кўзи юмилиб, боши оғирлашади.

— Варька, печкага олов ёқ!— деди хўжайини нариги уйдан туриб.

Демак ўрнидан туриб иш бошлайдиган вақт бўлибди! Варька беланчакни қўйиб ўтин келтириш учун са-

ройга қараб югуради. У хурсанд, чунки югуриб иш қилиб юрганда бир жойда ўтиргандай уйқу келмайди. У ўтин келтириб, олов ёқаркан, қотиб қолган юзлари юмшаб, руҳи енгиллашгандай бўлади.

— Варька, самовар қўй!— деб қичқиради бекаси.

Варька тутантуруқ қилиб то уни ёндириб самоварга ташлагунча бекаси яна:

— Варька, хўжайиннинг калишини ювиб қўй — деб янги буйруқ беради.

У, ерга ўтириб, калишни ювар экан, шу катта ва чуқур калишга бошингни тикиб, бирпасгина мизғиб олсанг қандай яхши бўларди, деб ўйлайди. Бирдан калиш шишиб кенгайиб уйдаи катта бўлиб қолди. Варьканинг қўлидан чўткаси ерга тушиб кетди. Варька дарҳол бошини силкиб, кўз олдидаги нарсалар каттариб, ҳаракатланмасин деб кўзларини каттароқ очиб қарашга тиришди.

— Варька зинани ювиб қўй, мижозлар келса уят қилади.

Варька зинани ювади, уйларни йиғиштиради, сўнг иккинчи печкани ёқади ва боққоллик дўконига қараб югуради. Иш кўп, бирон дақиқа буш вақт йўқ.

Лекин ҳаммасидан ҳам ошхонадаги катта стол ёнида туриб бир жойдан қимирламай картошка артишдан оғир нарса йўқ. Бошинг столга оғиб боради, картошка жимирлашиб, пичоқ қўлдан тушади, енгларини шимарган, семиз, баджаҳл бека бўлса атрофингда шанғиллаб юради. У шундай қаттиқ сўзлайдики, унинг овози қулоғингда жаранглаб туради. Яна кир ювиш, иш тикиш, овқат вақтида хизмат қилиб туриш ҳам ўлгудай машаққат, шундай вақтлар бўладики, ҳеч нарсага қарамай полга ётиб ўхлагинг келади.

Кеч киради, Варька деразадан қоронғи тушаётганини кўриб, қотиб бораётган чеккаларини икки қўли билан қисади ва нимага хурсанд бўлаётганини ўзи ҳам билмай кулумсирайди. Қоронғи унинг мудроқ кўзларига хуш ёқиб, уйқудан дарак бераётгандай бўлади. Кечқурун уйга меҳмон келади.

— Варька, самовар қўй!— дейди бекаси.

Самовар кичкина бўлганидан меҳмонлар чойга қонгунча уни беш марта қайнатишга тўғри келади. Чойдан кейин Варька соатлаб бир жойдан қўзғолмай, меҳмонларга қарайди ва хўжайиннинг амрини кутади.

— Варька югур, уч шиша пиво олиб кел.

У жойидан сакраб туради ва уйқусини ўчириш учун илдамроқ югуради.

— Варька, бор, арақ олиб кел! Варька, парма қарда? Варька, балиқни тозала!

Ниҳоят меҳмонлар кетишади, чироқларни ўчириб, хўжайинлар ётишади.

— Варька, болани тебрат!— деган сўнгги буйруқ эшитилади.

Печкада чигиртка чириллайди; шипдаги доғ, ёйиғлик шим ва йўргак латталардан тушиб турган соялар лип-лип қилиб яна Варьканинг очиқ кўзига суқилади, уни гангитади.

— Алла айтай сенга-ё,— деб минғиллайди у,— алла кўзим алла-ё...

Бола йиғлай-йиғлай қотиб қолади, Варька яна ҳалиги катта лой тош йўлни, тугун кўтарган одамларни, Пелагеяни, отаси Ефимни кўради. У ҳаммани танийди, ҳаммасини тушунади-ю, лекин карахт қилиб, унинг қўл-оёғини боғлаб қўйган, яшашга монӣлик қилаётган бу куч қанақа куч эканлигига ярим уйқу ичида сра тушунолмайди. У ана шу кучдан қутилиш учун уёқ-буёғига қарайди. Лекин уни тополмайди. У ниҳоят чарчаган ҳолда ўзининг бутун кучини, сезгисини тўплаб шипдаги липиллаётган доғга тикилади ва йиғи овозига қулоқ солиб, яшашга монӣлик қилаётган душманни топади.

У душман — бола экан.

Қиз кулиб юборди, нега шунча кундан буён шу арзимаган нарсани тушунолмай юрган экан? Шипдаги доғ, соялар ва чигиртка ҳам ҳайрон бўлиб унга қушилиб, кулаётгандай туюлди.

Шу хаёл Варькани бутунлай чулғаб олди, у ўрнидан туриб илжайганича кўзларини юммасдан уйнинг у бошидан-бу бошига юрабошлади. Қўл-оёғига кишан бўлиб турган боладан ҳозир қутиламан деган хаёл уни қитиқлайди, хурсанд қилади. Болани ўлдиради-ю, кейин ҳузур қилиб ухлайди.

У кулиб, кўзларини қисиб шипдаги доғга қараб, бармоғи блан таҳдид қилади, аста беланчак ёнига боради ва энгашиб болани бўғади; кейин дарҳол полга ётиб ухлашнинг иложи топилганидан беҳад севинади ва бир дақиқадан сўнг ўликдай ухлаб қолади...

Қишлоқ луқмонлари

Қишлоқ касалхонаси. Эрталаб.

Доктор становой блан овга кетгани учун касалларни Кузьма Егоров ва Глеб Глебич деган фельдшерлар қабул қилишмоқда эди. Касаллар ўттизтача бор. Кузьма Егоров уларнинг ёзилиб бўлишини кутиб кабинетда кофэ ичиб ўтирибди. Туғилгандан буён юз-қўлига сув, сочига тароқ тегмаган Глеб Глебич бўлсалар катта столга кўкрагини бериб, куйиб-пишиб касалларни ёзмоқда. Рўйхат фақат статистика учунгина олинади. Унда касалларнинг оти, отасининг оти, фамилияси, қарерлик, қайси табақадан, ёши, саводи борми-йўқлиги ҳақида ёзилиб, қабул тамом бўлганидан кейин касалнинг нима эканлиги ва берилган дорининг номи ёзиб қўйилади.

— Шунақа ҳам жин урган перо бўладими!— деб аччиғланди Глеб Глебич катта китобга ўхшаган дафтарнинг майда варақаларига аломат ҳарфларни ёзатириб.— Шу ҳам сиёҳми? Худди қора мой-а! Бу земствога ҳаёронман, касаллар рўйхати олинсин деб буйруқ берадию, сиёҳ олиш учун йилига атиги эллик тийин пул чиқаради.— Берироқ кел!— деб бақиради у.

Юз-кўзини ўраган бир мужик блан „ҳофиз“ Михайло унга яқинроқ келади.

— Отинг нима?

— Иван Микулов.

— А, нима дединг? Русча гапир!

— Иван Микулов!

— Иван Микулов! Сендан сўраётганим йўқ. Нарироқ тур! Сен! Отинг нима?

Михайло кулумсираб:

— Нима, ўзинг билмайсанми?— дейди.

— Нега куласан? Жин урганми бунини! Вақт танг,

Ўзим шошиб турибманку, бу ҳазил қилади! Отинг нима?

— Ўзинг билмайсанми? Лақиллаб қолдингми, нима бало!

— Биладан, лекин сўрашим керак, чунки анкетада шу савол бор... Биз унақа бўлмаймиз... Сизга ўхшаган ётиб ичадиган одатимиз йўқ... Отинг нима? Отангинг оти-чи?

— Ўзинг билгандан кейин айтишимнинг нима ҳожати бор? Беш йилдан бери билган одам, олтинчи йилга келиб эсингдан чиқариб қўйдингми?

— Эсимдан чиқарганим йўқ, лекин анкетада шунақа! Тушунаясанми? Ё рус тилини билмайсанми? Анкета шунақа деяпман!

— Жин урсин анкетанг шунақа бўлса! Ёз! Михайло Федотич Измученко...

— Измученко эмас, Измученков.

— Ҳа, майли Измученков бўлақолсин... Билганингни ёз... Ишқилиб тузатсанг бас... Бало Иванович десанг ҳам бўлавереди... Менга барибир.

— Қайси табақадан?

— Хофиз.

— Ёшинг нечада?

— Ким билади дейсан, бешик тўйимга борган эмасман, билмайман.

— Қирққа боргандирсан?

— Балки боргандирман, балки бормагандирман... Билганингда ёзабер.

Глеб Глебич бироз Михайлога қараб тургандан кейин 37 деб ёзиб қўйди. Сўнг бироз ўйлаб турди-да, уни ўчириб 41 деб тузатиб қўйди.

— Саводинг борми?

— Йёе, бутхонада хофизлик қилгучининг ҳам саводи бўлмайдими? Миянги жойидами ўзи!

— Одамларнинг олдида менга бақирмасдан, сизлаб гапирмоғинг лозим, яна ким бор? Кимсан? Отинг нима?

— Микифор Пугалов, хапловоликман.

— Хапловоликларни қарамаймиз! Яна ким бор?

— Худо хайрингизни берсин... Жанобиолийлари, йингирма чақиримдан пиёда келдим.

— Хапловоликларни қарамаймиз! Нарироқ тур! Яна ким бор? Томоки чекма!

— Мен чекаётганим йўқ, Глеб Глебич!

— Қўлингдаги нима?

— Буми, бармоғимни соғлаб қўйибман Глеб Глебич.

— Папирос эмасми? Хапловеликларни қарамаймиз. Яна ким!..

Глеб Глебич касалларни ёзишни тамомлади. Кузьма Егоров кофэни ичиб бўлгач, қабул бошланди. Глеб Глебич дори-дармон тайёрлаш учун аптекага кетди. Иккинчиси эса касал кўриш учун клеёнкадан қилинган фартукни тутиб олди ва:

— Марья Запласина,— деб чақирди ҳалиги катта китобга қараб.

— Шу ердан, тақсир!

Кабинетга тақдирнинг раҳмсиз зарбаларидан қадди букилган ва бужмайиб қолган кичкинагина кампир кириб, чўқинди ва луқмонга ҳурмат сақлаб салом берди.

— Ҳим... Эшикни ёп!.. Қаеринг оғрийди?

— Бошим, тақсир.

— Хўш... Ҳаммасими ё бир ёғими?

— Ҳаммаси, тақсир... Ҳаммаси!

— Бошингни бунча ўрама... Бу латтангни еч. Бош деганни салқин тутиш керак, оёқни иссиқ, тавда ўртача бўлсин... Қорнинг ҳам оғрийдимми?

— Оғрийди, тақсир..

— Қани, бармоғинг блан пастки қовоғингни оч-чи! Яхши, бас: Қонинг камайиб кетинти... Томизиб ичадиган дори бераман... Ўн томчидан уч маҳал — эрталаб, пешинда ҳам кечқурун ичасан.

Кузьма Егоров утириб рецепт ёзабошлади.

„Rp. Liquor ferri¹ 3 гр. деразада турганидан, тоқчадагисини Иван Яковлевич мен йўғимда очманглар деб кетган. Ўн томчидан кунда уч маҳал. Марья Запласинага берилсин“.

Кампир томчини нимага томизиб ичишни сўради-да, та'зим қилиб чиқиб кетди. Кузьма Егоров рецептни деворни тешиб қилинган туйникчадан аптекага ташлади ва навбат кутиб ўтирган касаллардан бирини чақирди:

— Тимофей Стукотей!

— Лаббай!

Кабинетга новча ва ориқ, боши катта, узоқдан қараганда худди боши болдоқли ҳассага ўхшаб кўринадиган Стукотей кирди.

¹ Темир эритмаси.

— Қаеринг оғрийди?

— Юрак касалим бор, Кузьма Егорич.

— Қайси ерингда?

Стукотей кўкрагининг тагини кўрсатади.

— Хўш... Қачондан бери?

— Ҳайитдан буён... Ҳали буёққа пиёда келатуриб худди ўн марта дам олдим... Дам эгим увишади, Кузьма Егорич... дам алангаю оташ бўлиб ёнаман, Кузьма Егорич.

— Ҳим... Яна қаеринг оғрийди?

Тўғрисини айтсам, Кузьма Егорич, оғриманган жойим йўқ. Сиз фақат юрагимгагина дори берсангиз бўлди, бошқасини қўяберинг... Қолганини хотинлар даволашар... Сиз менга спиртга ўхшаш бирон нарса берсангизу юрагимни чангаллашини қолдирса. Шу бир нарса думалаб-думалаб тиқилиб келаберади, кейин шундай чангаллайди, асти қўйинг. Худди мана шу жойга, шундай тутганда орқам, белларим қақшаб кетади... Бошимни кўтараолмайман, худди тош осиб қўйгандай... Унинг устига йўтал.

— Иштаҳанг борми?

— Ҳеч, худо сақласин...

Кузьма Егоров Стукотейнинг қорнини очиб, муштуми блан ошқозонини босиб кўради.

— Шундоқ қилса оғрийдими?

— Вой... вой... оғрийди!

— Бундоқ қилсамчи?

— Вой... ўламан!!

Кузьма Егоров унга бирнеча савол беради ва бироз ўйлаб, сўнг Глеб Глебични ёрдамга чақиради. Маслаҳат бошланади.

— Тилингни чиқар!— дейди касалга Глеб Глебич.

Касал оғзини катта очиб тилини чиқаради.

— Яна кўпроқ чиқар.

— Бундан ортиқ чиқариб бўлмайди, Глеб Глебич.

— Бу дун'ёда қилиб бўлмайдиган иш йўқ.

Глеб Глебич бирқанча вақт касалга қараб, ниманидир қаттиқ ўйлаб тургандан кейин, елкаларини қисиб қўяди-да, чурқ этмай чиқиб кетади ва аптекадан туриб:

— Ошқозон касали бўлса керак!— деб қичқиради.

— Бўлмаса унга *olei ricini*¹ блан *ammonii edustici*²

¹ Касторка ёғи.

² Нашатир спирт.

бериб юборинг, — деди Кузьма Егоров, — эрталаб ва кечқурун қорнига сурсин!.. Қани, кимнинг навбати!

Касал қабулхонадан чиқиб коридор бўйлаб аптеканинг деразасига боради. Глеб Глебич чораккам бир стакан сургини Стукотейга узатди, Стукотей зўрға ичиб лабларини ялади ва кўзини чирт юмиб бармоқларини бир-бирига ишқаб, қўл чўзди. У устидан еб юборишга бирор нарса сўрарди.

— Бу спирт, — деб ўшқирди Глеб Глебич шишада нашатирний спирт узатар экан, — эрталаб ва кечқурун мовут латта блан қорнингга сурасан... Идишини қайтариб юбор! Бу ерга суялмавглар! Нарироқ тур!

Григорий ҳазратларининг оқ сочи Пелагея рўмолининг учи блан оғзини бекитиб дарча ёнига иржайиб келган эди, Глеб Глебич унга:

— Хўш, хизмат? — деди.

— Лизавета Григорьевна сизга салом айтдилар. Глеб Глебич, озроқ нордон дорингиздан бериб юборишингизни сўрадилар.

— Жоним блэн... Ундай нозанинлардан нимани аярдим.

Глеб Глебич токчадаги банкада турган нордон дорини олиб, ярмини Пелагеянинг рўмолига солиб берди.

— Борганингизда у кишига айтинг: Глеб Глебичнинг ниҳоятда вақтлари чоғ бўлди, жуда хурсанд бўлдилар денг. Мактубимни олдиларми?

— Олдилар-ку, йиртиб ташладилар. Лизавета Григорьевна унақангги муҳаббат ишларига аралашмайдилар.

— Хўп сатанг хотин-да! Бориб шунақа денг!

— Михайло Измученков, — деб чақирди Кузьма Егоров.

Қабулхонага „хофиз“ Михайло кириб келди.

— Михайло Федотич, эшитайлик, қаерингиз оғрийди қадрдоним!

— Томоғим, Кузьма Егорич! Ҳузурларига келганманки, рухсатингиз блан айтсам, менинг бу томоқ оғриғим жон койитишдан ҳам кўра ҳам'ёнга зиён бўлаёттипти. Касаллик орқасида хофизлик қилолмаёпман, бошлиғимиз пешин намозига тушган пулдан қирқ тийин ушлаб қолаётгир, кеча намозгарга тушган пулдан ярим сўм олиб қолди. Жанобнинг уйда бўлган жанозада саловот айтучиларга уч сўм берилган эди, касаллигим туфайли менга бир тийин ҳам тегмади. Рухсатингиз

блан айтсам, томоғим хусусида арз қилсам шуки, томоғим қирилиб хириллаб қолаяпман, худди ҳалқумимда бир мушук ўтириб тирнаётгандай бўлаётипти.

— Ичкиликдандир-да?

— Билмадим, нимадан бўлганини айтаолмайман. Рухсатингиз блан айтсам, ичкилик биздақа овози йўғон хофизларга зиён қилмайди, қайтага фойда қилади, Кузьма Егорич. Йўғон товушни кўпроқ шамоллаш бузади.

— Кампирга нима берай? — деб сўради Глеб Глебич тешиқдан бошини чиқариб, — деразада турган дори тамом бўлган, тоқчадагисини очақоламан-да.

— Йўқ, йўқ! Иван Яковлевич тегманглар деб кетган! Хафа бўлади.

— Нима бераман бўлмаса?

— Бирон нарса бериб юбор!

Глеб Глебичнинг тилида „бирон нарса“ „сода“ эди.

— Ичкилик ичиш ярамайди.

— Ҳали ҳам уч кундан буён ичганим йўқ... Бу шамоллашдан бўлса керак... Ҳақиқатан ҳам арақ товушни бўғади-ку, Кузьма Егорич, лекин йўғон товушнинг бироз бўғиқ бўлиши ўзингизга ҳам маълум, овозни қуюқлаштиради... Менга ўхшаганларнинг куни арақсиз ўтмайди... Арақ ичмаган хофиз хофизми! Рухсатингиз блан айтсам, хофиз эмас, ҳаммага кулги бўлади холос... Касбим хофизлик бўлмаганда бу ла'нати арақни оғзимга ҳам олмасдим. Арақ харом...

— Менга қаранг... Сизга дори бераман... Шу блан эрталабу, кечқурун томоғингизни чайқайсиз.

— Ютсам майлими?

— Майли.

— Жуда соз... Оғзингни чайқайсану, ютмасанг алам қилади кишига. Туфлаб ташлаш увол! Яна сиздан бир нарсани сўрамоқчи эдим... Тез-тез ичим бузилиб туради, ана шу сабабдан, рухсатингиз блан айтсам, ҳар ойда қон олдириб, дори ичиб тураман. Шундай бўлгандан кейин хотин олсам мумкинми, йўқми?

Кузьма Егоров бироз ўйлагандан кейин:

— Йўқ, маслаҳат бермайман, — деди.

— Кўп миннатдорман... Баҳоси йўқ ҳақимсиз-да Кузьма Егорич. Ҳарқандай доктордан яхшисиз, худо ҳақи! Қанча-қанча одамлар ҳақингизга дуо қилади! Ҳай-ҳай!

Кузьма Егоров уятчанглик блан ерга боқди. У тетик руҳ блан *Natri bicarbonici*, я'ни сода ёзиб берди.

Орден

Ҳарбий прогимназиянинг ўқитучиси, коллежский регистратор Лев Пустяков дўсти, поручик Леденцовнинг ёнидаги хонада истиқомат қиларди. Янги йил кунин эрталаб у худди шу Леденцовникига қадам ранжида қилди.

— Биласанми Гриша, — деди у поручикка, одатдагича янги йил блан табриклаганидан кейин. — Агар бир ноилж ҳолга тушиб қолмаганимда сени ҳам безовта қилмоқчи эмасдим. Бир кунга Станиславингни бериб турсанг. Бугун савдогар Спичкинникига зиёфатга бормоқчиман. У аблаҳни ўзинг биласан, орденни жуда яхши кўради; агар бўйнида ёки кўкрагида бирон нарса осилиб турмаган одамни аблаҳ дейишдан ҳам тоймайди... Унинг устига иккита қизи бор... Танийсанку Настя блан Зинани... Тушундингни азиз дўстим... Сени дўстим деб айтаяпман... Берақол, бир яхшилик қил!

Пустяков бу сўзларни қизариниб, тутила-тутила айтаркан, ховотирланиб, эшикка қараб-қараб қўярди. Поручик олдин жеркиб ташласа ҳам, кейин кўнди.

Кундуз соат иккида Пустяков извошга тушиб Спичкинникига кетаркан, пўстинининг ёқасини сал очиб, кўкрагига тикилиб борарди, бегона Станиславнинг зарҳали ялтирар, эмали товланар эди.

Пустяков совуқдан увишиб ўйлаб борар эди:

„Кишини нақадар олижаноб кўрсатади! Кўп бўлса беш сўмликкина нарсаю, кишини шунчалик серсавлат қилади-я!“

Спичкиннинг ҳовлисига етгандан кейин, пўстинини, бутун кўкраги кўринарли қилиб очиб, извошчига шошилмасдан пул тўлайбошлади. Назарида извошчи унинг тугмалари, погонлари ва Станиславини кўриб оғзи

очилиб қолгандай бўлди. Пустьяков мағрурона йўталиб олиб, уйга кирди. Даҳлизда пустинини ечатуриб, залга қаради. Ичкаридаги узун стол атрофида ўтирган ўн беш чоғлик киши овқатланмоқда эди. Одамларнинг говур-гувори, идиш-товоқларнинг тақир-туқури эшитилиб турарди.

— Ким у? — деган овози эшитилди мезбоннинг. — Ия, Лев Николаич-ку! Қани, марҳамат, кириг. Бироз кечикдингиз, ҳечқиси йўқ. Энди ўтирган эдик.

Пустьяков кўкрагини кериб, бошини юқорига кўтарганча қўлларини бир-бирига ишқаб залга кирди. Броқ кайфи учиб кетди. Зинанинг ёнида ўзи блан бирга ишлайдиган француз тили ўқитучиси Трамблян ўтирар эди. Француз орденни кўриб қолса қанча гап-сўз, шармандалик... Бутун обрў бир пул бўлади... Бирдан унинг бошига орденни узиб ташлаш ёки қайтиб чиқиб кетиш фикри келди. Лекин орден пухта чагиб қўйилган, чиқиб кетишнинг ҳам энди иложи йўқ эди. Дарров ўнг қўли блан орденни бекитди, бироз қаддини букиб, ўнгайсизланибгина ҳаммага таъзим қилди ва ҳечкимга қўл бериб кўришмай бўшашганича худди ўша француз рўпарасидаги бўш стулга ўтирди.

„Кайфи бўлса керак!“ деб ўйлади Спичкин унинг иза бўлган юзини кўриб.

Пустьяковнинг олдида бир тарелка шўрва келтириб қўйишди, у чап қўли блан қошиқни олдию, лекин шундай казо-казолар олдида чап қўллаб овқат еб бўлмаслигини эслаб, овқат еганини, қорни тўқлигини важ қилди.

— Қорним тўқ... Раҳмат... — деб ғудирлади, у. — Амаким протоиерей Елеев айтдириб юборган эканлар... Шу, қўймасдан овқат едириб юбордилар...

Яхши, ҳиди гуркираб турган шўрва, иштаҳани жуда қитиқлайдиган, буг чиқариб турган димлама балиқ Пустьяковнинг юрагини эзиб юборди. У чап қўли блан орденни бекитиб ўнг қўлини бўшатмоқчи бўлган эди, бўлмади.

„Сезиб қолишади... Чап қўлим кўкрагимда кўндаланг турса ашула айтмоқчи бўлаётганга ўхшаб қоламан. Э худо, зиёфат тезроқ тугай қолса-чи! Бирон ошхонага бориб овқат ердим!“

Учинчи овқат тугагач у французга кўз қирини ташлади. Трамблян ҳам негадир қизарган, Пустьяковга ти-

килганича ҳечнарсa емасдан ўтирибди. Кўз-кўзга тушганда икковлари ҳам яна қаттиқроқ хижолат тортиб, олдиларидаги бўш тарелкага қарашарди.

„Сезди аблаҳ! Башарасидан кўриб турибман сезганлигини. Бу паст, яна ўлгунча майда гап. Эртагаёқ бориб директорга чақади!“ деб ўйлади Пустяков.

Меҳмонлар ва мезбонлар тўртинчи овқатни еб, насиб қилган бешинчи овқатни ҳам ейишди...

Қирғий бурнининг кенг катакларини тук босган, кўзлари қисқдан келган новча бир жаноб ўрнидан турди. У сочларини силаб туриб хитоб қилди:

— Х-х-хўш... чунончи... шу... шу ерда ҳозир бўлган хонимларнинг гул-гул очилишлари учун кўтарайлик!

Меҳмонлар ўринларидан дув туриб қадаҳларни қўлларига олишди. Бутун хоналар бўлаб қаттиқ „ура“ садоси жаранглаб эшитилди. Хонимлар илжайишиб қадаҳларни уриштирмоқ учун узатишди. Пустяков ҳам ўрнидан туриб рюмкасини чап қўли блан олди.

Эркаклардан бири унга мурожаат қилиб қадаҳда ичкилик узатди:

— Лев Николаич, сизга хизмат бўлса ҳам, шуни Настасия Львовнага узатиб юборинг. Бир илож қилиб ўша кишига ичиринг! — деди у.

Пустяковга кўп малол келган бўлса ҳам мажбуран ўнг қўлини ишга солди. Ниҳоят лентаси гижимланган Станислав чироқдан ялтираб кетди. Ҳўқитучининг ранги ўчиб, бошини эгди ва ер тагидан секингина французга қаради: У ҳайрон бўлиб Пустяковга тикилганича қолди. Сўнгра лабларида табассум пайдо бўлиб, юзидаги хижолат ва хомушлик аста тарқалабошлади...

Шу пайт уй эгаси французга шиша узатиб.

— Юлий Августович! Шуни ўша ёққа узатиб юборинг, — деб илтимос қилиб қолди.

Трамблян истар-истамас зўрға ўнг қўлини шишага узатган эди... оҳ қандай бахт! Пустяков унинг кўкрагидаги орденни кўрди. Яна унда Станиславгина эмас, бутун бошлиқ Анна экан. Демак француз ҳам муттаҳамлик қилган экан! Пустяков хурсандлигидан кулиб юбориб стулга бемалол ялпайиб ўтириб олди... Энди орденни яширишнинг нима ҳожати бор! Иккалови ҳам бир хил гуноҳ қилипти. Энди ким бориб чақади, қим шарманда қилади... Спичкян муаллим кўкрагидаги орденни кўриб:

— Эҳе, — деб қўйди.

— Қаранг, Юлий Августович! — деди Пустяков, — жуда қизиқ иш-а! Байрамдан олдин биздан кўрсатилганлар жуда кам бўлди дейман! Бўлмаса қанча одам бор эди, фақат сизу манга тегипти-да, ҳайрон қоладиган иш-а!

Трамблян суюниб кетди ва бош иргитиб 3-нчи даража Анна осилиб турган қайтарма ёқанинг чап томонини олдинроққа чиқарди.

Дастурхон йиғилгандан кейин Пустяков уйма-уй юриб қизларга орденини кўрсатди. Қорни оч бўлса ҳам кайфи чоғ эди.

У, орден ҳақида Спичкин блан сўзлашиб турган Трамблянга рашки келиб: „Вой аттанг, шунақалигини билганимда-чи, нақ Владимирни тақиб келмасмидим, эсизгина, эсимга келмапти-да“ деб ўзидан койирди.

Фақатгина ана шу фикр уни қийнамоқда эди. Бошқа томонлардан бўлса у ўзини мутлақо бахтиёр деб сезарди.

Ғилоф бандаси

Кеч қолган овчилар тунаш учун Мироносицкое қишлоғининг бир четидаги оқсоқол Прокофийнинг саройига тушдилар. Улар икки киши бўлиб, биттаси ветеринария врачлари Иван Иванич, иккинчиси эса гимназия муаллими Буркин эди. Иван Иваничнинг қўшалоқ ва қизикқина бир фамилияси бўлиб, ўзига ярашмаган бу фамилия Чимша-Гималайский эди. Шунинг учун ҳам уни бутун губернада ўзи ва отасининг оти блангина аташарди. У, шаҳарга яқин бир жойда от заводида яшар ва тоза ҳавода нафас олмақ учун овга чиққан эди. Гимназия муаллими Буркин бўлса, ҳар ёз граф П. ларникида меҳмон бўлар ва кўпдан бери бу ернинг ўз кишиси бўлиб кетган эди.

Улар кечаси ухламай чиқдилар. Новча, ориқ ва узун мўйловли чол — Иван Иванич ташқарида, эшик олдида ўтириб, ой ёруғида трубка чекар; Буркин бўлса, ичкарида пичан устида ётар ва қоронғида кўринмас эди.

Турли воқиялардан ҳикоя қилишардилар. Сўз орасида, оқсоқолнинг хотини Мавранинг бақувват ва эсликқина хотин экани, бутун умрида ўз қишлоғидан ташқарига чиқмагани, ҳечқачон на шаҳар ва на темир йўлни кўрмагани, сўнги ўн йил ичида печка олдида ҳечбир силжимасдан фақат кечаларигина кўчага чиқиши тўғрисида ҳам сўзлашдилар.

— Ҳайрон қоладиган нимаси бор бунинг! — деди Буркин. — Бу дунёда табиатлари бирхил бўлган ва қисқичбақа ёки шиллиқ қурт каби якка беркиниб, ўз пустилари ичига кириб ётишни севган кишилар оз эмас. Балки бу бир атавизим¹ ҳодисасидир, я'ни одам бола-

¹ Атавизим — узоқ наслига қайтиш хусусияти.

ларининг катта боболари ҳали ижтимоий ҳайвон бўлиб етмаган ва якка ўзи ўз инида яшаган замонларга қайтишдир; балки, одам боласининг характеридаги турлитуманликнинг бир кўриниши шудир—ким билади дейсиз? Мен табиатшунос эмасман ва бу хил масалаларга аралашиб менинг ишим эмас, мен фақат шунигина демоқчиманки, Мавра сингари кишиларнинг учраши сийрак ҳодиса эмас. Узоқдан изламайлик, мана, икки ойлар бундан илгари шаҳаримизда, юнон тили муаллими Беликов деган бир ўртоғим ўлди. Сиз унинг тўғрисида эшитган чиқарсиз, албатта. У одам шу блан танилган эдики доим, ҳатто энг яхши ҳавода калош кийиб, соявон тутиб ва албатта иссиқ пахтали пальто кийиб юрарди. Унинг соявони ҳам халтада, соати ҳам сариқ кузан терисидан тикилган халтачада; қалам очиш учун ёнидан қаламтарошини олганда, қаламтарошнинг ҳам халтачада эканини кўрардингиз; юзи ҳам халтачага тушгандай кўринарди; чунки у, ҳамавақт ёқасини баланд кўтариб юзини ёқаси блан беркитарди. У қора кўзойнак тақар ва фуфайка кийиб юрарди. Қулоғига пахта тикиб юрар ва извошга тушганида соявонни кўтариб қўйишга буюрарди. Хуллас, бу кишида ўзини бир қовиқ ичига олиш, ўзини ёлғиз қолишини таъминлайдиган ва ташқи таъсирлардан қўрийдиган бир ғилоф (қути) яратиш йўлида доимий ва бўшашмас бир ҳаракат сезилиб турарди. Воқиллик унинг ғашини келтирар, қўрқитар ва доим ташвишга соларди; у ўзининг шу юраксизлигини, ҳозирги ҳолга бўлган нафратини оқлаш учун бўлса керак, ҳаминша ўтган замонни ва ҳечбир содир бўлмаган нарсаларни мақтарди. Унинг ўқитадиган қадимги тиллари ҳам тўғриси айтганда, унга ҳозирги замондан беркиниш учун калош ва соявон вази-фасини утарди.

У тотли бир ифода блан:

— О, юнон тили нақадар оҳангдор ва чиройли! — дер ва гўё ўз сўзларининг ростлигини исбот этмоқ учун, кўзларини сузиб, бармоқларини кўтариб туриб:— Антропос!¹ — деб қўярди.

Беликов фикрларини ҳам ғилоф ичига яширишга тиришарди. У, бирон нарсани ман' қилиб ёзилган фармойишлар за газета мақолаларинигина очиқ англай оларди.

¹ Антропос — (юнонча) одам.

Фармойишда мактаб болаларига кечаси соат тўққиздан сўнг кўчага чиқиш ман' этилган бўлса, ёки биронта мақолада жисмоний севги тақиқланган бўлса, бу нарса унга оппа-очиқ ва равшан англашилиб турарди; ман' қилинганми — бўлди. Рухсат-ижозатда эса унинг учун доим шубҳали, чала айтилган ва чучмал бир нарса яшириниб ётарди. Шаҳарда театр тўғараги, ёки қироатхона, ё бўлмаса чойхона очишга рухсат берилса, у бошини тебратиб туриб астагина:

— Бу албатта, шундайку-я, бу — яхши иш, лекин орқасидан бир фалокат чиқмасин тагин! — дерди.

Қай хилда бўлмасин қоидаларнинг бузилиши, уларга риоя қилинмаслиги ва улардан бўйин товлашлар, гарчи унга алоқаси бўлмаса ҳам уни ташвишга соларди. Агар ўртоқларидан биронтаси ибодатга кечикиб қолса, ёки гимназия талабаларининг бирон шўхликлари, ё бўлмаса ярим кеча — бемаҳалда бирон офицер блан бирон мураббиянинг бирга юргани тўғрисида гап-сўз эшитиб қолса, кўп хижолат тортар ва бир фалокат чиқмасин тагин деб ховотир блан сўзларди. Педагогика совети йиғилишларида эса, у ўзининг ортиқча эҳтиёткорлиги, бадгумонлиги ва ғилоф талаб мулоҳазалари блан тинкамизни қуритарди. „Мана, эркак ва хотин-қизларнинг гимназияларида ёшлар ўзларини яхши тутаолмайдилар, синфларни бошларига кўтариб шовқин-сурон қиладилар, оҳ, иш қилиб бошлиқлар қулоғига етмаса яхши эди; иш қилиб бир фалокат чиқмасин-да; агар иккинчи синфдан Петров, тўртинчи синфдан Егоров ҳайдалса жуда яхши бўлар эди“, деган гапларни қиларди. Нима бўлди дейсиз? У ўзининг оҳ-воҳлари, қайғи-ҳасратлари, кичкинагина сўник юзидаги қора кўзойнаги блан ҳаммамиздан устун келади. Биз эса унга ён бериб, Петров ва Егоровларнинг ахлоқ дарси бўйича баҳоларини пасайтирар, ўзларини ҳибсда тутар эдик; ахир бориб, Петровни ҳам, Егоровни ҳам ҳайдадик. Унинг қизиқ бир одати бор эди, я'ни бизнинг уйлари-мизга кўп қатнар эди. Ўқитучиларникидан бириникига келарди-да, жимгина ўтирарди, гўё яширинча алланарсани пойларди. Шу ҳолда, индамасдан бир-икки соат ўтириб чиқиб кетарди. Бу нарсани у ўзи, „дўстлар блан дўстлик муносабатида бўлмоқ“, деб атарди. Бизнинг билишимизча, бизникига келиб кетиш, унинг учун анча оғир эди, лекин бу нарсани ўзининг ўртоқлик ва-

зифаси, деб ҳисоблар эди. Биз, ўқитучилар ундан қўрқар эдик; ҳатто директорнинг ўзи ҳам қўрқарди. Бизнинг ўқитучиларимиз — фикр эгаси, ор-номусли, Тургенев ва Шчедрин каби ёзучиларни ўқиб шу руҳда тарбияланган кишилар бўлса-да, бошидан соявони ва оёғидан калоши тушмайдиган шу маҳлуқ, гимназиямизни ўн беш йил мобайнида ўз қўлида маҳкам тутиб келди! Ёлғизгина гимназияни эмас, балки бутун бир шаҳарни! Бизнинг хонимларимиз, унинг сезиб қолишидан қўрқиб шанба оқшомлари оилавий тамошалар қилмас эдилар, ҳатто руҳоний тонфасидан бўлганлар ҳам унинг олдида ба'зи бирхил „дун'ёвий“ таомлар емакдан ва карта ўйнамоқдан тортинардилар. Шу Беликов сингари одамлар орқасида, сўнгги ўн-ўн беш йил ичида бизнинг шаҳримизда ҳарким ҳар нарсадан чўчидиган бўлиб қолди. Дадилроқ гапиришдан, хат бериб, хат олишдан, ошначилик қилишдан, китоб ўқишдан, камбағалларга ёрдам беришдан, одамларга савод ўргатишдан ҳам ҳамма қўрқарди.

Иван Иванович, алланима демоқчи бўлиб, бир қур йўталди, томоқисини чекиб туриб, ойга қаради-да, кейин дона-дона қилиб гапирди:

— Фикр эгалари бўлган ор-номусли, Шчедринни, Тургенев, ва Бокльларни¹ ўқиган кишилар ҳам шунга бўйин эгиб чидаптиларку... шунақа бўлади-да...

Буркин давом этди:

— Беликов мен турган ҳовлида турарди; мен блян бир қаватда, эшиги эшигим тўғрисида эди. Биз тез-тез кўришиб турардик, мен унинг уйидаги ҳаётини билардим. Уйда ҳам ўша аҳвол эди: ўша чопон, ўша шапка ўша дарпарда, ўша илгаклар, ўша турли-туман та'қиқлар, чекланмалар, ва „оҳ, бир фалокат чиқиб қолмасин тағин!“, деган бема'ни ваҳималар! Гўштсиз овқат зарарли, гўштлик овқат эса бўлмайди, негаки, у вақтда Беликов овқат тўғрисида дин амрига бўйин эгмайди, дейдилар. Шунинг учун, у, сариқ ёғда қовурилган балиқ ер эдики, бу дин амрига ҳам тўғри, қашшоқ овқати ҳам эмас. Одамлар бадгумон бўлмасинлар деб хотин кишидан хизматчи сақламас эди. Балки бир замонлар

¹ Бокль (1821—1862) — инглиз ёзуғиси „Англия маданияти тарихи“ номи 60—70-нчи йилларда машҳур бўлган китобнинг ағтори.

бир офицернинг хизматида бўлиб, наридан-беги қозон қайнатишни ўрганган Афанасий номли олтмиш яшар, пияниста ва телбароқ бир чолни ошпаз қилиб олган эди. Бу Афанасий ҳарвақт, икки қўлини қўлтиғига тиқиб, дераза олдида турар ва доим қаттиқ оҳ тортиб:

— Шу замонда буларнинг уруғи тозаям кўпайганда, — дерди.

Беликовнинг ётоқхонаси, кичкинагина яшикчага ўхшаган бўлиб, караватига парда тutilган эди. У, бошини буркаб ухларди: ҳолбуки ҳаво жуда иссиқ, дим, ёпиқ эшикни шамол тақиллатар, печкадан гуруллаган овоз чиқар, ошхона томондан ваҳимали садолар келиб турарди...

Уни кўрпага бурканиб ётган жойда ҳам ваҳима босарди. У ишқилиб бир фалокат чиқмаса яхши эди — Афанасий мени сўйиб қўйса-я, ўғрилар бостириб кирса-я деб ваҳима қилар ва тун бўйи кўрқинчли тушлар кўриб чиқарди. Эрталаб гимназияга биргалашиб келаётган вақтимизда ранги ўчган, қовоғи солиқ бўларди; шу қадар обод ва одам кўп гимназия унга кўрқинчли туйилгани, бутун борлигини сескантиргани, бутун вужуди блан ёлғизликни севган бу кишига мен блан бирга бориш ҳам оғир келгани яққол сезилиб турарди. У ўзининг шу оғир авзойига ма'но беришга уришиб:

— Бизнинг синфларда шовқин-сурон катта бўлади, бу сра ярашадиган нарса эмас, — дерди.

Мана шу юнон тили муаллими, шу гилоф бандаси, мен сизга айтсам, бир кун сал бўлмаса уйланай девди.

Иван Иванович тезгина сарой томонга қараб олди-да:

— Ҳазилдир, — деди.

— Йўқ, ишонинг, бу ғалати гап-у, лекин уйланишига сал қолгани аниқ. Бизга хохоллардан Михаил Саввич Коваленко деган бир одамни тарих ва география муаллими қилиб тайинлаган эдилар. У Варенька деган синглиси блан бирга келган эди. У ўзи ёш, новча, қорача келган бир киши бўлиб, қўллари йўғон, гапирганда ҳам йўғон овоз блан гапирар, ҳақиқатан ҳам унинг овози хумдан чиққандай „гум-гум“ қилиб чиқарди. Синглиси эса, кўп ҳам ёш эмас, ўттизларга бориб қолган; у ҳам новча, қадди-қомати келишган, қора қошли: қизил юзли, қисқаси шакардаккина бир нарса бўлиб шўх, ўйноқи, ҳамавақт малорус ашулаларини айтиб, қаҳқаҳа солиб кулиб юрар эди. Сал нарсага ҳам овози бо-

рича ха-хóлаб кулар эди. Коваленколар блан бизнинг биринчи тузукроқ танишувимиз директорникида, туғилган куни шарафига берилган зиёфатда содир бўлгани ҳамон хотиримда. Ҳатто зиёфатларга ҳам мажбурийят орқасида боручи, қовоғи солиқ, ғоят кўнгилсиз ўқитучилар орасида, бирданига, қарасак, тўлқинлар мавжида янги Афродита¹ пайдо бўлипти. Икки қўлини белига қўйиб, хаҳолаб кулиб, ашула айтади, ўйнайди. У „Шамол эсади“ деган малорус ашуласини жуда берилиб айтди, ундан сўнг романслар куйлади, ундан кейин яна қўшиқлар айтиб берди, қисқаси бизнинг ҳаммамизни, ҳатто Беликовни ҳам ўзига мафтун қилди.

Беликов унинг олдига бориб ўтирди-да ширин бир кулиш блан:

— Малорус тили майинлиги ва ёқимли жаранглаши блан қадим юнон тилини эслатади, — деди.

Бу сўз қизга жуда ёқиб тушди, шундан сўнг у кўнглидан чиқариб ва ишонадиган қилиб, Беликовга Гадяч уездида ўз қўрғони борлигини, у қўрғонда онаси яшашини ва унда беҳисоб мева-чева, қовун-тарвузлар ва ошқовоқлар кўплигини сўзлаб берди. Хохоллар ошқовоқни қовоқ, қовоқни эса шинка деб айтишларини, помидор ва бақлажон солиб „ниҳоят ширин, ниҳоят даражада мазали“ шўрвалар пиширишларини ҳам гапирди.

Биз индамасдан қулоқ солиб ўтиравердик. Сўнгра бирданига ҳаммамизнинг миямизга бир фикр келди.

Директорнинг хотини меннинг қулоғимга секингина:

— Икковининг бошини қўшиб қўйсак яхши бўлар эди, — деди.

Шу вақтда ҳаммамиз негадир Беликовнинг хотинсиз эканини эсладик ва ҳозирга қадар шу нарсани пайқамасдан, унинг ҳаётидаги шу муҳим нарсани бутунлай назаримиздан четда қолдириб келганимиз ўзимизга ҳам ғалати туйилди. Дарвоқи' умуман бу одамнинг хотин кишига муносабати қандай, бу одам ана шу энг муҳим ва зарур масалани ўзига нисбатан қандай ҳал қилади? Илгари биз бу нарсага ҳечбир қизиқмас эдик; балки ҳарқандай иссиқ ҳавода оёғидан калошини ечмайдиган, ухлаганда ҳам чодирини ташламайдиган

¹ Афродита — юнон афсоналаридаги муҳаббат тангриси, бу афсоналарда Афродита денгиз кўпикларидан бино бўлган дейилади.

бу одамнинг сева олиши мумкинлигини биз хаёлимизга ҳам келтирмагандирмиз.

Директорнинг хотини ҳалиги фикрни изоҳ қилди:

— Бу одам аллақачонлар қирқдан ошган, хотин бўлса ўттизда, менинг фикримча хотин йўқ демас.

Бизнинг бу вилоятларда одамлар зерикканларидан нималарни қилмайдилар, қандай кераксиз ва бўлмагур нарсалар блан шуғулланмайдилар! Бунинг сабаби шуки, қилиниши лозим бўлган иш ҳечвақт қилинмайди. Бўлмаса хотин олиб умр кечиришини тасаввур қилиш мумкин бўлмаган ана шу Беликовни уйлантиришимизнинг нима кераги бор эди? Директор хотини, инспектор хотин ва бошқа бутун гимназия хонимлари, худди, бирдан ҳаётнинг ҳақиқий юзини кўргандек жонланиб қолдилар, ҳатто ўзларининг ҳам чеҳралари очилиб кетди. Директор хотини театрда бутун бир ложани олиб ўтиради, бир вақт қарасак унинг ложасида, қўлида ғалати бир елпигич блан юзи гулдек очилган ва қулиб-яйраган Варенька, унинг ёнида эса, уйдан омбир блан суғириб келтирилгандай, кичкинагина, бужмайган Беликов ўтирарди. Бир кун мен зиёфат қилмоқчи бўлдим ва шунда хонимларимизнинг ҳаммаси Беликов блан Варенькани чақиришимни талаб қилдилар. Хуллас, иш юришиб кетди. Кейин маълум бўлдики, Варенька ҳам эр қилишга қарши эмас экан. Унинг акасиникида туриши унча ҳам қувончли эмас, кун бўйи уришиб, сўкишмоқдан бошқани билмас эканлар. Мана бир кўриниш: кўчадан узун бўйли ва йўғон гавдали, баҳайбат Коваленко ўтиб боради, устида гуллик кўйлак, шапкасининг остидан чиқиб турган пат сочлари пешонасига тушиб туради; бир қўлида даста китоб, яна бир қўлида йўғон таёқ. Кетида синглиси боради, унинг қўлида ҳам бир тўп китоб.

Синглиси овозини баланд қўйиб, акаси блан гап талашади:

— Сен, Михайлик, мун и ўқиган эмассан. Мен сенга айтаман. Онд ичиб айтаманки, бу китобни қўлингга ҳам олган эмассан.

Коваленко таёғини ерга уриб қичқиради:

— Мен дейманки, ўқиганман!

— Ё худойим-э! Ё худойим-э! Нега жаҳлинг чиқади. Минчик, биз сен блан муҳим масала устида гаплашатиризмиз-ку.

Коваленко яна ҳам баттар қичқиради:

— Мен сенга дейманки, ўқиганман!

Уйда эса, бегона одам келгундай бўлса, дарров уриш бошланади. Бу хил турмуш жонга тегиб, кўнгли рўзгор тусаб қолган шекилли, бунинг устига ёш масаласини ҳам э'тиборга олиш керак, энди эр танлайдиган вақт ўтган, ҳозир кимга бўлса ҳам, ҳатто юнон тили муаллимига ҳам тегмай илож йўқ. Зотан, кўп қизларимиз учун шу топда кимга тегишнинг аҳамияти йўқ, эр бўлса бўлди. Ҳарқалай, Варенька бизнинг Беликовга очиқ майл кўрсата бошлади.

Беликов-чи? У Коваленконикига ҳам бизникига қатнагани сингари қатнаб турарди. Уникига бориб ҳам индамасдан утирарди. У индамай утирар, Варенька бўлса, унга „Шамол эсади“ни айтиб берар, ё булмаса, ўзининг қора кўзлари блан Беликовга ўйчан қарар, ёки бирданига:

-- Ха-ха-ха, — деб куларди.

Муҳаббат ишларида, айниқса уйланишда, ишонтиришнинг роли катта. Ҳамма ўртоқлар ва барча хонимлар — ҳаммамиз бир бўлиб, Беликовга унинг уйланмоғи лозим эканини, унинг ҳаётида уйланмоқдан бошқа бирон муҳим нарса қолмаганини айтиб, ишонтира бошладик; ҳаммамиз бирдан уни табрик қилдик, энг жиддий қиёфа блан унга ҳартурли бема'ни гапларни айтдик, чунончи, уйланиш муҳим нарса деган гапларни қилдик; бунинг устига Варенька ҳам чакки эмас, кишининг ҳаваси келадиган сулув қиз эди; улуғ мартаба эгаси бўлган (Статский советник) тўранинг қизи бўлиб, ўз ҳовли-жойи бор эди, ҳаммадан муҳими Беликовга меҳрибонлик блан ва чин кўнгилдан қараган бирдан-бир хотин эди. Мана шу сабаблар орқасида унинг боши айланди ва у, „энди дарҳақиқат уйланмасам бўлмас экан“, деган қарорга келди.

— Мана энди унинг калош блан соявонини ташлаши мумкин бўлади, — деб қўйди Иван Иванович.

— Шуниси қизиқки, шундай қилиш мумкин бўлмади. У Вареньканинг суратини ўз столи устига қўйиб тез-тез меникига келиб, Варенькадан, оила ҳаётидан, ҳамда уйланиш деган нарсанинг ҳазил эмаслигидан гапирар эди; тез-тез Коваленконикига ҳам қатнаб турарди, лекин бу блан унинг туриш-турмуши ҳечбир узгармади. Балки аксинча, уйланмоқ хусусидаги қаро-

ри унга ёмон та'сир қилиб, озиб-тўзиб кетди ва ўз ғилофига яна баттарроқ кириб олгандек бўлди.

Бир куни у самимиятсиз бир кулиш блан:

— Варвара Саввишна менга ёқади, ҳарбир кишига уйланмоқ кераклигини биламан, лекин... бу ишлар бирданига бўлиб қолди... Ўйлаб кўриш керак-да, — деб қолди.

— Нимасини ўйлайсиз? — дедим мен унга. — Уйланинг, вассалом.

— Йўқ, уйланиш ҳазил эмас, бўйинга тушадиган вазифаларни, жавобгарликларни илгари тарозига солиб, ҳўп ўлчаб кўрмоқ керакки... орқасидан бир балоси чиқмасин. Бу нарса мени шу қадар ташвишга солганидан кечалари ухламай чиқаман. Гапнинг ростини айтсам, мен кўрқаман ҳам: акаси блан икковининг фикри-хаёллари бошқачароқ, уларнинг фикр юргизишлари, билсангиз, бироз ғалати ва миждозлари ҳам жуда ўткир. Уйланиб қўйиб бундан кейин бирор бўлмаган ҳодисаларга илашиб қоласан киши.

Шундай қилиб у, уйланиш ҳаракатида бўлмади, директор хотинини ва ҳамма хонимларимизни ҳижолат қилиб, тўйни кейинга сураверди; ҳадеб бўйинга тушадиган вазифа ва жавобгарликларни тарозига соларди, иккинчи томондан эса, ҳар кун деярлик Варенька блан бирга сайр қилишарди. Эҳтимол бу нарсани ўз мовқнига муносиб деб ўйлагандир. Сўнгра, ба'зида меникига келиб, оила ҳаёти тўғрисида гаплашиб ўтирарди. Эҳтимол, бориб-бориб, у тўй ҳаракатига тушар — бизнинг орамизда бекорчилик ва зерикиш орқасида мингларча бўлиб турадиган кераксиз ва номақул уйланишлардан биттаси рўй берган бўлар эди, лекин бу орада катта бир жанжал — kolossalische Scandal чиқиб қолди! Шунини айтиш керакки, Вареньканинг акаси Коваленко биринчи танишган кундан бошлаб Беликовни ёмон кўриб қолган ва уни кўрса жаҳли чиқарди.

У бир куни елкасини қисиб, бизга шундай деди:

— Тушунаолмайман, сра тушунаолмайманки, бу чақимчи ва бу хунук башарани сиз қандай ҳазм қилаоласиз? Эҳ, афандилар, сиз бу ерда нучук яшайоласиз! Муҳитингиз — нафасни бўғучи ва сассиқ бир муҳит. Сиз ҳам педагоглар-у, муаллимлармисиз? Сиз — амал бандаларисиз, сизнинг мактабингиз билим манбаи эмас, балки молфурушлар дўкони. Ҳар томондан, миршабларнинг

будкасига ўхшаб сассиқ ҳид чиқади. Йўқ, биродарлар, сизнинг ёнингизда кўп тураолмайман, яқинда ўз қўрғонимга қайтиб бориб, қисқичбақа овлаб, хохол болаларини ўқитиб юраман. Кетаман мен, сиз бу ерда ўша мунофиқ махлуқингиз блан ётаверинг! Минг ла'нат!

У гоҳ йўғон, гоҳ ингичка товуш блан ичаги узилгудек бўлиб кулар ва таажжуб блан:

— Нима қилиб ўтиради меникида? Унга нима керак? Бақрайиб ўтираберади,— дерди.

У ҳатто Беликовга „текинхўр ўргумчак“, деб ном қўйиб олган эди. Албатта, биз синглиси Вареньканинг шу „ўргумчак“ка тегмоқ истаганини сездирмасликка тиришар эдик. Бир кун директоримизнинг хотини унга, синглисини шундай бама'ни ва ҳамма ҳурмат қиладиган Беликов сингари одамга бериш ма'қул бўлар эди — деган мазмунда шама қилган эди, у қовоғини солиб:

— Бу менинг ишим эмас; синглим хоҳласа, заҳарли илонга тексин, мен, бировларнинг ишларига аралашмоқни ёмон кўраман,— депти.

Энди бу ёғини эшитинг: бир ҳазилкаш одам ҳажвий расм солибди: оёғида калош, шимининг почаси қайтарилган, бошида соявон — Беликов келмоқда; у Варенькани қўлтиқлаб олган; расм тағида „ошиқ бўлган антропос“ деган ёзув бор. Бу ифода жуда усталик блан топилган. Рассом, бу расм устида бирнеча кун ишлаган бўлса керак, негаки, эркак ва аёл гимназияларининг ҳамма муаллимлари, семинария муаллимлари, ма'мурлар, иш қилиб ана шу расмдан ҳаммага бир нусхадан тегди. Беликовнинг ўзига ҳам тегди. Бу расм унга жуда қаттиқ та'сир қилган.

Биринчи май — якшанба куни эди, биз, гимназия муаллимлари блан ўқучилар, гимназия олдида тўпланишиб, ҳаммамиз шаҳардан ташқарига, ўрмонга чиқмоқчи бўлдик. Шунда Беликов икковимиз уйдан биргалашиб чиқдик, унинг қовоғи солиқ эди.

— Қандай ёмон, ярамас одамлар бор дун'ёда! — деб нолиди у ва шу заҳоти лаблари пирпираб кетди.

Бечорага ҳатто раҳмим келди. Кетаётсак, бир закон ёнимиздан бирданига велосипед минган Коваленко утиб қолди. Унинг кетидан велосипед минган Варенька борарди, у қизарган, энтиккан, лекин қувноқ, хушчақчақ эди.

— Биз сиздан олдинроқ бориб турамыз! Шундай яхши, шундай соз ҳавоки, ҳеч қўйинг-да! — деб қичқирди Варенька.

Шундай деб иккаласи ҳам кўздан ғойиб бўлди. Бизнинг Беликов башараси қорадан оққа айланди ва узи қотиб қолди. Тўхтаб менга қаради.

— Менга қаранг, бу нима гап ўзи? — деб сўради у мендан. — Эҳтимол кўзимга шундоқ кўринаётгандир? Йўқса гимназия муаллимларига ва аёл кишига велосипед миниб юриш ярашадими?

— Ярашмаслиги ҳам борми? — дедим мен. — Қўяверинг, миниб роҳат қилсинлар.

Менинг бемалол гапирганимга ҳайрон бўлиб:

— Нучук бундай бўлсин? — деб қичқирди. — Бу нима деганингиз?

У шу қадар эсанкираган эдики, ўрмонга чиқишдан воз кечиб, уйга қайтиб кетди.

Эртаси, кун бўйи тажанглик блан қўлларини ишқаб ва сесканиб юрди, шунда унинг афтидан мазаси кетганлиги билиниб турарди. Ўша куни дарсини ҳам ташлаб кетди, бу, унинг ҳаётида биринчи воқиа эди. Кундуз овқат ҳам қилмади. Кеч киргач, ёз ҳавоси сингари илиқ ҳаво бўлишига қарамасдан иссяққина кийиниб Коваленколарникига қараб кетди. Варенька уйда йўқ эди, акаси блан учрашиб қолди.

— Марҳамат, ўтиринг! — деди Коваленко, совуқ бир овоз блан ва қовоғини солди, юзларидан унинг эндигона уйқудан турганлиги кўриниб турарди. Кундузги овқатдан сўнг ухлаб, эндигона турган бўлса керакки, кайфи жойида эмас эди.

Беликов индамасдан ўн минутча ўтирди ва шундан сўнг гап бошлади:

— Мен сизнинг ёнингизга юрагимни бироз бўшатайин, деб келдим. Мен жуда ёмон, жуда қаттиқ мусибат тортаётирман. Аллақандай бир ҳазилкаш одам, мени ҳамда бизнинг икковимизга жуда яқин бўлган бир муҳтарам хонимни кулгу қилиб, сурат чизибди. Бу ишда менинг ҳечбир айбим йўқлигига сизни ишонтирмоқни ўзимга бурч деб биламан... Бу хилда ҳазилнинг рўй бериши учун менинг томонимдан ҳечқандай сабаб содир бўлган эмас, балки аксинча, мен ўзимни ҳамавақт одобли бир одамдек тутаман.

Коваленко қовоғини солиб, индамасдан ўтирди, Беликов яна бироз жим қолгач, оҳиста ва ма'юс овоз блан сўзида давом этди:

— Мен сизга яна ба'зибир сўзларни айтмоқчи эдим. Мен кўпдан бери хизмат қиламан, сиз бўлсангиз хизматни янгигина бошлагансиз, шу учун, ўзингиздан катта ўртоғингиз сифатида сизни огоҳлантириб қўймоқни ўзимга бурч деб билдим. Чунончи, сиз велосипед миниб юрар экансиз, ҳолбуки, бу ёшларнинг тарбиячиси бўлган бир киши учун келишадиган иш эмас.

— Нега ахир? — деб сўради Коваленко йўғон овоз блан.

— Айтиб ўтиришга ҳожат ҳам борми, Михаил Саввич, ўзи жуда равшанку! Муаллим велосипед миниб юргандан кейин, ўқучи нималарни қилмайди? Ўқучилар одамнинг бошига чиқиб юрадиган бўладилар. Сўнгра расмий фармойиш блан рухсат этилмагандан кейин, уни қилиш ярамайди. Кеча менинг жони-поним чиқиб кетди. Синглингизнинг велосипед миниб кетаётганини кўриб, кўзларим тиниб кетди, аёл кишининг ёки қиз боланинг велосипед миниши жуда ҳам ҳунук!

— Сиз, нима демоқчисиз ўзингиз?

— Мен фақатгина сизни огоҳлантириб қўймоқчиман, Михаил Саввич. Сиз ёшсиз, Сизнинг истиқболингиз ҳали олдинда, Сизга жуда ҳам эҳтиёт бўлмоқ керак, ҳолбуки, Сиз шу даражада бепарволик қиласизки, ҳеч демайдингиз! Сиз гул тикилган кўйлақлар кийиб, кўча-кўйда ҳамавақт аллақандай китоблар кўтариб юрасиз, энди мана — велосипед ҳам чиқди. Сизнинг синглингиз блан бирга велосипедда юрганингизни директор билиб қолса, кейинча нозирнинг қулоғига ҳам етади. Бундан яхши иш чиқадиими?

— Синглим блан велосипедда юришимизнинг ҳечкимга дахли йўқ! — деди Коваленко ва қизариб кетди. — Менинг уй ишимга ва оила масалаларимизга аралашадиган одамни мен мохов блан ошно қилиб қўяман.

Беликовнинг ранги ўчиб, ўрнидан турди.

— Сиз, мен блан шу йўсинда гаплашадиган бўлсангиз, мен суҳбатни давом эттираолмайман! — деди у. — Сиздан ўтинаманки, менинг ҳузуримда, бошлиқлар хусусида бу хил ибораларни сра қўлланманг. Сизнинг ҳукуматдорларга ҳурмат блан қарамонгиз лозим.

Коваленко Беликовга жаҳл блан қараб туриб:

— Ҳукуматдорлар тўғрисида нима ёмон гап гапирибман! — деб сўради. — Утинаман, мени тинч қўйинг. Мен бир номусли одамман ва Сиздек жаноблар блан гаплашишни хоҳламайман. Мен чақимчиларни ёмон кўраман.

Беликов тажанг бўлиб гангиди ва юзларида даҳшат аломатлари бўлгани ҳолда, шошилиб кийинабошлади. У, бу хил дағал гапларни умрида биринчи эшитиши эди.

Даҳлиздан зинанинг айёончасига чиқаркан:

— Нима десангиз деяберинг, — деди у, — фақат Сизга шунигина айтиб қўймоғим керак: эҳтимол бизнинг суҳбатимизни биронта одам эшитгандир, бунинг натижасида бизнинг сўзларимизга бошқа хил ма'но бермасликлари учун ҳамда бирор бало чиқиб қолмаслиги учун, мен суҳбатимизнинг мазмунини... энг муҳим нуқталарини директор жанобларига ма'лум қилмоғим лозим. Бу менинг вазифам.

— Ма'лум қиламан? Бор, ма'лумотингни беравер!

Коваленко унинг ёқасидан ушлаб пастга итарди ва у калошларини тарақлатиб зинадан қўйига юмалаб тушиб кетди. Зина баланд ва тик эди, лекин у, саломат тушиб олди; ўрнидан туриб, кўз ойнагининг бутунлигини билмоқчи бўлиб, бурнини ушлаб кўрди. У зинадан пастга юмалаб тушаётган вақтнинг худди ўзида, иккита хоним блан бирга Варенька кириб келди. Улар пастда туриб тамоша қилардилар. Беликов учун ҳаммадан ёмони ҳам шу эди. Буйнининг тагида қолиши, икки оёғидан ажралиши — бу хилда масхара бўлгандан яхшироқ эмасми? Энди бу гап бутун шаҳарга эшитилади, директорнинг, нозирнинг қулоғига бориб етади. Оҳ, бир бало чиқмасин-да! Янги ҳажвий расмлар ясади ва бутун иш охирида унинг хизматдан исте'фо бериб чиқишга мажбур бўлиши блан тамомлавади...

У ўрнидан турган эдики, Варенька таниди ва унинг одам куладиган юзига, ғижимланган пальтосига ва калошларига қараб, ишнинг аслидан беҳабар, уни қоқилиб йиқилгандир, деб ўйлаб, ўзини тўхтатаолмасдан, бутун ҳовлини бошига кўтариб кулабошлади:

— Ҳа, ҳа, ҳа!

Шу қаҳқаҳа блан ҳамма иш тамом бўлди; уйланиш ҳам, Беликовнинг дун'ёда яшаши ҳам, Вареньканинг

нималар дегачини у эшитаолмади ва уни кўрмади ҳам. Уйига қайтгандан сўнг, энг аввал стол устидаги портретни олиб қўйди, сўнгра ётоғига кириб ётганича ўрнидан қайтиб турмади.

Уч кундан сўнг менинг олдимга Афанасий келиб, хўжайинимнинг аҳволи оғир, доктор чақиртирсаммикан, деб сўради. Мен Беликовни кўргани бордим. У парда остида, кўрпага ўраниб ётарди; бир нарса сўрасанг ё — „ҳа“ ё „йўқ“ деб жавоб беради, бошқа ҳечнарсга демайди. У ётади, унинг атрофида хафа, қовоғи солинган Афанасий айланиб юради ва оғир-оғир уҳ тортади; оғзидан эса худди хумдан чиққандай, буруқсаб арақ хиди келади.

Бир ойдан сўнг Беликов ўлди. Уни ҳаммамиз, я'ни икки гимназия блан семинария биргаллашиб кўмдик. Энди тобутда ётаркан, юз ифодаси юмшоқ, ёқимли ва ҳатто бир даража қувноқ бўлиб, гўё ахир келиб, бир умр ичидан чиқиб бўлмайдиган филофга тушгани учун севинганини кўрсатарди. Чинакам у ўз мақсадига эндигина етган эди! Худди унинг ҳурматини қилгандай — кўмиш куни ҳаво айнаиб, ёмғир ёққан ва ҳаммамиз калош кийиб, соявон ушлаб чиққан эдик. Кўмиш маросимига Варенька ҳам иштирок қилди ва ўликни гўрга тушираркан, қатиққина йиғлади. Шундан мен пайқадимки, хохол аёллари ё қаҳқаҳа отиб кулар, ё қаттиқ йиғлар эканлар, ўрта бир кайфият уларда бўлмас экан.

Иқроор қилмоғим керакки, Беликов сингари одамларни қабрга узатмоқ кўп завқли бир ишдир. Гўристондан қайтган вақтимизда, бизнинг юзларимиз кўп содда ва бетакаллуф эди, ҳалиги завқ ҳисларининг, я'ни болалик вақтимизда, катталар бир жойга кетиб, уйда ёлғиз ўзимиз қолгач, боқчага чиқиб бирнеча солт эркин-эркин чопишган вақтимизда туйган ҳисларимизга ўхшаган ҳисларни ҳечким изҳор қилмоқ истамас эди. Оҳ, эркинлик! Эркинлик! Унга муяссар бўлиш тўғрисида заиф бир умид, ҳатто бир шама ҳам кишига қанот бағишлайди. Шундай эмасми!

Биз гўристондан кайфимиз чоғ бўлиб қайтдик. Ордан бир ҳафта ўтар-ўтмас, турмуш яна ўз изига тушиб олди: яна ўша фармойиш блан ман' қилинмаган, лекин тамоман рухсат ҳам берилмаган ма'нисиз ҳаёт бошланди: ҳаммаси аслича қолди. Чиндан ҳам Беликовни

бўлса — кўмдик, лекин унга ўхшаган гилоф бандалари яна қанча бор, яна қанча бўлажак!

— Гап шунда-да! — деди Иван Иванович ва трубкасини чекабошлади.

— Бунақалардан яна қанчаси пайдо бўлади! — деб такрор қилди Буркин.

Гимназия муаллими ташқарига чиқди. Бу паст бўйлик, семиз, бошида бир туки йўқ, узун қора соқоли белига етаёзган одам эди, у блан бирга иккита ит ҳам чиқди.

У осмонга қараб туриб:

— Ойни айтинг, ойни! — деди.

Ярим кеча бўлиб қолган эди. Ўнг томонда бутун қишлоқ кўринар, унинг узун кўчаси беш чақиримларга қадар чўзилиб кетган, ҳаммаёқда жимлик; коинот чуқур уйқуга толган: на бир ҳаракат сезилар, на бир товуш эшитилар, ҳатто табиатда бу қадар жимжитлик бўлишига одамнинг ишонгиси келмас эди. Ойдин кечада, содда уйлари, ғарамлари, уйқуга толган мажнун толлари блан қишлоқнинг кенг кўчасини кўрганда, кишининг кўнглига ҳам жимлик чўқади, одамнинг кўнгли тун пардасида меҳнатдан, ташвишдан ва қайғи-ҳасраатлардан бекиниб олгач, ўзининг шу жимжитлигида жуда ювош, мунгли ва гўзал бўлади; юлдузлар ҳам унга меҳрибонлик блан қарагандай, ер юзида ортиқ ёвузлик деган нарса қолмасдан, ҳамма саодатга ғарқ бўлгандай туйилади. Қишлоқнинг чап томони дала; уфқларга қадар чўзилган бу далага ҳам на бир ҳаракат кўринар ва на бир садо эшитилади.

— Гап шунда-да! — деб такрор қилди Иван Иванович, — Биз шаҳарда — димда, иссиқда ва тиқилинчда яшашимиз, кераксиз ёзувлар ёзиб, карта ўйнашларимиз — булар ҳам бир гилоф эмасми! Бутун умримизни дангаса ва такасалтанг одамлар, эсипаст ва ўйиндан бошқани билмайдиган аёллар ўртасида ўтказишимиз, бўлар-бўлмас афсоналар гапириб, эшитишимиз, бу ҳам бир гилоф эмасми? Агар хоҳласангиз яна битта жуда ибратли воқияни айтиб бераман.

— Йўқ, энди ухлаш керак, — деди Буркин, — эртага қолсин!

Иккаласи ҳам саройга кириб, пичан устига ётди. Иккови ҳам ўраниб ётиб, энди кўзлари уйқуга кетган ҳам эдики, бирданига оёқ шарпаси келди.. Сарой ёни-

да аллаким юрар эди! Бироз юрадида, тўхтайди, бироз ўтгач, яна юрабошлайди... Итлар ҳурабошлади.

— Бу юрган Мавра,— деди Буркин.

Оёқ шарпаси тинди.

Иван Иванович нариги ёнбошига айланиб ётиб:

— Ёлғон гапирганларини эшитиб ва кўриб туриш,— дея гулдиради:— шу ёлғонга чидаганинг учун сени аҳмоқ деб ҳақорат қилганларини эшитиш, озор ва ҳақоратларга бардош қилиш, ўзингнинг номусли ва эркин одамлар томонида бўлганингни очиқ айтишга ботинолмаслигинг, ўзинг ҳам ёлғон гапириб, ёлғондан кулиб туришинг ва бутун бу ҳолларнинг бир бурданон, иссиққина бир жой ва бир чақага арзимаган аллақандай амал учун бўлиши, чидаб бўлмайдиган ҳол; йўқ, бундан сўнг бу хилда яшай бериш мумкин эмас!

— Сиз энди, Иван Иванович, бошқа мақомга тушдингиз,— деди муаллим.— Қўйинг энди, ухлайлик.

Ўн минутдан сўнг Буркин қаттиқ уйқуга кетди. Иван Иванович бўлса ҳадеб у ёнбошидан бу ёнбошига ағанаб, уҳ тортарди. Сўнгра ўрнидан туриб яна ташқарига чиқди ва эшик олдига ўтириб, томоки чекабошлади.

Ойни этак блан ёпиб бўлмайди

Петр Павлович Посудин киракаш извошга тушиб, ҳечким билмасин учун аллақандай пастқам йўллардан юриб, Н. деган шаҳарга шошилмоқда. У, яқинда ўша шаҳардан имзосиз бир хат олган, унинг шошилганининг сабаби ҳам хатда айтилган гапларни тезроқ текшириб чиқиш эди.

„Томдан тараша тушгандай босиб бораман...— деб ширин хаёл суриб боради у, юзини мўйнали ёқасига беркитиб.— Аблаҳлар қилғиликни қилиб, энди ҳеч кимса билмайди деб суюниб юришгандир... Хе-хе-хе... Уларнинг устига бостириб бориб, „қани, гуноҳкор Тяпкин—Ляпкин буёққа чақирилсин!“ дейман. Ана тамошаю, мана тамоша! Хе-хе-хе!“

Ширин хаёлларга тўйгач, Посудин извошчи блан суҳбатлаша бошлади. Шуҳратпараст одам бўлганидан у энг аввал ўзи тўғрисида гап сўради:

— Сен Посудинни танийсанми?

— Нега танимайлик,— деди извошчи кулиб,— таниймиз!

— Нега куласан бўлмаса?

— Ажаб гапларни гапирасиз-а! Шаҳардаги ҳамма мирзаларни таниймиз-ку, Посудинни танимайликми? Уни ҳамма танисин деб шу ишга қўйишган-да!

— Рост айтасан... Хуш, қалай? Сенингча қанақа одам у? Тузук одамми?

— Ёмон эмас...— деди извошчи, эснаб.— У киши дуруст, ўз ишини биладиган одам... Бу ерга келганига ҳали икки йил ҳам бўлгани йўқ, аммо кўп ишлар қилиб қўйди.

— Нима иш экан у?

— Кўп яхши ишларни қилди, отасига раҳмат. Темир йўл қурдирди, бизнинг уездимиздаги Хохрюковни ишдан бўшаттирди... Хохрюков жуда ҳаддан ошиб кетган эди... Ўзиям жуда муттаҳам, иввогар одам эди, ҳамма катталар уни қўллар эди. Посудин келдию Хохрюковнинг уйи куйди, даф' бўлди, кўрмагандай бўлдик... Мана шунақа, оғайни! Посудинни минг пора берсанг ҳам илнтираолмайсан, у унақа одаммас. Хоҳ юз сўм пора бер, хоҳ минг сўм бер, барибир олмайди, ҳаромга юрмайди... Сра!

„Хайрият-е менинг ҳам яхши томонларимни билишар экан,— деб ўйлади Посудин хурсанд бўлиб.— Ёмон эмас“.

— Жуда билимдон одам у киши...— давом этди извошчи.— Камтарин одам... Бир куни бизникилар унга арз қилиб боришган эди, у худди бообрў одамларни кутгандай кутипти, қўлларини қисиб кўришиб, „қани, қани, ўтиринглар...“ депти... Жуда ўткир одам-да... Айтганига тушунмайсан, бидир-бидир қилаверади! Юриши ҳам шунақа: одамларга ўхшаб секин-аста юриш йўқ: юургани юурган. Бизникиларга оғиз ҳам очирмапти, дарров: „Извошни қўш!“ — деб буюрипти-да, дам ўтмай бу ерга етиб кепти... Келган заҳотиёқ бутун ишни битқизди-қўйди... Бир тийин ҳам олгани йўқ. Илгаригисидан ўлса ўлиги ортиқ! Бир томондан қараганда олдингиси ҳам чакки одам эмас эди. Басавлат, улугвор одам эди. Бутун губернияда унинг овозидан ўткир овоз йўқ эди... Агар бирёққа кетаётган бўлса, ўн чақирим наридан овози эшитилиб турарди. Ташқи томони ёки ички ишларини суриштирсангиз — буниси эпчил. Янгисининг мияси минг марта ўткир. Аммо битта ёмон томони бор... Ўзи яхши одам-у, лекин жуда кўп ичади, арақхўр!

„Ана холос!“ — деб ўйлади Посудин.

— Менинг... унинг кўп ичишини қаердан биласан? — деб сўради у.

— Менку унинг ичиб маст бўлиб юрганини ўз кўзим блан кўрганим йўқ, ёлгон айтишнинг нима кераги бор? Одамлар айтишади-да! Одамлар ҳам унинг мастлигини кўришмаган, аммо арақхўр дегани рост... Одамлар олдида ёки меҳмонга борса, ё балда бўлса, жамоат ўртасида бир қултум ҳам оғзига олмайди. Аммо уйида сувдек ичади... Эрталаб уйқудан кўзини очар-очмас

арақ буюради, хизматчи бир стакан арақ келтирса, яна келтир дейди... Эртадан кечгача ичгани, ичган. Ҳайронман, шунча ичади-ю, ҳеч маст бўлмайди! Ўзини тутабилса керакда! Илгарилар Хохрюков арақ ичабошласа, одамлар уёқда турсин, ҳатто итлар увилларди. Посудинчи? Посудиннинг бурни ҳам қизармайди! Кабинетини беркитиб олади-да, арақдан бош кўтармайди... Биров кўриб қолмасин деб, столнинг ичига бир яшик ясаттирипти, у яшикдан кичкина найча чиқиб турар экан. Қачон керак бўлса яшикда арақ... Энгашиб найчадан сўрдими, бўлди, кайфи тарақ... Извошда ҳам олиб юраркан... портфелида ҳам...

«Қаердан билишади бу нарсаларни? — деб қўрқиб кетди Посудин. — Ҳатто бу ҳам ошкор бўпти-я! Шунчалик бемазалик».

— Хотинларга пашахўрда бўлишини айтмайсизми!.. Вой баччағарей! (Извошчи кулиб, бош чайқади). Гуноҳдан қўрқмайди... Ўзининг ҳам ўнтача ўйнаши бордир... Иккитасини ўз уйида олиб туради. Настасья Ивановна дегани бутун уй ичини бошқаради, иккинчиси... хаҳ оти ҳам нимади, ҳа Людмила Семёновнасини котиб қилиб қўйган... Аммо ҳаммасидан Настасьянинг сўзи ўтади. Айтганини қилдиради, ҳукми баланд-да. Ҳамма Посудиндан эмас, ўшандан қўрқади... Вой товбаей! Яна бир ўйнаши бўлса Качальная деган кўчада туради... Уятсиз аблаҳ!

«Ҳатто уларни номма-ном биладия! — деб ўйлади Посудин, қизариб-бўзариб. — Тагин, ким денг, бир умр шаҳарга бормайдиган мужик, аравакаш-а! Қандай пастлик бу! Аблаҳлик! Бемазалик!»

— Бу гапларни қаердан биласан? — деб сўради у, жаҳл блан.

— Одамлардан-да, кимдан бўларди... Ўзим-ку кўрганим йўқ. Одамлардан эшитаман... Билишим қийин дейсизми? Хизматчининг ёки кучернинг тилини қирқиб бўлмайди. Настасьяси ҳам кўча-кўйларда махтаниб юради. Одамларнинг оғзига элак тутиб бўладими... Посудин яқинда янги қилиқ чиқаришти: ҳечкимга билдирмасдан текширишга борадиган бўлти. Илгаригиси бир ерга бормоқчи бўлса бир ой олдин хабар бериб қўярди. Йўлга чиқса — шунча шовқин, шунча тўполон, говға солардики, асло қўяверинг! Олдида, кетида, атрофида чопарлар от қўйиб боришарди. Манзилга етиб бориб,

роса ухлаб оларди, ўлгудек ичарди, ерди-да, кейин бақиргани бақирган эди. Томоғи бўғилгунча бақириб, ер тепиниб бўлиб, уйқуга тўйиб олиб, яна тантанаю-дабдаба блан қайтиб кетарди... Буниси бўлса бирон гап эшитиб қолса ҳечкимга билдирмай, эшитдирмай секин-аста боради... Қиз-зиқ-да! Амалдорларга билдирмай уйдан чиқадида, машинага ўтиради. Ўзига керак жойга бориб тушади-да, киракаш извош ёки тузукроқ арава кира қилиш қаёқда! Мужик аравасига тушиб олади. Хотинларга ўхшаб, афти-башарасини ўраб, бора боргунча қари ит сингари, хириллаб гапиреди, чунки овозини қўйиб гапирса одамлар билиб қолар эмиш. Одамлар гапириб бераберса кула-кула ичагинг узилади. У аҳмоқ мени ҳечким таний олмайди, деб бемалол кетаверади. Биладиган одамга уни таниб олиш бир-паслик иш.

— Қандай қилиб таниб олишади?

— Бундан осони йўқ! Илгарилар Хохрюковнинг ҳечкимга билдирмай сафар қилишини унинг қўли оғирлигидан билар эдик, аравада ўтирган одам извошчининг лунжига туширдими, Хохрюков деяберинг. Посудинни дарров таниб олиш мумкин... Содда пассажир ўзини содда тутеди. Посудин ҳеч соддаликка риоя қиладиган одам эмас. Почта бекатига етиб келишиданоқ қиладиганини қилади!.. Уй ичи сассиқ эмиш, дим эмиш, совуқ эмиш... Жўжа қовуриб келтир дейди, мева келтир, турли мурабболар келтир дейди... Кимки қиш фаслида жўжа блан мева талаб қилса — Посудин бўлади, буни бекатда ҳамма билади. Кимда ким бекат назоратчисини „азизим“ деса ва одамларга бўлган-бўлмаган ишларни буюраверса — Посудин деяверинг. Унинг ҳиди ҳам одамларникига ўхшамайди, уйқуга ётиши ҳам бошқача... Бекатга келиб диванга ётади-да, атрофига атир сепеди, ёстиғи ёнига учта шам ёқиб қўйишни буюради. Ҳархил қоғозларни ўқиб ётади... Унинг Посудинлигини назоратчи у ёқда турсин, ҳатто мушук ҳам фаҳмлай олади...

„Рост, рост...— деб ўйлади Посудин.— Нега буни олдин билмаган эканман!“

— Биладиган одам жўжасиз ҳам, мевасиз ҳам унинг кимлигини таниб олишади. Телеграф айтади... Афти-башарангни хоҳ беркит, хоҳ беркитма, барибир, кимлигини билишади. Келишингни кутишади. Посудин ҳали

уйидан йўлга чиқмасдан, бу ерда ҳамма нарса тахт туради. У бостириб бораман, судга бергизаман, амалдан бекор қиламан деб елиб-югуриб келадию, аммо жиноятчилар уни масхара қилиб кулишади. Ҳечкимга билдирмай келдим дейсан, жаноби олийлари, қани, топчи гуноҳимизни, дейишади. У, қуруқдан қуруқ қайтиб кетаверади... Тагин махтаб ҳам қўяди, қўлларини сиқади, безовта қилгани учун афв сўрайди... Шунақа, оғайни! Сен нима деб ўйлардинг? Иш шунақа, жаноби олийлари! Бу ернинг одамлари шунақа айёр бўладики, бир-бирдан ўткир. Ҳавасинг келади! Ҳеч бўлмаса маңа шу бугунги воқияни олинг... Эрта блан извош ҳайдаб кетаётсам, станция томонидан жуҳуд буфетчи извош чоптириб келмоқда. „Йўл бўлсин, жуҳуд афандим?“ деб сўрадим, у „Н. шаҳрига вино блан закуска олиб кетаётирман. У ерга бугун Посудин келармиш“, деб жавоб берди. Мана, кўрдингизми? Посудиннинг ўзи шаҳарга энди отланаётгандир, ҳечким танимасин деб юзу кўзларини ўраб турган бўлса-ю, кетаётганлигимни ҳечким билмайди деб ўйласа-ю унга атаб вино, балиқ, ҳархил закускалар тайёр турса... у бўлса „Кунингиз битди, аблаҳлар!“ деб йўлда кетмоқда. Аблаҳлар эса пинакларини бузишмайди. Келса келаверсин! Уларнинг бутун жиноятлари аллақачонлар беркитилган!

— Қайт орқанга!— деб бақирди Посудин бўғилиб,— аравани бур, ҳайвон!

Ҳайрон қолган извошчи аравасини орқага қайтарди.

Оқсоқол

(Кўриниш)

Н. деган бир уезд шаҳаридаги ифлос қовоқхоналардан бирида оқсоқол Шельма ёғлиқ бўтқа еб ўтирарди. У, бўтқадан уч қошиқ егандан кейин бир рюмка арақ ичади-да, „бўлди, энди бошқа ичмайман“ деб қўяди.

— Шундай, азизим, деҳқонларнинг можараларини бирёқлик қилиш ниҳоятда мушкул иш, — дейди у қовоқхона эгасига мурожаат қилиб. У, тугмалари ҳадеб ечилиб кетаверганидан, қадаб қўйиш учун стол тагига энгашади. — Шунақа, азизим! Деҳқонларнинг иши бутун бир сиёсат, бунга Бисмарк ҳам ожизлик қилган. Бунақа ишларни олиб бориш учун ўткир ақлли ва эпчил бўлмоқ керак. Мана, нега мени мужиклар ҳурмат қилишади? Не сабабдан улар менга пашшадек ёпишаверадилар? Нега? Нега мен ёғлиқ бўтқа еб ўтирибман-ку, бошқа адвокатларнинг еган бўтқаси ёғсиз бўлади? Бунинг сабаби нимада? Сабаби шундаки, менинг миямда талант бор, идрок.

Шельма пишқириб яна бир рюмка ичди-да, кирла-ниб кетган бўйини чўзиб, кеккайиб ўтирди. Бу одамнинг фақатгина бўйни эмас, балки қўлларини, кўйлагини, шимини, қўлидаги рўмолчасини, қулоқларини кир босиб, сахтиён бўлиб кетганди.

— Мен донишманд эмасман. Ёлғоннинг нима кераги бор? Адвокатлар курсида ўқимаганман, билимдонлар сингари олижаноб либослар киймайман, аммо мақтанчоғлик бўлса ҳам, дейманки, миллион сўм берсанг ҳам мендек адвокатни бир умр тополмайсан. Албатта, Скопиннинг ишини бирёқлик қилиш қўлимдан келмайди, Сарра Беккер ишини ҳам эплайолмайман, аммо деҳқонларнинг ишига келганда ҳечқанақа ўткир ҳимо-

ячи прокурор... ҳечким менга бас келаолмайди. Рост айтаман! Деҳқонларнинг ишини мендан бўлак ҳечким бирёқлик қилаолмайди. Хоҳ Ломоносов бўл, хоҳ Бетховен бўл, мендаги талант сенда бўлмаса бу ишга урина кўрма ҳам! Мана, Репловодаги оқсоқолнинг ишини мисол қилиб ол. Реплово оқсоқолнинг можарасини эшитгандирсан?

— Йўқ, эшитганим йўқ.

— Жуда яхши можара, сиёсий иш! Плеваковнинг ҳам тиши синар эди, фақат менинг кучим етди, бу ишга. Мана шунақа. Мен сенга айтсам, биродари азиз, Москвадан сал нарида қўнғироқ заводи бор. Ўша заводда, мен сенга айтсам, бизнинг Репловолик Евдоким Петров деган бир мужик старший мастер бўлиб ишлайди. Йигирма йилдан буён ўша заводда ишлайди. Пошпиртига қарасанг мужикнинг ўзгинаси, ялангоёқ, аммо афтига қарасанг сра мужикка ўхшамайди. Йигирма йил ичида сийқаланибди, одамга ўхшаб қолган-да. Хоҳ инон, хоҳ инонма, эгнида тринка костюм, қўлларида узук, кўкрагида тилла занжир, хуллас, олижанобдай! Ҳеч мужикка ўхшамайди. Ойлиги бир ярим минг бўлса, уй-жой берган бўлса, егани олдида емагани кетида бўлса, завод эгаси блан иноқ бўлса, шундай даражага ҳам етмасинми. Ўзингдан-ўзинг олижаноб бўлиб кетасан киши... Афти-башараси ҳам, мен сенга айтсам, мана бундоқ (у, яна бир рюмка кўтарди) ...Кунлардан бир кун ўша Евдоким Петров, мен сенга айтсам, ўз ватанига, бизнинг Реплово қишлоғимизга келмоқчи бўпти. Ўша заводда туравериб, ўз қишлоғини соғиниб қопти. Қўнғироқ заводда ку старший мастернинг турмуши яхши-я, зерикиб нима қиласан, тинч туравермайсанми? Аммо, мен сенга айтсам, Америкага борсанг ҳам червонинг кўп бўлса, барибир қовоқхонани соғинасан, кўнглинг кетади. Ҳарҳолда, соғинганидан, бир келгуси келипти. Хў-ўш! Хўжайинидан бир ҳафтага жавоб опти-да, Репловога жўнапти. Энг олдин туғилиб ўсган уйига қўйипти. „Мен ёшлигимда шу ерда турган эдим, ҳов анови ерда отамнинг подасини боқардим, мана бу ер — ётадиган жойим эди“ дедти. Хуллас ёшлиги эсига тушиб шунга ўхшаш гапларни қилипти. Тағин махтаниб ҳам қўйипти: „Мана, кўрдиларингми биродарлар! Мен ҳам сизларга ўхшаш ялангоёқ эдим, меҳнат қилиб, тер тўкиб мартабага

етдим, бадавлат бўлдим. Сизлар ҳам меҳнат қилсаларинг...“ деб вайсапти. Ялангоёқлар олдинига унинг насиҳатларини эшитиб, ҳурмат қилиб юришди, кейин ўйлаб қолдилар. „Гапирган гапларинг жойида, рост, ҳаммамизга ҳам ёқади, аммо сендан бизга қандай фойда тегади? Келганингга бир ҳафта бўптию, ҳанузгача бир қултим арақ ичирмадинг“ дейишди, уйига юзбошини юборишди.

— Евдоким, юз сўм пул бер!

— Ҳа, нега энди?

— Юртга, арақ учун... юрт сенинг соғлигинг учун ичмоқчи. .

Евдокимнинг ўзи бама’ни, одобли, художўй одам, арақ ҳам ичмайди, томоки ҳам чекмайди, бошқаларга ҳам ичирмайди.

— Арақ учун сариқ чақа ҳам бермайман.

— Нега энди бермас экансан? Нима ҳақинг бор бермасликка? Сен бизнинг одамимиз эмасми?

— Сизнинг одам бўлсам нима қилти? Сизлардан қарзим йўқ... Орамиз очиқ. Шундай бўлгандан кейин, нега пул берай?

Ана гапу, мана гап! Евдоким ўз айтганида туриб олди, юрт эса ўз айтганида. Кейин, юртнинг газаби қўзғап кетди. Аҳмоқларни биласанку ўзинг! Мېнг гапир — барибир тушунмайди. Юртнинг ичгиси келгандан кейин ўн икки хил тилда гапир, замбаракка солиб от, барибир тушунмайди. Ичгимиз келди деб туриб олишади. Тўғрида! Ўзи ҳамқишлоқ бўлсаю, ҳиммати келмаса! Бу нима деган гап? Шундан кейин Евдокимдан ҳарқандай йул блан бўлса ҳам юз сўм олиш учун ҳархил иғво тўқишга киришишди. Шунча тиришсалар ҳам тўқий олмади ҳечким. Эшиги ёнига келиб, „Сеними, шошмайтур!“ деб қўрқитишади. Евдоким бўлса уйида бемалол ўтираверади. „Худонинг олдида ҳам, банданинг олдида ҳам, қовун олдида ҳам софман, нимадан қўрқай? Эркин қушман, қаёққа учсам — учавераман!“ деди. Хўш. Мужиклар пулдан умидларини уздилар, аммо уларнинг ҳурматини қилмаган ўша эркин қушнинг қанотларини юлиб олиш чорасини излай-бошладилар. Каллаларида зигирча ақл йўқлигидан, менга одам юборишди. Дарҳол мен Репловога бордим. „Иш хуржин, Денис Семёнич, пул бермаётир. Ўзинг бунинг чорасини кўр!“ деб арз қилишди менга. Қан-

дай чора топиб буларди дейсан? Чора топишнинг сра иложи йўқ, ҳамма гап равшан: барча қонун Евдоким томонида. Мана ман деган прокуроринг ҳам минг йил бош қотирсин — чорасини тополмайди... Бунга шайтоннинг ҳам ақли етмайди-да.

Шельма яна бир рюмкани кўтариб, кўзини қисиб қўйди.

— Чорасини мен топдим, менинг ақлим етди! — деди кулиб у. — Мен топдим! Қандай қилганимни уйлаб топчи қани! Минг ўйласанг ҳам тополмайсан! Мен мужикларга, „Халойиқ, уни ўз қишлоқларингга Оқсоқол қилиб сайлавлар“ дедим. Улар дарҳол гапнинг тегига етиб, ўзларига уни Оқсоқол қилиб сайлашди. Бу ёғини эшит. Евдокимга оқсоқоллик муҳрини келтириб берашди. У бўлса кулиб-қотиб ётипти. „Ҳазилни қўйинглар, мен сизларга Оқсоқол булишни истамайман!“ деб жавоб берди.

— Сен истамасанг, биз истаймиз!

— Истамайман дедим, истамайман! Эртагаёқ қишлоқни ташлаб кетаман!

— Кетолмайсан! Ҳақинг йўқ кетишга. Қонун бўйича Оқсоқол Оқсоқолликни ташлаб кетолмайди.

Бунга Евдоким:

— Бу лавозимни устимдан соқит қиламан, — деб жавоб қипти.

— Ҳақинг йўқ. Оқсоқол камида уч йил Оқсоқоллик қилиши керак, ўшанда ҳам суд ҳукми чиқарса соқит қилинади. Биз сени Оқсоқол қилиб сайладикми, бўлди, на биз, на ўзинг ўриндан туширолмаймиз!

Евдоким дод солди, фар'ёд кўтарди, дарров волостной оқсоқолга югурди. Волостной ва унинг мирзаси ҳамма қонунларни олиб унга кўрсатишди.

— Фалон-фалон моддаларга биноан уч йилгача Оқсоқоллик қилишинг керак. Уч йил хизматни бажар, кейин кетавер.

— Қанақа уч йил? Бу ерда бир ой туришимнинг ҳам иложи йўқ! Хўжайиннинг менсиз уйи куяди-ку! Неча минглаб зарар кўради! Заводдан ташқари уй-жойим, бола-чақаларим ҳам ўшатда!

Ҳеч иложи бўлмади. Орадан бир ой ўтиб кетди, Евдоким юртга юз сўм эмас, уч юз сўм беришга рози бўлди. Уларку пулни жон деб слардилар, фақат вақти утган эди. Евдоким, жаноби ҳазрат ҳузурига бориб унга арз қилди.

— Сизга арзим бор, жаноби олийлари. Овлавий сабаблар важдан хизмат қилолмайман. Мени бўшат-тиринг, худо хайрингизни берсин!

— Ҳақим йўқ. Сени бўшатишга қонуний асос йўқ. Аввало, ўзинг соппа-соғ одамсан, иккинчидан, сени қоралайдиган материал йўқ. Хизмат қилишга маж-бурсан.

Сенга шуни ҳам айтиб қўяйки, у ерда ким бўлма-син ҳаммани сансираб гапиришади. Волостной оқсоқол-лар, қишлоқ оқсоқоллари пошшоликнинг мартабали одамлари ҳисобланади, маҳкама чиновникларидан ҳам баланд туради, шундай бўлсада уларни қорол сингари сансирашади. Трико костюм кийган Евдокимнинг бун-дай сансирашни эшитишга тоқати бор дейсанми? Жа-ноби ҳазратга ялинди, ёлборди.

— Ҳақим йўқ, — деди у. — Инонмасанг уезд маҳ-камасидан бориб сўра. Ҳамма ҳам сенга шундай дейди. Фақат мен эмас, балки губернатор ҳам сени бўшатол-майди. Халқнинг ҳукми, агар қоида асосида чиқарил-ган бўлса, уни ҳечким бекор қилолмайди.

Евдоким тўрага арз қилиб борди. Тўрадан исправ-никка югурди. Бутун уездни кезиб чиқди, ҳамма ер-да — ҳақимиз йўқ, хизмат қил, деган жавобни қилди-лар. Аҳволи танг. Заводдан бўлса кетма-кет хат келиб турипти. Евдокимнинг қовми-қариндошлари ҳам мени чақиртиришга маслаҳат беришпти. Хоҳ инон, хоҳ инонма, одам юбормасдан, ўзи от қўйиб келди. Кела-солиб гап-сўз йўқ, қўлимга ўн червонликни тутқизди, „Умидим сиздан“ деб ялинди.

— Хўп, майли, ўн червонга сизни бўшатдиришим мумкин, — дедим.

Ўн червонни олиб, унинг ишини дарров тўғри-ладим.

— Қандай қилиб? — сўради қовоқхона эгаси.

— Топкинчи! Оппо-осон. Бутун гап — қонуннинг ўзида.

Шельма, унинг ёнига келиб, қаҳқаҳлаб кула-кула, қулоғига шивирлади.

— Бирон нарсани ўғирлаб, қўлга тушиб, ишининг судга оширилишини маслаҳат бердим. Қалай? Жойи-дами? Мен сенга айтсам, олдинига у шошиб қолди. Қандай қилиб ўғирлай, дейди. Мана шундай ўғирлай-верасан-да, — дедим. — Мана, менинг ичи бўш ҳам'ёним,

шунн ўғирла, бир ярим ой авахтада ётиб чиқасан, вассалом. Олдинга у, номим булғанади деб, кўнмади. Покиза номнинг сенга нима кераги бор, дедим. Нима, сенинг битилган номавий амалинг бормиди? Бир ярим ой авахтада ётиб чиқасан, вассалом, иш битади кетади. Сени қораловчи материал ҳам тайёр, оқсоқоллик медалини ҳам сендан тортиб олишади! Уйлаб туриб-туриб, рози бўлди-да, менинг қуруқ ҳам'ёнимни ўғирлаб кетди. Бир ярим ой авахтада ётиб чиқди, мени ҳалигача дуо қилади. Мана, ақлни кўрдингми энди, оғайни! Бутун дун'ёни ахтариб чиқсанг ҳам, деҳқонлар можарасидай сиёсатни тополмайсан, бунақа ишларни мендан бўлак ҳечким ечолмайди. Ҳечким бекор қилолмайди, фақат менинг қўлимдан келади. Шунақа.

Шельма яна бир бутилка арақ чақирди-да, бошқа бир ҳикоя, Реплово мужикларининг бировнинг ўрилмаган бугдойини сотиб, ичиб юборганлари ҳақида ҳикоя бошлади.

Ниқоб

Х. деган жамоат клубида эзгу бир ният блан бал-маскарад, ёки шу ерлик баришналар та'бири блан айтганда бал-парей берилди.

Соат тунги ўн икки. Танца қилмайдиган ниқобсиз интеллигентлар — булар беш нафар эди — қироатхонадаги каттакон стол атрофида ўтириб, бурун ва соқолларини газетага ишқаб ўқишар, мудрашар, пойтахт газеталарининг маҳаллий мухбири, жуда ўтакетган либерал бир жанобнинг та'бири блан айтсак, „фикр“ қилишар эди.

Умумий залдан „Вьюшки“ деган кадрили садоси эшитиларди. Эшик олдидан гурс-гурс қадам босиб, идиш-товоқларни шарақлатиб дамба-дам лакейлар ўтиб туришар эди. Қироатхона ичи жимжит.

— Мана шу ер тузукка ўхшайди, — деди кимдир босинқи бўғиқ товуш блан. — Кираверинглар! Буёққа киринглар!

Эшик очилиб, йўғон гавдали, пакана, кучерча устбош кийган, шляпасига товус пати таққан ниқобли бир киши кирди. Унинг кетидан ниқоб кийган икки хоним ва патнис кўтарган лакей кирди. Патнисда бир кўзача ликёр, уч шиша қизил вино ва бирнеча стакан бор эди.

— Бу ёққа! Бу ер салқинроқ ҳам, — деди у киши — патвисни столга қўй. Ўтиринглар, хонимлар! Же ву при а ля тримонтран!¹ Сизлар, жаноблар, нарироқ силжинглар... Нима бу ерда...

У қалқиб, стулдаги бирнеча журнални қўли блан суриб ташлади.

¹ Французча — марҳамат қилинг.

— Бу ерга қўй! Сизлар, китобхон жаноблар, нарироқ силжинлар; бу ерда газета-ю, сиёсатга бало борми... Ташланглар!

— Мумкинми, секинроқ гапирсангиз, — деди интеллигентлардан бири ниқоб кийган кишига кўзойнак орқали қараб. — Бу ер буфет эмас, қироатхона... Бу ер ичкилик қиладиган жой эмас...

— Нега ичкилик қиладиган жой эмас экан? Нима, стол қимирлаб тўкиладими, ё шип ўпирилиб тушадими? Ажаб! Лекин... гапни чўзманг! Ташланг газетани... Шусиз ҳам жуда ақлсизлар... Бироз ўқибсизлар бас, кўз ҳам ишдан чиқади. Ҳаммадан ҳам муҳими менга ёқмаяпти, ҳамма гап шунда.

Лакей патнисни столга қўйди, сочиқни билагига ташлаб эшик ёнига бориб турди. Хонимлар шу ондаёқ вино ичишга киришишди.

— Газетани шундай ичкиликлардан ортиқ кўрадиган ақлли одамлар ҳам бўлар экан-да дейман, — деди товус пати таққан киши, ўзига ликёр қуяётиб. — Менимча, муҳтарам зотлар, ичкани пулларинг бўлмагани учун газетани яхши кўрасизлар. Шундай эмасми? Хо-хо!.. Уқияптилар! Хўш, нима деб ёзипти? Ҳой, кўзойнак таққан зот! Қанақа фактлар тўғрисида ўқибсиз? Ҳо! Э, қўйсангчи-я! Олифтагарчилик ҳам эви блан-да! Ундан кўра ичсанг-чи!

Товус пати таққан киши ўрнидан туриб, кўзойнакли жанобнинг қўлидан газетани тортиб олди. У кишининг ранги оқарди, кейин қизарди ва ҳайрон бўлиб, бошқа интеллигентларга қаради — улар ҳам бунга қараб туришар эди.

— Сиз талтайиб кетаётирсиз, муҳтарам жаҳоб! — деди у жаҳли чиқиб. — Сиз қироатхонани майхонага айлантираётирсиз, тартибсизлик қилишга, менинг қўлимдаги газетани тортиб олишга ҳақингиз йўқ! Мен сиз айтган одамлардан эмасман! Сиз мени биласизми, кимман! Мен банк директори Жестяков бўламан.

— Сендақа Жестяковларни икки пулга олмайман! Газетангни эса мана-мана...

У газетани ердан олиб майда-майда қилиб ташлади.

— Жаноблар, бу нима деган гап? — деди Жестяков данг қотиб. — Бу қандай бўлди... Бу ҳеч ақлга сиғмайдиган иш-ку!

— Аччиғлари келди, — деди ниқобли киши кулиб, —

ҳай-ҳай, жуда қўрқиб кетдимку! А'зойи-баданим титраб кетаётипти! Менга қаранглар: муҳтарам зотлар! Ҳазилни қўйинглар, сизлар блан гаплашгани хушим йўқ... Мен мана бу хонимлар блан айш-ишрат қилмоқчиман, шунинг учун кўп хира бўлмасдан, бу ерни бўшатиб қўйинглар... Бўлақолинглар! Жаноб Белобухин, қани туёғингни шиқиллат! Нега тумшуғингни жийирасан? Чиқ дегандан кейин чиқ! Чиқ тезроқ дейман, бўлмаса бўйнингга тушириб қоламан!

— Бу қандай бўлди? — деди суд хазиначиси Белобухин қизариб, елкаларини қисиб. — Тушунаолмадим. Бир безбет бу ерга кирсаю... шунақа қилиб ўтирса!

— „Безбет“инг нимаси? — деб товус пати таққан киши газаби келиб қичқирди ва столга шундоқ муштладики, патнисдаги стаканлар сакраб кетди. — Кимга айтаётирсан? Бу ниқоб кийиб олган, нима десам бўлаверади деб ўйлайсанми? Ҳе зангар! Чиқ деганимдан кейин чиқ! Ҳой, банк директори, яхшиликча чиқиб кет. Йўқол ҳамманг, муҳтарамлар! Туёғингни шиқиллат.

— Кўрамиз ким чиқиб кетаркан! — деди Жестяков ҳаяжондан кўзойнагигача терлаб. — Кўрсатиб қўяман! Ҳой, навбатчи старшинани чақир бу ёққа!

Бир минутдан кейин танцадан ҳансираб қолган кўкрагига кўк лента таққан, кичкина сапсарик старшина кирди.

— Чиқинг бу ердан! — деди у. — Бу ер ичкилик ичиладиган жой эмас. Марҳамат қилиб буфетга чиқинг.

— Сен нега келдинг, — деди ниқобли киши. — Мен сени чақирдимми?

— Сансираманг? Чиқинг марҳамат қилиб.

— Менга қара, сенга бир минут муҳлат бераман... Сен бу ернинг старшинаси, улуғисан, шунинг учун мана бу масхаравозларни секин, иззати блан бу ердан олиб чиқиб кет. Менинг хонимларим бу ерда бегона одам бўлишини хушламайди... Уялишади. Мен, пул сарф қилганман. Буларнинг ечиниб, яйраб ўтиришини истайман.

— Бу шўр тумшуқ бу ер оғил эмаслигини билмайди шекилли! — деди Жестяков қичқариб. — Евстрат Спиридонични чақиринглар!

— Евстрат Спиридонич! — деб қичқирди залда кимдир. — Евстрат Спиридонич қанилар?

Полиция мундири кийган чол — Евстрат Спиридонич дарров келди.

— Марҳамат қилиб, чиқинг бу ердан! — деди у бўғиқ товуш блан ва бақрайиб, бўялган мўйловларини қимирлатди.

— Оббо, жуда қўрқитиб юбординг! — деди, ниқобли киши хаҳолаб кулиб. — Вой, вой, жуда қўрқитдинг-ку! Буни қаранглар-а! Мўйлови мушукнинг мўйловига ўхшайди! Бақрайганини кўр... Ҳа-ҳа-ҳа!

— Гапни чўзма! — деди Евстрат Спиридонич бор товуши блан бақриб, титраб. — Чиқ бу ердан! Ҳозир буюраман, олиб чиқиб ташлайди!

Қироатхона гала-говур бўлиб кетди, қисқичбақадай қизарган Евстрат Спиридонич, ер тепиниб қичқирар эди. Жестяков қичқирарди. Белобухин қичқирарди. Ҳамма интеллигентлар қичқирарди, аммо ҳаммасининг товушини ниқобли кишининг йўғон товуши босиб кетарди. Бу тўпалон натижасида танца тўхтади, ҳамма қироатхонага ёпирилиб кирди.

Евстрат Спиридонич, дағдаға учун клубда бўлган ҳамма полицияларни чақирди, ўзи протокол ёзгани утирди.

— Ёз, ёз, — деди ниқобли киши унинг қоғозига бармоғи блан ниқтаб. — Энди мен шўрликнинг бошимга нималар келар экан-а? Шўргинам қурсин! Мен ғарибни нега энди хароб қиласиз? Ҳа, ҳа Хўш? Протокол тайёр бўлдимми? Ҳамма қўл қўйдимми? Хўп, энди менга қаранглар!. Бир... икки... уч!!

Ниқобли киши ўрнидан турди, қоматини ростлаб юзидан ниқобини олди. Маст башарасини очиб, ҳаммага қаради ва қилмиши қаттиқ та'сир этганидан завқланиб, ўзини креслога ташлади ва қаҳқаҳа уриб кулди.

Ҳақиқатан унинг бу қилмиши ҳаммани ҳангуманг этиб қўйди. Ҳамма интеллигентлар гангиб оқариб-бўзариб бир-бирига қаради, ба'зиси бўйвини қашлади. Евстрат Спиридонич билмасдан кўп аҳмоқона бир иш қилгандай томоғини қириб қўйди.

Ма'лум бўлдики, тўпалон қилган киши шу ерлик миллионер, фабрикант, фахрий гражданин¹, ўзининг

¹ Подшо ҳукумати замонида турли хизматлари (аксари черков, монастирь, касалхона фойдасига иона қилганликлари) учун кўпроқ савдогарларга бериладиган унвон.

жанжалкашлиги, өзгү ишларга ҳимматли экани ва маҳаллий матбуотда кўп марталаб зикр қилинган маорифпарварлиги блан танилган Пятигоров экан.

— Хўш, чиқиб қетасизларми, йўқми? — деди Пятигоров бирпасдан кейин.

Интеллигентлар индамасдан, оёқ учида юриб, чиқиб кетишди ва Пятигоров эшикни қулфлаб олди.

— Бунинг Пятигоров эканини сен билар эдингку, ахир! — деди секин хириллаб Евстрат Спиридонич, қироатхонага вино олиб кирган лакейнинг елкасидан ўшлаб, силкиб. — Нега индамадинг?

— Айтмагин деган эдилар!

— „Айтмагин“ деган эмишлар. Бир ой қамаб қўйсам, ана ундан кейин „айтмагин дедилар!“ дейишни билиб оласан! Йўқол!! Сизлар ҳам чакки эмас, жаноблар, — деди у интеллигентларга қараб — бирпас чиқиб турсаларинг нима бўлар эди! Мана энди ўзларинг пиширган ошни ўзларинг ичинглар! Э жаноблар, жаноблар... Ёмон кўрганним шунақа иш, худо ҳақи?

Интеллигентлар худди бир кор-қол бўлишини олдин сезгандай бир-бирлари блан пичирлашиб, бўйинларини қисиб, хомуш ва хафа ҳолда клубда юрар эдилар... Уларнинг хотинлари, қизлари Пятигоровнинг „койгани“ни ва жаҳли чиққанини билиб, аста-се ин уйларига тарқалдилар. Танца тўхтаб қолди.

Соат иккида Пятигоров қироатхонадан чиқди. У маст, гандираклар эди. Залга кириб, оркестрга тўқин бир ерга ўтирди ва музика эшитиб пинакка кетди. Кейин бир ёққа қийшайиб, хуррак отди.

— Чалма! — деди старшина музикантларга. — Жим!! Егор Нилич уйқуга кетдилар.

— Уйингизга элтиб қўяйми, Егор Нилич? — деди Белобухин энгашиб, миллионернинг қулоғига.

Пятигоров худди юзига қўнган пашшани учирмоқчи бўлгандай лабини қимирлатди.

— Уйингизга элтиб қўяйми? — деди Белобухин яна: — Ё извошингизни чақириб берайми?

— А? Кимни? Сен... нима дейсан?

— Уйингизга элтиб қўяй... Алла қилинг.

— Уйга кетаман... Элтиб қўй!

Белобухиннинг жони кирди ва Пятигоровни кўтарбошлади. Бошқа интеллигентлар ҳам чопиб келиш-

ди ва ийиб кетишиб, фахрий гражданини кўтаришди авайлаб извошга олиб чиқишди.

— Фақат артист, талант эгасигина шунча одамни лақиллатиб кетиши мумкин, — деди Жестяков кулиб, уни извошга ўтқазиб. — Жуда-жуда қойил қолдим, Егор Нилич! Ҳали-ҳали куламан-а... Ҳа, ҳа... Биз бўлсак югуриб, жон куйдириб юрибмиз! Ҳа, ҳа. Ишонасизми? Театрда ҳам бунчалик кулган эмасман... Кўп қизиқ иш қилдингизда! Бу кеча — умр бўйи эсимдан чиқмайди.

Пятигоровни кузатиб, интеллигентлар хурсанд бўлишди, тасалли топишди.

— Менга қўлини бериб хайрлашди, — деди Жестяков мамнуният блан. — Демак, тузук, хафа бўлмапти...

— Илойим шундай бўлсин, — деди Евстрат Спиридонич уф тортиб. — Ўзи кўп расво, ярамас одам, лекин хайрли ишларга ҳимматли-да, шуниси бор!.. Хафа қилиш ярамайди!..

Ёвуз ниятли киши ✓

Суд терговчиси ҳузурида тик кўйлак, серямоқ лозим кийган, кичкинагина, ниҳоят даражада озғин бир мужик турипти. Унинг мўй босган ва бужур юзларида, ҳамда қалин ва узун қошлари остидан зўрға кўриниб турган кўзларида тунд бир шиддат ифодаси бор. Қанчадан бери тароқ тегмаган чигал сочлари бошини, шапкадек қоплаб олиб, у чеҳрага яна кўпроқ шиддат, ўргумчак шиддати берарди. У ялангоёқ.

— Денис Григорьев! — деб сўз бошлайди терговчи. — Яқинроқ келиб менинг саволларимга жавоб бер. Ушбу июль ойининг еттинчи кунини темир йўл қоровули Иван Семён ўғли Акинфов эрта блан йўлни айланиб юриб, 141-нчи чақиримда сени кўрибти, сен — рельсни¹ шпалга² бириктирадиган гайкани бураб, чиқариб турган экансан. Мана шу гайка!.. У сени шу гайка блан ушлапти. Шундайми?

— Лаббай?

— Бутун воқиа шу Акинфов айтгандек бўлганмиди?

— Ҳа, шундоқ бўлганди.

— Яхши; хўш, энди айтиб берчи: гайкани нега бураб чиқардинг?

— Лаббай?

— Сен „лаббай“ ни қўйиб, саволга жавоб бер; гайкани нима учун бураб чиқардинг?

Денис шипга қараган ҳолда хирқираб жавоб беради:

— Бир кераги бўлмаса бураб чиқарармидим?

— Бу гайка сенга нима учун керак бўлди, ахир?

¹ Темир из.

² Темир из остида кўндаланг ётқизиладиган ёғоч, хода.

— Гайками? Биз бу гайкадан чўкдиргич¹ ясаймиз..
— Ким у, „биз“ деганинг?
— Биз, аҳоли... Климов қишлоғининг мужиклари.
— Менга қара, оғайни, сен унақа ўзингни телбалик-ка солмасдан, дурустроқ гапирсанг-чи. Бўлмағур чўкдиргичлар блан бошни айлантириб ёлғон гапирма.

Денис кўзларини пилпиллатиб туриб, сўзланди:

— Умримда ёлғон гапирган одам эмасман. Энди келиб, мана ёлғончи бўлиб утирибман... Чўкдиргич бўлмаса иш битадими, тақсир? Қармоққа чувалчанг ё бўлмаса майда балиқни ўтказганингминан, у ўлгирда чўкдиргич бўлмаса, сувга ботадими? Ёлғончи эмишман... — илжайди Денис. — Сув бетида қалқиб юравера-диган бўлса, ундан нима фойда? Олабугани олинг, чўртанни олинг, ширин балиқни олинг — ҳаммаси чуқурдаги емга келади; сув бетида турган емни шилишпер² чўқиса чўқийди, уям эса йилда бир... Бизнинг сойда шилишпер ўзи йўғам... У балиқ катта сувни хушлайди.

— Сен менга шилишпердан гапириб нима қиласан?

— Лаббай? Ўзингиз сўраб ётибсиз-ку! Биз томонда катта-катта бойлар ҳам балиқни шунақа қилиб тутадди. Энг ярамас бир болани олган вақтингиздаям: чўкдирма бўлмаса балиқ овламайди. Албатта, тушунмаган одам бўлса бошқа гап: у, чўкдирма бўлмасаям овга чиқаверади. Аҳмоққа закон йўқ деган гап бор эмасми, ахир...

— Демак, сен ўша гайкани чўкдиргич яшаш учун бураб чиқарган экансан-да?

— Бўлмасамчи? Нима, уни соққа қилиб ўйнардимми?

— Чўкдиргич учун қўрғошин, ё милтиқ ўқи... ё биронта мих топиб ишлатсанг бўларди-ку...

— Қўрғошин кўчада ётгани йўқ. у — пулга келади, мих бўлса ярамайди. Гайкадан бошқаси қўл кемайди... У ҳам оғир, ҳам тайёргина тешиги бор.

— Жинниликка солади-я ўзини! Гўё кечагина тутилган-у, ё бўлмаса осмондан тушган. Бу гайка бурашнинг оқибати қандай бўлишини билмайсанми, ҳой эси паст? Агар қоровул кўриб қолмаса, поезд изидан чиқиб кетиб, қанча одам ўлади! Сен одам ўлдирган бўлардинг, одам!

¹ Қармоқ ёки тўрғи сувга ботириш учун уларга осиладиган оғирлик.

² Балиқ.

— Э, худо сақласин, тақсир! Нега одам ўлдирай? Нима, биз динсизмидик, ё ёвузмидик? Худога шукур, жаноби тақсир, ёшимиз шунчага етиб одам ўлдириш тугул, ундай нарсаларни ўйлаганимиз ҳам йўқ... Ўзинг сақла, парвардигорим, раҳминг келсин... Гапингизни қаранг-а?

— Хуш, сенингча, поездларнинг ағнаши нимадан бўлади? Бир-иккита гайкани бураб чиқардингми, ағнайди кетади!

Денис илжаяди, ишонмагандек бўлиб, терговчига кўзини пирпиратиб қарайди.

— Йўғ-э! Неча йилдан бери бутун қишлоқ гайка бураш блан тирикчилик қилсак ҳам, шу кунгача худо ўзи сақлаб келди, мана энди ағнаш, одам ўлдириш деган гаплар чиқиб турибди... Мен унинг рельсини олиб кетсам, ё бўлмаса, айтайлик, йўлга битта-яримта ходани кўндаланг қилиб қўйган бўлсам, ана унда поезд, эҳтимол ағнарди, бу бўлса... ниҳоятти бир гайка холос... Гайка-я!

— Сен, ахир, тушунсангчи, рельсини шпалларга ўша гайкалар блан бириктириб қўядилар!

— Буни биз яхши биламиз... Биз, ахир, ҳаммасини бураб олмаймиз-да.. қолдирамызам... Телбаларнинг ишини қилмаймиз... тушунамыз...

Денис эснаб оғзини чўқинтиради¹.

— Ўтган йил шу ерда поезд ағнаб эди, — деди терговчи. — Сабаби энди ма'лум бўлди...

— Нима дедингиз?

— Ўтган йил дейман, бир поезд изидан чиққан эди, шунинг сабаби мана энди ма'лум бўлди... Ҳа-а, билдим!

— Сиз меҳрибонларимиз, шунақа нарсаларни билиш учун билимдон бўлгансизлар-да. Худо фаҳм берганда кимга беришини яхши билган... Сиз, мана, бу ундай, бу мундай деб дарров гапининг фаҳмига етдингиз аммо, янови қоровудингиз бир мужик эмасми, ҳечнарсанинг фаҳмига бормасдан, одамнинг ёқасига осилиб, судрай беради... Илгари бир нарсанинг фаҳмига боргин, ундан кейин судра-да! Мужик бўлдим, мняси ҳам мужикка яраша бўлади... Жаноби тақсир, муни ҳам

¹ Эснаганда оғиз очилади, шунда шайтон кириб қолмасин деб, оғизни чўқинтириш христианларда бор.

дафтарингизга ёзиб қўйинг, у мени икки марта лун-жимга, яна тагин кўкрагимга муштлади.

— Сенинг уйингни тинтиган вақтда яна битта гайка топибдилар... Мунисани қачон ва қаердан бураб олган эдинг?

— Э, сиз анави қизил сандиқ остида ётган гайкани айтаёйсизми?

— Қаерда ётганини билмайман, иш қилиб сеникидан топганлар. Қачон бураб олгансан?

— Уни мен бураб олганым йўқ. Уни менга ана у Семён кўрнинг ўғли Игнашка берган. Мен ҳалиги қизил сандиқ остидагисини айтаётибман, аммо ташқарида, чанадан топилганини Митрофан икковимиз бураб чиқарганмиз...

— Қайси Митрофан у?

— Петров Митрофан... Эшитмаганмисиз? Ўзи тўр қилиб, бойларга сотади. Унга ҳалиги гайка ўлгирдан жуда кўп керак бўлади. Ҳарбир тўрга, мен сизга айтсам, ўнтадан кетади...

— Менга қара... Жазо қонуни мажмуасининг 1081-нчи моддасида айтилганки, башарти бирон кимса ёмон ният билан темир йўлга бирон зарар еткизса, агарда мазкур зарар натижасида ўша йўлда келаётган транспорт хавф остида қоладиган бўлса ва ҳам у ишнинг натижасида фалокага рўй беришини ул кимса ўзи билса... тушундингми? Билса! Бу бураб олишнинг оқибати қандай бўлишини сен билгансан, албатта... Ул кимса каторга ишларига юборилмоққа ҳукм этилади.

— Сиз яхши биласиз, албатта... Биз нодон одамлармиз... Биз немани билардик?

— Сен ҳамма нарсани биласан! Ҳозир сен ёлгон айтаётибсан, ўзингни телбаликка соласан!

— Нега ёлгон айтай? Ишонмасангиз қишлоққа бориб сўранг... Чўқдиргич бўлмаса елим балиқдан бошқа нарса тутиб бўлмайди; тошбоши балиқдан бемаза балиқ борми дун'ёда, ўшайам чўқдиргич бўлмаса илинмайди.

Терговчи кулади:

— Ҳа-а, шилишпердан ҳам гапир бўлмаса!

— Бизнинг сойда шилишпер бўлмайди. Қармоққа капалакни ўтқазиб, чўқдиргичсиз ташласак қўшбоши балиқ илинади холос, уям онда-сонда.

— Бўлди, жим...

Жимлик чўкди. Денис оғирлигини гоҳ у оёғига, гоҳ бу оёғига солиб, кўк мовут ёпилган столга қаради ва зўр бериб киприк қоқадди, қаршисида гўё мовут эмас, қуёш кўринаётгандай. Терговчи шошилиб ёзув ёзади.

Бироз жимликдан сўнг:

— Мен эвди кетаверайми? — деди Денис.

— Йўқ. Мен сени миршабларга қўшиб, қамоқхонага жўнатаман.

Денис киприк қоқишдан тўхтаб, қалин қошларини кўтариб, тўрага савол назари блан қаради:

— Бу нимаси? Нега қамоқхонага юборасиз, жаноби тақсир? Сра вақтим йўқ, ҳозир ярмаркага жўнашим керак; Егорда тузланган чўчқа мойи пулидан уч сўм қолувди, ўшани олмасам бўлмайди...

— Жим тур, халақит берма.

— Қамоқхонага эмиш... бирон гуноҳим бўлса, майлийдим, борардим, йўқса бекордан-бекорга... қуруқ туҳматкая... Бўлмаса нимага, ахир? Ўғрилиқ қилган бўлмасам, мушглашган бўлмасам... Олиқ-солиқдан боқимонда қолган деб ўйласангиз, жаноби тақсир, хотиржам бўлинг, оқсоқолнинг гапларига ишонманг... Сиз ана у тўрадан сўранг, тақсир... У оқсоқолда имон деган нарса йўқ ўзи...

— Жим тур!

Денис:

— Ҳаляям жим турибман...—деб гудуллайдим.—Хатлаш вақтида оқсоқол жуда орттириб ёзган, мунга мен қасам ичиб берай. Биз ўзимиз: уч оғайнимиз: Кузьма Григорьевич, чунончи, Егор Григорьевич, ундан кейин мана мен Денис Григорьевич...

— Сен менга халақит бераётибсан... — деди терговчи, сўнгра қичқирди.—Ҳой Семён! Олиб бор муни!

Иккита салобатлик солдат келиб, уни маҳкамадан олиб чиқиб кетаркан, Денис яна сўзланади:

— Биз ўзимиз уч оғайнимиз. Бирининг гуноҳига бири жавобгар эмас. Солиқни Кузьма тўламасину, жавобини мен, Денис берай эмиш... Судьялар! Аттанг, бурунги хўжайиним катта генерал ўлиб кетди-да, худо раҳмат қилгур, йўқса сиз судьяларнинг тоза адабингизни берарди... Адашмасдан, яхши билиб ҳукм қилиш керак. Урсанг ҳам майли, аммо лекин гуноҳим бўлса ур, инсоф блан ур...

Семиз ва ориқ

Николаев темир йулининг вокзалида икки ошна учрашиб қолишди. Бирини семиз, бирини ориқ. Семиз ҳозиргина вокзалда овқат еган—ёғлик лаби пишган олчадай ялтираб турипти. Ундан херес виноси ва флерд'оранже деган атирнинг ҳиди келар эди. Ориқ эса вагондан ҳозиргина тушган ва чемодан, тугун, картонлар кўтариб олган эди. Ундан ветчина ва қаҳва ҳиди келар эди. Унинг орқасида ориқ, чўзиқ юзли аёл—хотини, қисик кўзли, новча гимназист—ўғли туриштипти.

— Порфирий!— деди семиз, ориқни кўриб. — Сен мисан? Буталоғим! Неча-неча ёз, неча-неча қишлар ўтиб кетди!

— Э! — деди ориқ ҳайрон қолиб. — Миша! Биродарим! Қадрдоним. Хўп эсон-омон бормисан?

Ошналар қайта-қайта уч мартаба оғиз-бурун ўпишгандан кейин ёшли кўз блан бир-бирларига тикилишди. Иккови ҳам ўзида йўқ хурсанд бўлиб довдираб қолди.

— Азизим!— деди ориқ оғиз-бурун ўпишишдан кейин. — Буни қара-я! Хўп учрашиб қолдик-да! Қани менга тузукроқ қарачи! Ҳали ҳам ўша илгаригидек, чиройликсан-а! Ҳамо! ўшандай жонон, олифта! Оббо сеней! Хўш, қалайсан? Бойидингми? Хотин олдингми? Мен уйландим, мана... Бу хотиним, Луиза Ванценбах... Лютеран... Бу — ўғлим Нафанаил, учинчи классда ўқийди... Нафанаил, бу киши менинг қадрдон дўстим! Гимназияда бирга ўқиганмиз.

Нафанаил бир оз ўйлаб туриб, шапкасини бошидан олди.

— Гимназияда бирга ўқиганмиз, — деди ориқ давом этиб. — Эсингда борми, сени нима деб калака қилишар эди? Ҳукумат китобини папирос блан куйдирганинг

учун сени Герострат¹ деб калака қилишар эди. Мен чақимчи бўлганим учун Эфиальт² деб калака қилишарди. Ҳа-ҳа... Бола эдик! Тортинма, Нафая! Яқинроқ кел... Бу менинг хотиним Ванценбах... Ўзи Лютеран...

Нафанаил бир оз ўйлаб туриб, ўзини отасининг орқасига олди.

— Хўш, ишлар қалай, дўстим? — деди семиз, дўстига севинчли назар ташлаб. — Бирон жойда хизмат қиласанми? Каттароқ амалга миндингми?

— Хизмат қиламан дўстим! Икки йилдан бери коллежский ассессорман, Станислав³ олдим. Маошнинг мазаси йўқ... Садақай сарку-я! Хотиним музика дарси беради, мен уйда ёғочдан портсигар қилиб сотаман. Жуда ғалати портсигарлар ясайман! Биттаси бир сўм. Улгуржи оладиган одамга арзонроқ қилиб бераман. Сабаби тирикчилик-да. Департаментда хизмат қилар эдим, шу маҳкама бўйича буёққа ишлар мудир бўлиб келдим... Шу ерда хизмат қиламан. Хўш, сенчи? Статский советник бўлгандирсан дейман? А?

— Йўқ, азизим, юқориқдан келавер, — деди семиз. — Мен тайний советник бўлиб қолдим... Иккита Юлдузим⁴ бор.

Бирданига ориқнинг ранги оқариб кетди, тошдай қотиб қолди, лекин сал утмай юзи тарвайиб, куйдирган калладай иржайди; худди юз-кўзидан учқунлар ёғилаётганга ўхшар эди. Ўзи қўвишди, букчайди... чамадони, тугуни ва картонлари ҳам буришиб қолгандай бўлди... Хотинининг чўзиқ юзи яна ҳам чўзилди; Нафанаил ғоз туриб, мундирининг ҳамма тугмаларини солди...

— Мен, жаноби олилари... Кўп яхши!.. Болалигингдан бери дўст бўлиб юрган кишинг шундай мартабага етса! Ҳи-ҳи!

— Қўйсангчи! — деди семиз афтини буриштириб. — Бу гапларнинг нима кераги бор? Бирга, кўрпа тепишиб катта бўлган одамлармиз, мунча эҳтирому-қўл қовуштиришнинг нима кераги бор!

¹ Юнон афсонасининг қаҳрамони. Ном чиқариш учун ма'була Диананинг ибодатхонасига ўт қўйган.

² Бу ҳам афсона қаҳрамони. У Эрон қўшинига тоғдан ўтгани йўл кўрсатиб, ватандошларига хиёнат қилган.

³ Орден.

⁴ Орден.

— Қўл қовуштирмасдан бўлар эканми... Наинки... — леди ориқ яна ҳам қўнишиб, — жанобларининг назари марҳаматлари... Гўёки оби ҳаёт... Бу, жаноби олилари, ўғлим Нафанаил... хотиним Луиза, лютеран, бир даража...

Семиз унга қарши нимадир демоқчи эди, унинг юзидаги ортиқ даражада бўлган мути'лик, хоксорлик аломатлари энсасини қотириб юборди. У ўгирилиб, хайрлашгани қўл узатди.

Ориқ бутун вужуди блан та'зим қилиб, хайрлашди ва хитойдай ҳи-ҳилади. Хотини илжайди. Нафанаил тавози' блан қадам ташлайман деб, шапкасини қўлидан тушириб юборди. Уччови ҳам ўзида йўқ хурсанд эди.

1883.

Унтер Пришибеев

I

— Унтер-офицер¹ Пришибеев! Сиз шунинг учун айбланасизки, 3-нчи сентябрь куни сўз ва ҳаракатингиз блан урядник Жигинни, волость бошлиғи Аляповни, юзбоши Ефимовни, гувоҳлар қаторида ўтиручи Иванов ва Гавриловни ва яна олтига деҳқонни ҳақорат қилгансиз. Шунинг ҳам айтиш керакки, урядник, волость бошлиғи ва юзбошининг хизмат вазифаларининг ўтаб турган чоқда ҳақорат этгансиз. Айбингизга иқромисиз?

Юзи буришган, башарасини жун босган Пришибеев гоз туриб, хирқироқ ва бўғилган овоз блан, худди команда бераётгандай, ҳар сўзини битта-битта айтиб, жавоб қайтаради:

— Жаноби олийлари, суд ҳазратлари! Демак, қонуннинг бутун моддаларига қараганда, ишнинг сабабини ҳарёқлама текширув лозим эди. Айб м нда эмас, бошқаларда. Бу иш ҳаммаси худо раҳмат қилгур бир ўлик мурда устида келиб чиқди. Шу ойнинг учинчи куни хотиним Анфиса блан секин, олижаноблик блан кетаётган эдим, қарасам — сув бўйида бир тўда ҳархил одам турипти. Халқнинг тўплангани қандай ҳақи бор? — дедим. Нечун? Қонунда халқ пода сингари тўпланиб юрсин деб айтилганми? „Тарқалингиз!“ деб қичқирдим. Уйларига тарқалсин деб одамларни нари-бери итарaboшладим, юзбошига, бўйнига уриб ҳайдашни буюрдим...

— Шошманг, сиз ахир урядник ҳам, оқсоқол ҳам эмассиз-а, халқни ҳайдаш сизнинг ишингиз эмас-ку?

Ҳар бурчакдан:

¹ Унтер-офицер—кичик офицер.

— Унинг иши эмас! Унинг иши эмас! — деган овозлар эшитилабошлади. — Тақсир, у бизга кун бермай қўйди! Ун беш йилдан бери ундан кўрмаган кўргилигимиз қолмади, у хизматдан қайтгандан буён қишлоқни ташлаб кетгудай ҳолдамиз. Ҳаммани жонидан бездирди.

— Худди шундай тақсир! — деди гувоҳлик беручи оқсоқол. — Бутун юрт бир бўлиб, шикоят қиламиз. У блан мураса қилиш қийин бўлиб қолди... Ма'ракаларда ҳам, тўй-тамошаларда ҳам ёки бошқа бир маросимда бўлса ҳам, хуллас ҳарқачон қичқиради, шовқин солади, ўзича тартиб ўрнатган бўлади. Болаларнинг қулоғидан чўзади, бир гап чиқиб қолмасмикин деб хотинларга секин назар солиб юради, гўё қайнатага ўхшайди... Бир куни, ашула айтмангиз, чироқ ёқмангиз, деб уйма-уй буйруқ қилиб юрди. Қонунда ашула айтсин демаган, деб қичқирди.

— Шошманглар, ҳали гувоҳлик беришга улгурасиз, — деди судья, — Пришибеёвнинг ўзи гапирсин-чи. Қани, Пришибеёв, гапингизни давом этдилинг.

— Хўп, тақсир! — деб хириллади унтер. — Сиз жаноб олий, халқни тарқатиш менинг ишим эмаслигини гапирдингиз... Яхши... Хўш, агар, тартибсизлик юз берса нима қилиш керак? Халқнинг тартибсизлик қилувига йўл қўйиб бериш керакми? Қайси қонунда халқни ўз эркига қўйиб берилсин дейилган? Мен бунга йўл қўяолмайман. Мен уларни ҳайдамасам, жазо бермасам, буни ким қилади? Чинакам тартибни ҳечким билмайди. Айтиш мумкин, тақсир, оддий фуқаро блан қандай муомала қилишни бутун қишлоқда фақат мен ўзим биламан, ўзим, тақсир, ҳамма нарсани тушунаоламан. Мен мужик эмас, мен унтер-офицерман, хизматдан бўшаб келган каптенармусман. Мен Варшавада, штабда ишлаганман. Агар билишни истасангиз, ундан сўнг ўт ўчиручилик хизматига кирдим. Шундан кейин нотоблигим, заифлигим сабабли ўт ўчиручиликдан бўшаб кетиб, икки йилгача эрлар классик прогимназиясида швейцарь бўлиб хизмат қилдим... Мен бутун тартибни биламан. Мужик эса содда одам, у ҳечнарсани тушунмайди, менинг айтганларимга қулоқ солиши лозим, чунки ўзига фойда бўлади. Мисол учун шу ишни олайлик... Мен одамларни ҳайдай бошладим. Сув буйидаги қум устида бўлса ўлган кишининг мурдаси

җипти. Хўш, қайси асосга биноан бу киши бу ерда ўлиб ётади, дедим. Шу ҳам тартиб бўлдими? Нимага урядник индамай қараб туради. Сен, урядник, нимага бу тўғрида катталарга хабар қилмадинг, дедим. Балки бу одам ўзи сувга чўкиб ўлгандир. Балки, биров қилган жиноят бўлиб, жиноятчини Сибирь кутаётгандир. Жинояткор қотил бўлса ҳам ажаб эмасдир... Урядник Жигин бўлса парво қилмай папирос чекиб ўтирипти. Бу қанақа буйруқчи ўзи? Унинг ўзи қаердан пайдо бўлиб қолди? — дейди. Усиз биз ўзимизнинг қиладиган ишимизни билмаймизми? — дейди. Демак, дедим мен, сен аҳмоқ, бу ерда ҳечнарсга эʼтибор бермасдан гўдайиб турибсан, ҳечнарсани билмайсан. „Мен, — деди у, — кеча кечқуруноқ становой приставга хабар қилганман“. Становой приставга нима учун хабар қиласан, деб сўрадим мен. Қонунлар мажмуасининг қайси моддасига асосан? Ахир, чунончи, биров сувга ботганда, ёки ўзини бўғиб улдирганда ва шунинг сингари ҳодисаларда, хуллас бундай ишларда становой қўлидан бир нарсга келадими? Бу жинорий иш, гражданди иши... Тезлик блан терговчи ва судья жанобларига чопар юбормоқ керак. Ҳаммадан аввал сен акт тузиб мировой судья жанобларига юборишинг лозим дедим. Урядник бўлса менинг гапимни эшитиб кулаберди, мужиклар ҳам кулдилар. Ҳамма кулди, тақсир. Қасам'ёд қилиб буларни кўрсатаоламан. Мана бу ҳам кулди, анави ҳам кулди. Жигин ҳам кулди. Нега илжаясиз дедим. Урядник: „Мировой судья, бундай ишларни қарайолмайди“ деди. Бундай сўзларни эшитиб, жуда қизишиб кетдим. Урядник, сен шундай деб айтмадингми? — деди унтер, урядник Жигинга қараб.

— Ҳа, айтдим.

— Оддий халқ олдида: „Бундай ишларни мировой судья қарайолмайди“, деб айтганингни ҳамма эшитди. Бу гапни ҳамма эшитгандан сўнг, десангиз, тақсир, мен қизишиб кетдим. Жон-поним чиқиб кетди. „Нима дединг, қани қайтариб айт!“ дедим. У менга тагин ўша сўзларни такрорлади. Мен унга ўшқирдим. Қандай қилиб, дедим, сен мировой судья жаноблари тўғрисида шундай сўзларни айтаоласан... Сен полиция урядниги бўлатуриб, ҳукуматга қаршимисан, а? Биласанми, дедим, агар мировой судья жаноблари истасалар, бундай сўзларинг учун сени ишончсиз деб айблаб, губерния

жандарми идорасига юборишлари мумкин? Ахир, бундай сиёсий сўзлар учун мировой судья жаноблари сени қаерларга ҳайдаб юборишини биласанми? — дедим... Оқсоқол бўлса: „Судья ўз ҳаддидан ташқари ҳеч нарсага қўл ураолмайди. У фақат майда ишларнигина қарайди“ деди. Худди шундай деб айтди, ҳамма эшитди... Ахир қандай қилиб сен ма'муриятнинг бўйини туширасан, — дедим. Ҳазилингни бир чеккага йиғиштириб қўй, дедим, бўлмаса ишинг ёмон бўлади, биродар, Варшавада, ёки эрлар прогимназиясида хизмат қилганда бирорта ноқулай сўзни эшитсам, жандарм кўринмасмикин деб, дарров кўчага қарар эдим, кўрииб қолса: „Бу ёққа кел, йигит“ дер эдим-да, эшитган ҳамма гапимни айтардим. Бу ерда бўлса, қишлоқда бундай гапларни кимга айтасан?.. Жоним чиқиб, юрагим тарс ёрилиб кетди. Ҳозирги халқ ўзбошимча ва итоатсиз бўлиб, ўзини унутиб қўйганидан жуда койиндим, айлантириб бир солдим... Албатта, унча қаттиқ урганим йўқ, сиз жаноб олийнинг ша'ниларига иккинчи бундай қаттиқ сўз айтмаслиги учун урдим. Урядник бўлса оқсоқолнинг тарафини олиб қолди. Шундан сўнг, албатта, мен урядникка ҳам тарсаки тортиб юбордим... Шу блан бошланиб кетди... Қизишиб кетгандан кейин, тақсир, ахир урмасдан бўлмайтида Агар аҳмоқ кишини урмасанг ўзинг гуноҳига қоласан. Айниқса иш устида, тартибсизлик устида.

— Тўхтангчи! Тартибсизликни текширадиган киши бор, бунинг учун урядник, оқсоқол, юзбоши бор...

— Урядник ҳамма нарсага қараб улгуролмайди, ахир урядник мен тушунган нарсани тушунмайди...

— Ахир, бу сизнинг ишингиз эмаслигини тушунсангизчи!

— Нега энди? Қандай қилиб бу менинг ишим бўлмасин! Ажаб... Одамлар тартибсизлик қилсину, менинг ишим бўлмасин! Нима қилай, уларни шу қилиғи учун мақтайми? Анавилар бўлса, мени ашула айттирмайди, деб сизга чақади... Хўш, ашуланинг нима яхши жойи бор? Иш ўрнига улар ашула айтадилар... Бу ҳам етмагандай, кечаси чироқ ёқиб ўтириш одат бўлиб қолипти; ётиб ухлаш пайти келган, улар бўлса гап сотишиб, хир-хир куладилар. Бу нарсаларнинг ҳаммасини ёзиб қўйганман.

— Нимани ёзиб қўйгансиз?

— Чироқ ёқиб ўтирган кишиларни ёзиб қўйганман. Пришибеев чўнтагидан ёғ босган қоғоз чиқариб, кўз ойнагини тақиб ўқий бошлади.

— Чироқ ёқиб ўтирадиган деҳқонлар Иван Прохоров, Савва Микифоров, Пётр Петров, солдат хотини Шустрова, ўзи тул, Семён Кисловни ўйнаш тутган. Игнат Сверчок жодугарлик қилади, унинг хотини Мавра бўлса, кечалари бировларнинг сигирларини соғиб олади.

— Бас! — деди судья ва гувоҳлардан сўрай бошлади.

Унтер Пришибеев кўз ойнагини пешонасига кўтариб ажабланган ҳолда, судьяга қарайди. Судья унинг тарафини олмайдиганга ўхшайди. Унинг шохсоққадай ирғиб чиққан кўзлари ялтирайди, бурни қипқизариб кетади. У дам судьяга, дам гувоҳларга қарайди. Судья нега мунчалик ҳаяжонланганини, нима учун бўрчаклардан, гоҳо норозилик баён қилган, гоҳо секингина кулган овозлар эшитилганини англайолмайди. Бир ой қамалсин деб чиқарилган ҳукми ҳам у англайолмади.

— Нима учун? — деди унтер, ҳайрон бўлиб. — Қайси қонунга асосан?

Ва шу онда унга маълум бўлдики, дунё ўзгарган, энди ёруқ жаҳонда яшаш ҳечам мумкин эмас. У, кўнгилсиз ва ғуссали фикрлар ичида қолди. Брок, судья олдидан чиқиб мужикларнинг тўпланиб, алланималар гапириб турганини кўргач, тарк этаолмайдиган одати бўйича, Пришибеев яна ғоз туриб хирқироқ ва ғазабли товуш блан қичқирди:

— Халойиқ тарқал! Тўпланма! Уй-уйингга жўна!

Хамелеон¹

Устида янги шинель, қўлида тугунча, полиция на-зоратчиси Очумелов бозор майдони ўртасидан юриб келмоқда. Унинг орқасидан қўлида мусодара қилинган крижовник² тўлдирилган галвир кўтариб афти-ангори сапсариқ городской³ қадам ташлаб келаётир. Теварак жимжит... Бозор майдонида қимирлаган жон кўринмайди... Дўкон ва қовоқхоналарнинг эшиклари, оч йиртқичнинг оғзидай очилиб, мунғайиб турар эди; уларнинг олдида ҳатто гадой ҳам йўқ.

Очумеловнинг қулоғига бирдан:

— Сен ҳали одам тишлайсанми, мал'ун! Биродарлар, қочириб юборманглар! Ҳозир бировни тишлашга ижозат йўқ! Ушла! А...э!.. — деган товуш эшитилди. Кучук вангиллади. Очумелов атрофига қараб савдогар Пичугиннинг ўтинхонасидан бир ит уч оёқлаб, орқа-ўнгига қараб, чопиб чиқиб келаётганини кўриб қолди. Кучукни чит кўйлак кийган ва желаткасининг тугмалари ечилган бир киши қувлаб келмоқда эди. У кучукнинг кетидан чопаркан, ўзини ерга ташлаб кучукнинг кейинги оёғидан ушлаб олди. Кучук яна вангиллади ва „қочириб юборманг“ деган овоз эшитилди. Дўконлардан мудроқ босиб ўтирган кишилар каллаларини чиқазиб қарашди ва бир дамда ўтинхонанинг олдига, худди ер остидан чиққандек, халойиқ йиғилди.

— Жаноби олийлари, бу тартибсизлик... — деди городской.

¹ Хамелеон — калтакесакнинг бир хили. Хамелеон ўз терисининг рангини тез ўзгартаолади ва шу блан ўзи яшаб турган шаронтдаги рангга кириб олади.

² Крижовник — мева.

³ Городовой — миришаб.

Очумелов сўлга бурилиб, одамлар йиғилган жойга қараб юрди. Утинхона дарвозаси олдида, юқорида тасвир қилинган желаткасининг тугмалари ечилган киши унги қўлини юқорига кўтариб, қонга бўялган бармоғини одамларга кўрсатиб турарди. Унинг ширакайф башараси гўё: „Сени қараб тур, ла'нати!“ деб турар ва бармоғи ҳам галаба туғига ўхшарди. Очумелов бу кишини таниди: у заргар Хрюкин эди. Уртада олдинги оёқларини кериб, вужуди титраб, тўполоннинг сабабчиси — гумшуғи узун ола този турарди. Унинг ёшланиб турган кўзлари жовдираб турарди.

Очумелов одамлар орасига ёриб кираркан:

— Нимага йиғилдиларинг, нима гап? Бармоғингга нима қилди? Ким қичқирди?— деб сўради.

Хрюкин муштумини оғзига қилиб, йўталиб қўйиб сўз бошлади:

— Мен, жаноби олийлари ўз йўлимга кетаётган эдим... Митрий Митрич блан ўтин тўғрисида гаплашмоқчи эдим, бирдан мана бу мал'ун бармоғимни тишлаб олди. Сиз мени кечиринг, мен иш қиладиган одам... Менинг ишим майда иш, менга товон тўласинлар, чунки ким билади, балким мен бу бармоғимни бир ҳафта қимирлатаолмасман. Жаноби олийлари, законда мундақа махлуқ кишига озор берсин дейилган эмас... Агар ҳарчарса тишлайверса, у вақтда дун'ёда турмаслик яхшироқ...

— Ҳм... ҳм... яхши...— деди Очумелов жиддий блан йўталиб ва қошларини қимирлатиб,— яхши... Кимнинг кучуги? Мен буни шундай қўймайман! Мен сизларга кучукларни бўш қўйиб юбориш нима эканини кўрсатиб қўяман! Қарорларга итоат қилишни хоҳламаган жанобларга диққат қилиш вақти келди. Бу аблаҳга штраф солинса, у вақтда кучук ва бошқа тентираб юрадиган ҳайвон нима эканини билиб қўяди! Мен унга кўрсатиб қўяман! Елдин, — деди назоратчи городскойга қараб, — сен бу кучукнинг эгасини топиб, протокол ёз! Кучукни йўқотиш керак. Тездан! Қутурган кучук бўлса эҳтимол... Бу кимнинг кучуги ўзи?

— Генерал Жигаловники шекилли, — деди кимдир.

— Генерал Жигаловники? Ҳм... ҳм... Елдин, қани менинг пальтомни ешиб ол: жуда ҳам кун исиб кетди! Ёмғир ёғса керак! . Лекин мен бир нарсага тушунаолмадим, у сени қандай қилиб тишлаб олди?—

деб Очумелов Хрюкинга мурожаат қилди. — Қандай қилиб бармоғингга бўйи етди? У кичкина, сен бўлсанг капкатта одамсан! Сен балки бармоғингни миҳ блан тешгандирсан, ундан кейин кучукни баҳона қилиб товон олиш фикри бошингга келгандир. Сенинг ким эканинг ҳаммага маълум. Мен сиз ла'натиларни биламан.

— Бу, жаноби олийлари, кулги учун, ёниб турган папиросни кучукнинг тумшугига тутди, кучук ҳам аҳмоқ эмас, гирч этиб тишлаб олди... Бу одамнинг ўзи тентак экан, жаноби олийлари.

— Ёлгон айтасан, кўр! Кўрмаганингдан кейин нимага ёлгон гапирасан? Жаноблари ақлли одамлар, ким ёлгон гапирганини, ким худо олдида тургандек, рост айтаётганини — ҳаммасини биладилар... Агарда мен ёлгон гапирган бўлсам, суд ҳукм қилсин. Унинг законда айтилганки... Ҳозир ҳамма баравар... Менинг биродарим жандармда ишлайди... Агар билгингиз келса...

— Тилингни тий!

— Йўқ, бу генералнинг кучуги эмас. Генералнинг бунақа ити йўқ: унинг итлари овчи итлар, — деди городской ма'нолик қилиб.

— Сен буни аниқ биласанми?

— Аниқ биламан, жаноби олийлари.

— Ўзим ҳам биламан. Генералнинг итлари қиматбаҳо зотли итлар, бу ҳам итми? Бунинг афтини қара... Расво бир нарса... Шунини ҳам ит деб сақлайдимиз киши!? Сизда ақл борми ўзи? Бунақа ит Петербург ёки Москвада кўриниб қолса биласизларми, нима бўлар эди? У ерда законга қараб ўтирмасдан, ўлдириб қўяқолар эдилар. Сен Хрюкин, жафо кўрибсан, бу ишни шундай қўйиб кетаверма!.. Адабини бериш керак! Вақт келди...

— Эҳтимол генералникидир... — деб городской овозини чиқариб қўйди. — Унинг тумшугига ёзиб қўйманганку... Бир кун генералнинг ҳовлисида шундай итни кўрган эдим.

— Албатта генералники бўлса керак, — деди кимдир.

— Ҳм... ҳм... Елдинин, биродар, пальтони елкамга ташла... Шамол тургандек бўлди... Баданим уюшиб кетди... Сен итни генералнинг олдига обориб сўра. Итни мен топиб юборганлигимни айт... Кўчага чиқармасинлар. Айтиб қўй. Балки у қиматбаҳодир, ҳарбир тўнғиз унинг тумшугига папирос текизаверса, ит айниб қолади. Кучук деган нарса нозик махлуқ бўлади... Сенга

айтаман лақма, қўлингни тушир! Аҳмоқлик қилиб, бармоғингни кўрсатиб туришга ҳеч ҳожат йўқ! Айб ўзингда!..

— Генералнинг ошпази келаяпти, ўшандан сўраймиз... Ҳай, Прохор! Азизим, қани буёққа кел! Итни кўрчи... Сизларникими?

— Шу ҳам гап бўлдими?! Биз ҳечқачон бунақа ит тутганимиз йўқ!

— Бу ерда сўраб ўтиришнинг ҳеч ҳожати йўқ,— деди Очумелов.— Бу ўзи саёқ ит! Гапни чузиш нимага керак? Ўзим саёқ ит деб айтдим-ку, саёқ-да! Ўлдириш керак, вассалом!

— Бу бизники эмас,— деди ошпаз,— бу генералнинг яқинда келган укасиники. Бизда бунақа итни ёқтиришмайди. У кишининг укалари бунақа итни яхши кўради...

— У кишининг укалари келдими? Владимир Иванович-а?— деб Очумелов сўради, ийиб кетиб оғзи қулогига етди.— Уни қара-я. Мен билганим йўқ, меҳмон бўлиб келдилар дегин?

— Меҳмон бўлиб келдилар.

— Уни қаранг-а... Акаларини соғиниб қолиптиларда... Мен билганим йўқ эди. Бу ўша кишининг итлари дегин? Кўп хурсандман... Ол, ити тушкур, ёмон эмас, зийраккина... Ол, мана бунинг бармоғини тишла, ха-ха-ха... Нега титрайсан? Ол, киш-киш... Кўрдингми жаҳли чиқади-я...

Ошпаз Прохор, итни чақириб олиб кетади... Тўпланиб турган одамлар Хрюкинни масхара қилиб, қаҳқаҳа урадилар.

— Шошмайтур, мен сенга кўрсатиб қўяман!— деб Очумелов Хрюкинга дўқ қилади ва шинелини ёпиниб, бозор майдонидан йўлда давом этади.

Чиқди

Тушки овқатни еб бўлишди. Қоринлар тўйиб, димоғлар чоғ; эснаб, ширин уйқу босиб, кўзлар биё-биё. Эр сигара чекди, керишди ва кушеткага ўзини ташлади. Хотин унинг бош томонига ўтириб, мушукка ўхшаб хириллади... Эр-хотин бахтиёр эди.

— Гапирсанг-чи, — деди эр эснаб.

— Нима деяйин? Ҳм... Ҳа, айтгандай! Эшитдингми? София Окуркова ҳалиги... оти нима эди-я... Фон-Трамбга тегипти! Буни қара-я!

— Тегса, тегипти-да, нима қипти?

— Трамб разил одам-ку, ахир! Шундай ҳам ярамас... Шундай ҳам виждонсиз одамки! Бунақа тутуриқсиз, бетамиз махлуқ дорига ҳам топилмайди. Ахлоқини ҳам асти қўявер! Графнинг ишбошқаручиси эди, шунинг орқасида кўп дун'ё ортдирди, энди темир йўлда ишлаб, ўғирлик қилади... Синглисини гораг қилди. Қисқаси кўп ярамас ва ўғри... Шунақа одамга тегадими киши?! Шу блан умр қиладими киши?! Ҳайронман! Шундай бинойи қиз бўлса-ю... Шунақа қилиб ўтирса-я! Бунақа махлуққа ўлсам ҳам тегмас эдим! Миллионер бўлса ҳам барибир тегмас эдим! Дун'ёда якка-ю ягона чиройли бўлса ҳам афтига туфлар эдим. Тоқатим борми разил эрга!

Хотин ирғиб ўрнидан турди ва қипқизарган, ғазабланган ҳолда уйда нари-бери юрди. Унинг кўзлари ғазабдан ёнар, сўзлари самимий эканлиги очиқ кўриниб турар эди...

— Бу Трамб шунақа махлуқ. Шунақа одамларга тегадиган хотинлар ўлардай аҳмоқ, ўлардай расво хотинлар!

— Ҳм!.. Сен, албатта, тегмас эдинг... Ҳм... Бордию

мен ҳам шунақа разил олам бўлсам-чи? Нима қилар эдинг?

— Менми? Сендан чиқар эдим. Бир секунд ҳам сен блан умр қилмас эдим! Мен фақат пок кишини яхши кўраоламан, холос. Агар Трамб қилган ишларнинг юздан бирини қилганингни билиб қолсам, борми... Тамом!

— Ҳм... Ҳали шунақаман дегин... Мен билмаган эканман. Ҳа-ҳа-ҳа... Бақрайиб туриб ёлғон гапиради я.

— Мен умримда ёлғон гапирган эмасман! Қани, разиллик қилиб кўр-чи, нима қилар эканман!

— Нима хожати бор? Ўзинг биласан... Мен ўша сенинг Фон-Трамбингни бир чўқишда қочираман!.. Трамбни менга қараганда кисавур деса бўлади. Нега кўзингни лўқ қиласан? Ажаб... (Пауза). Мен неча пул ойлик оламан?

— Бир йилда уч минг сўм.

— Бундан бир ҳафта бурун олиб берганим марварид неча пулга келди? Икки минг... Шундай эмасми? Кеча олиб берган кўйлагим беш юз... Дача икки минг... Ҳа-ҳа-ҳа... Кеча отахонинг бир мингни ўмариб кетди...

— Ахир, Пьер, бошқа даромадлар ҳам...

— Отлар... шахсий доктор... Машиначиларнинг счёtlари. Бундан уч кун бурун юз сўмни ўзинг картага бой бердинг...

Эр бошини кўтарди, чаккасига муштини тираб, бутун бошлик бир айбнома ўқиб берди; ёзув столининг ёнига бориб бирнеча далил ва ҳужжатлар кўрсатди.

— Мана, кўрдингми, жоним, сенинг Фон-Трамбинг менинг олдимда чакана ўғри, кисавур. Минба'д биров тўғрисида бунақа дема!

Мен ҳикояни тамом қилдим. Эҳтимол китобхон:

— Хотин чиқдими?— деб сўрар.

— Ҳа, чиқди. Лекин эридан эмас нариги уйга чиқди.

Чиновникнинг ўлими

Сўлим оқшомларнинг бирида худди шундай сўлим экзекутор Иван Дмитрич Червяков креслоларнинг иккинчи қаторида ўтириб, дурбин орқали „Корневильские колокола“ деган спектакльни тамоша қиларди. У сахнага қараб, ўзини энг роҳатда ўтирган ҳис қиларди. Лекин бирданига... Ҳикояларда „лекин бирданига“ сўзи тез-тез учраб туради. Авторлар шундай дейишга ҳақли, чунки ҳаётда тасодифий ҳодисалар жуда кўп! Лекин, бирданига унинг юзи буришди, кузлари олайди, нафаси тўхтади... У, кўзидан дурбинни олди, энгашиди ва... апишу!!! Кўриб турибсизки, чучкурди, чучкуришнинг айби йўқ. Мужиклар ҳам чучкуради, полицмейстрлар, ба'зан ҳатто тайний советниклар ҳам чучкуради. Ҳамма чучкуради. Червяков ҳечқанча хижолат бўлмади, рўмолчаси блан оғиз-бурнини артди ва одобли одам бўлгани учун чучкурганим бировга малол келмадимикан деб атрофига қаради. Мана шунда хижолат бўлиб қолди. Қараса олдида ўтирган чол перчаткаси блан тепакал бошини, буйинини артиб, дўнғиллаётди. Червяков чолни таниди: бу чол статский генерал Брижжалов бўлиб, темир йўл маҳкамасида хизмат қиларди.

„Мен унга тупук сачратдим,— деб ўйлади Червяков.— Менинг бошлиғим эмас, бегона, шундай бўлса ҳам яхши эмас, афв сўраш керак“.

Червяков йўталди, бироз олдинга энгашиб генералнинг қулоғига пичирлади:

— Кечиринг, жаноби олийлари, беадабчилик бўлди... Мен билмасдан...

— Майли, майли...

— Худо ҳақи, кечиринг. Ахир мен... Қандақ қилай...

— Оббо, ўтирсангизчи, азборойи худо! Қўйинг эшнтайлик!

Червяков хижолат бўлди, тиржайди ва саҳнага қарай бошлади. У, саҳнага қараркан, энди ҳечқандай роҳат ҳис қилмасди. У, ташвишлана бошлади. Танаффус вақтида Бризжаловнинг ёнига келди, атрофида айланиб юрди ва ўзини дадил тутиб, секин деди:

— Мен сизга тупук сачратдим, жаноб олийлари... Кечиринг... Ахир мен... мен...

— Э қўйсангиз-чи... Мен аллақачон эсимдан чиқариб юбордим-у, сиз ҳали ҳам ўша гапни гапириб юрибсиз!— деди генерал ва тоқати тоқ бўлиб, пастки лабини қимирлатди.

„Жаҳли чиқиб кетгани кўзларидан ҳам кўриниб туриптию, эсидан чиққан эмиш,— деб ўйлади Червяков генералга шубҳали қараб олгач.— Гаплашгуси ҳам келмайди. Ахир мен ўзимга қолса... Бу табиатнинг қонуни эканини мунга тушунтириш керак. Бўлмаса менга тупурди деб ўйлайди. Ҳозир ўйламаса кейин ўйлайди!“

Червяков уйга келиб, қилган беадаблигини хотинига айтиб берди. Червяковнинг назарида хотини бу сўзга жуда енгилтаклик блан қаради, у фақат қўрқди, сўнгра Бризжаловнинг „бегона“ эканлигини билиб тинчланди.

— Шундай бўлса ҳам бориб, афв сўра,— деди у.— Бўлмаса сени халқ орасида ўзини тутаолмас экан, деб ўйлайди!

— Ҳаммадан шуниси бор-да! Мен афв сўрадим, у ғалати одам экан... Бирор оғиз дуруст сўз айтмади. Гаплашгани вақт ҳам бўлмади.

Эртаси куни Червяков янги вицмундирини кийди, сочини олдириди ва узр сўраш учун Бризжаловнинг олдига кетди. Генералнинг қабулхонасида арзга келган бирқанча одамларни кўрди, бу одамлар ичида генералнинг ўзи ҳам бўлиб, арз сўрамоқда эди. Генерал бир-неча одамдан арз сўраб бўлиб, Червяковга қаради.

— Агар эсларида бўлса, жаноби олийлари, кеча мен „Аркадий“ да,— деб экзекутор сўз бошлади,— чучкуриб билмасдан тупук сачратдим... Кечи...

— Ҳечқиси йўқ... Шу ҳам гап бўлдим... Сизнинг нима арзингиз бор?— деди генерал навбатдаги шикоятчига.

„Гаплашгуси ҳам келмади!— деб ўйлади Червяков,

бўзариб кетиб,—демак, аччиғланапти... Йўқ, буни шундай қолдириб бўлмайди... Мен унга тушунтираман...”

Генерал охирги шикоятчи блан суҳбатини тугатиб эндигина ичкари уйга қадам қўйган эдики, Червяков унинг кетидан бориб:

— Жаноб олийлари,—деди.—Агар ҳаддим сизга самимият арз қилиб, узр сўрамоқчи эдим, ўзингиз биласиз, жўрттага қилганим йўқ!

Генерал афтини буриштириб қўл силтади.

— Сиз мени калака қилаётибсиз шекилли, муҳтарам жаноб,—деди у, эшикни ёпатуриб.

„Калака нимаси!—деб ўйлади Червяков.—Ҳеч ундай ниятим йўқ! Генерал бўлатуриб шуни ҳам тушунаолмайди! Бундай бўлса мен бу кеккайгандан афв сўраб ўтирмайман! Афти қурсин! Хат ёзаман, қўяман, келиб юрмайман. Худо урсин, келмайман!“

Червяков уйга қетаркан шундай ўйларди. У генералга хат ёзмади. Ўйлаб-ўйлаб нима деб хат ёзишни билмади. Иккинчи куни яна узр сўрагани боришга тўғри келди.

— Мен кеча келиб сизни безовта қилган эдим, жаноб олийлари,—деди у, генерал бошини кўтариб унга қараганда,—сиз айтганингиздай, мен калака қилиш учун келган эмасман. Мен чучкуриб, тупук сачратганим учун афв сўрадим... Калака қилиш менинг хаёлимга ҳам келган эмас. Ахир калака қилгани менинг ҳаддим борми? Агар биз калака қилсак, ҳурмат қилган бўлмаймиз.

— Йўқол!—деб бақирди бирданига, генерал кўкариб ва қалтираб.

Қўрққанидан икки букилиб колган Червяков:

— Нима?—деб секингина сўради.

— Йўқол!!—деб генерал яна қичқирди ва ер тенди.

Червяковнинг қорнида нимадир узилиб кетди. У, ҳечнима кўрмай, ҳечнима эшитмай эшиккача тисарилиб борди, кўчага чиқиб, жўнаб қолди... Ўзини билмай уйга келиб, устидаги вицмундирини ҳам ечмай диванга ётди ва... ўлиб қолди.

30250

МУНДАРИЖА

✓	1. Жонгинам. О. Раҳимий таржимаси	3
✓	2. Ҳасрат. Зумрад таржимаси	17
✓	3. Уйқу истаги. " "	23
✓	4. Қишлоқ луқмонлари " "	29
✓	5. Орден " "	35
✓	6. Ғилоф бандаси. И. Раззоқов таржимаси	<u>39</u>
✓	7. Ойни этак блан ёлиб бўлмайд. О. Раҳимий таржимаси	55
✓	8. Оқсоқол. " "	60
✓	9. Ниқоб. А. Қаҳҳор таржимаси	66
✓	10. Ёвуз ниятли киши. " "	72
✓	11. Семиз ва ориқ. " "	<u>77</u>
✓	12. Унтер Пришибеев. " "	<u>80</u>
✓	13. Хамелеон. " "	<u>83</u>
✓	14. Чикди. " "	84
✓	15. Чинновинкнинг ўлими " "	<u>91</u>

На узбекском языке

А. П. ЧЕХОВ

РАССКАЗЫ

Госиздат УзССР — Ташкент — 1953

Редактор *С. Абдуқаҳҳоров.*
Муқова рассом *А. И. Ременник* ники

Техредактор *Ф. Раҳматуллин*
Корректор *Ш. Зухриддинов.*

Теришга берилди 18/X 1952. Босишга рухсат этилди 26/XII 1952. Р 31275. Қоғоз
формати $84 \times 108 \frac{1}{32}$ = 1,5 қоғоз листи = 4,92 босма листи. Нашр. л. 5,1. Ўздавнашр. 1952.
Шартнома № 343/52. Индекс худ. Тиражи 45000. Баҳоси 1 с. 30 т.

ЎзССР Маданият Министрлиги Ўзглавиздатининг 1-нчи босмаҳонаси.
Тошкент, Ҳамза кўчаси 33. Заказ № 344. 1953.